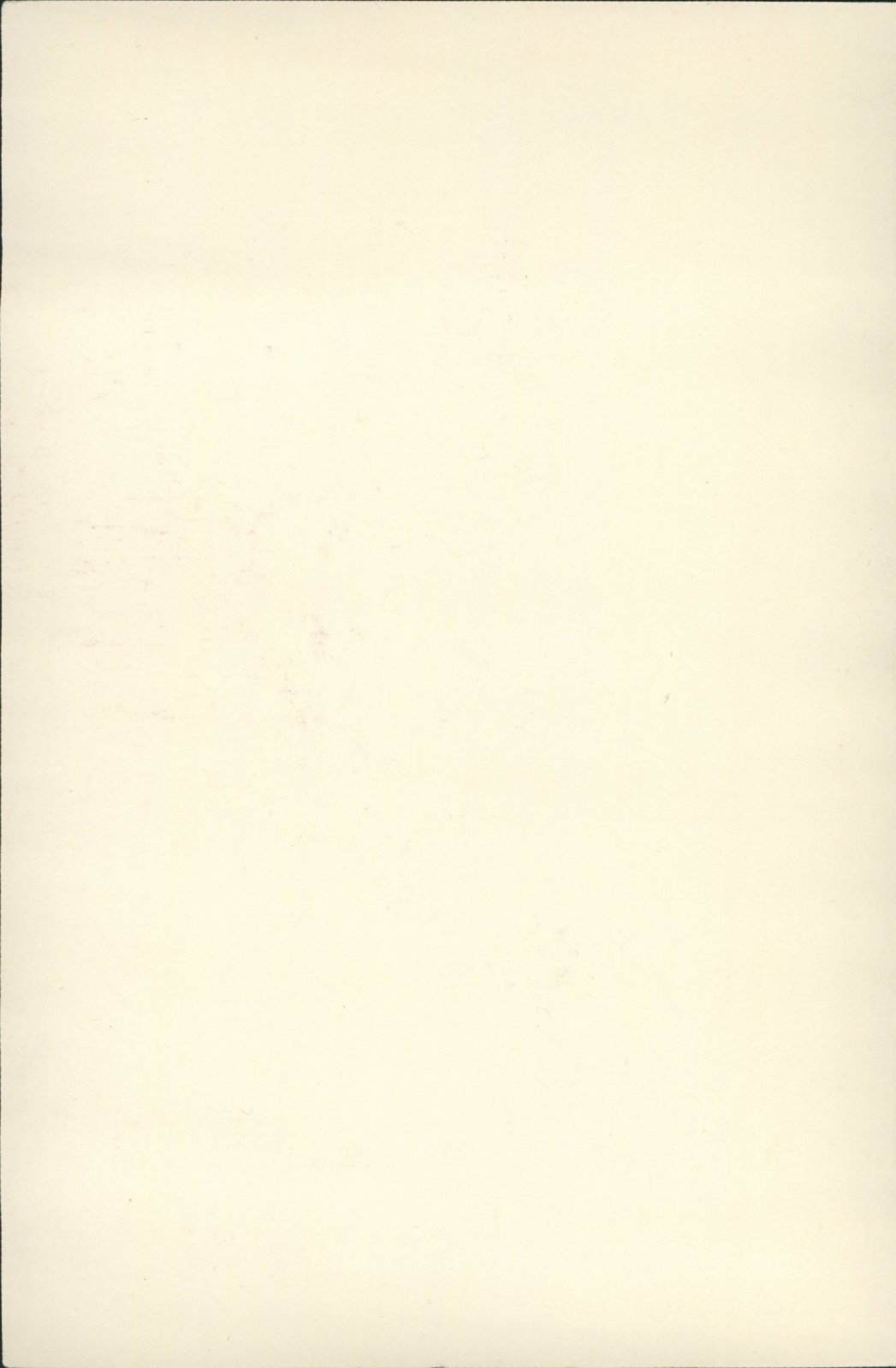




**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1956**



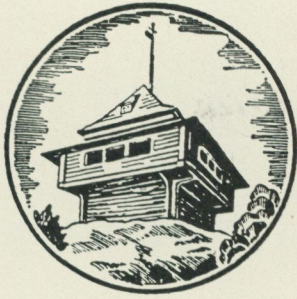
Margd Hoya

24/4 1956





Väggur, s. k. Tellerur, av Heinrich Kühlman i Stockholm. Från omkring 1670.
 Av driven och förgylld mässing; timkrans av tenn. Gåva av
 fru Ebba Lundquist, f. Tersmeden, Stockholm.
 Inv.nr 250.564.



FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1956

Redaktion:

GÖSTA BERG · BENGT BENGTTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

Omslagsbilden: Herrar vid bålen.

Detalj ur oljemålning, föreställande ett dryckeslag omkring 1740.

Okänd konstnär. Nordiska museet.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1956

Djuptrycksplanser från Nordisk Rotogravyr

INNEHÅLL

ERIK ANDRÉN, Gamla prästgården i Härkeberga by	7
ANDREAS LINDBLOM, "Folklivet i levande drag"	33
RUT LIEDGREN, Kulinariska studier i 1800-talets Stockholm ..	49
FREDRIC BAGGE, Om matsedlar	67
SIGURD WALLIN, Timlig odödlighet	85
NILS-ARVID BRINGÉUS, Surrogat för kyrkklockor	93
ANDREAS LINDBLOM, Profetens underverk i Spånga	111
BO LAGERCRANTZ, I Ostindiska kompaniets tjänst	137
KERSTI HOLMQUIST, Den grillska toalettspiegeln	153
NILS STRÖMBOM, Bonadsmålare och möbelmålare i Knäredstrakten	165
Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar	189
Elsa Forss in memoriam	195
Nordiska museet och Skansen under år 1955:	
Museibyggnadens återöppnande	197
Allmogearvdelningen	199
Lapska avdelningen	203
Högreständsavdelningen	204
Skansen	212
Tyresö	231
Julita gård	232
Arkivet	233
Biblioteket	234
Undervisningsavdelningen	235
Den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folk-	
livsforskning och Institutet för folklivsforskning	236
Utställningar	239

Fältarbeten	240
Förvaltning	244
Styrelseberättelse för år 1954	257
Revisionsberättelse för år 1954	269
Förteckning över personer och institutioner som 1954—1955 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen	271

GAMLA PRÄSTGÅRDEN I HÄRKEBERGA BY

av Erik Andrén

Med en bildserie av ÅKE GRUNDSTRÖM

Vida berömd är den lilla medeltidskyrkan i Härkeberga, ungefär en mil nordost om Enköping. Valven är fyllda med de rikaste målningar, utförda på 1480-talet av Albertus pictor, som i kalkfärg dekorerat ett stort antal uppländska kyrkor med bibliska motiv, vanligen inspirerade av träsnitten i *Biblia pauperum*. Kyrkan i Härkeberga är mycket äldre än målningarna; den byggdes förmodligen i slutet av 1200-talet och hade då innertak av bräder. Tvåhundra år senare slogs tegelvalv över kyrkorummet och därefter tillkallades Albert målare, som smyckade både väggar och valv med sina figurrika kompositioner. Väggarnas målningar har varit överkalkade och är bitvis skadade eller utplånade, men valvmålningarna har på ett sällsynt lyckligt sätt undgått att fördärvas genom överkalkning eller hårdhänt restaurering.

Förvisso är målningarna märkliga och sevärda, men frågan är om inte hela bymiljön i Härkeberga är ett ännu märkligare kulturminne. Landsvägen går här i öst-västlig riktning. I den sakta stigande terrängen norr om landsvägen ligger byns sex gårdar i rad, tätt sammanträngda med kortsidan mot vägen, och på höjden bakom och ovanför byn reser sig kyrkans vitrappade murar, krönta av ett svarttjärat spåntak. Kyrkan är tornlös och den timrade klockstapeln står utanför kyrkogården, mitt för den västra stigluckan.

Byn är en typisk radby, och den är enligt solskiftets princip reglerad i ett av huvudväderstrecken. Landsvägen bildar bygata

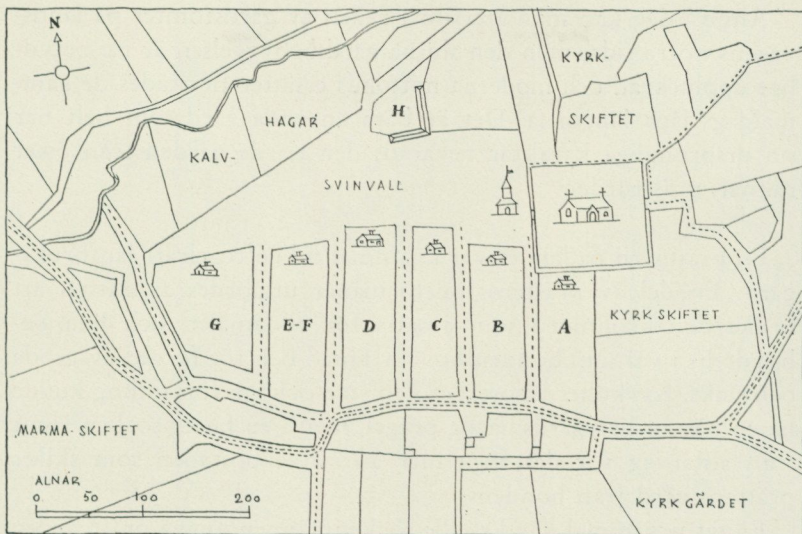
i öst-västlig riktning. Och eftersom öster och söder räknades före väster och norr, var gårdarna numrerade från öster, och varje åbo ägde jord inom gårdet i proportion till gårdstomtens storlek och i samma ordning från öster räknat.

Radbyar av denna art anses ha funnits i östra Sverige alltsedan tidig medeltid, och det ligger ingenting orimligt i tanken att det redan på 1200-talet, då Härkeberga kyrka byggdes, fanns en liten by på samma plats som nu.

De enskilda gårdarna i radbyn blir gärna disponerade på samma sätt, eftersom tomtmarkens storlek och proportioner är ensartade, byggnadernas funktioner likaså. Längst i söder utmed bygatan ligger loglängan, som antingen kan uppta hela tomtens bredd och då har portlider eller också vid ena gaveln kan lämna fri infart till gårdsfyrkanten. Bakom logen finns utmed östra och västra tomtgränserna ladugård och stall, svinhus, avträde och lider. Denna fägård avgränsas åt norr genom en tvärlänga, som kan inrymma bodar och lider men där också stallet kan ha sin plats. I stället för en dylik tvärlänga, som skiljer fägårdens från mangården, kan det finnas ett plank eller staket med körport. Mangården inramas på sidorna av bodar, lider, bryggghus, källarstuga eller dylika hus, och på norra sidan ligger manbyggnaden, som normalt har formen av en parstuga med förstuga och kammar i mitten och ett stort rum på vardera sidan, vardagsstugan och anderstugan. Bakom manbyggnaden kan det finnas en liten trädgårdstäppa.

De sex gårdarna i Härkeberga by klassificeras som vardera ett mantal, men det har också funnits en sjunde gård av lägre klass: klockargården på nordslutningen bakom kyrkan. Den kallas på 1700-talet en "utjord, ifrån äldre tider klockaren lämnad till boställe". Av den oansenliga klockargårdens byggnader finns ingenting kvar, men på platsen ligger ett hus som ännu för några år sedan tjänstgjorde som skolhus. På 1800-talet fungerade klockaren ofta som skolmästare, och det är nog inte en ren tillfällighet att skolhuset ligger på den rivna klockargårdens plats.

Enligt den äldsta bevarade kartan, daterad 1706, bestod byn av två skattehemman, två frälsehemman och två kronohemman — "no 1 skatte unge Erik Erikssons; no 2 Danviks hemmanet



"Herkulsberga by" 1786—87. Efter en karta av Joh. Ant. Pousett i Lantmäteristyrelsens arkiv.

som Sam Olsson brukar; no 3 frälse som Olof Hansson åbor; no 4 kaplans bostället; no 5 skatte gamle Erik Erssons; no 6 Krono som Anders Ersson brukar". En yngre karta, daterad 1786—87, nämner de båda frälsehemmanen, det ena under Danviken i Stockholm, det andra under Wijks säteri; de fyra övriga är kronohemman. Den fjärde gården från öster räknat, litt D, kallas nu komministerboställe, och den femte, litt E—F, är uppdelad på två kronobönder.

Om gårdsbebyggelsen berättar dessa båda kartor ingenting; det är blott traditionella tecken som lantmätaren använt för att markera tomtplatserna. En bykarta från 1858 däremot visar hur raden av gårdstomter på ett tämligen likformigt sätt har en långsträckt rektangulär form, inramad av sammanbyggda huslängor och uppdelad i man- och fägård. Dessa gårdar måste genom århundraden ha konserverats på så sätt att enstaka hus undan för undan om- eller nybyggts utan att någon väsentlig förändring av gårdens karaktär skett.

Ännu i dag kan man återfinna raden av gårdstomter på landsvägens norra sida, men den slutna gårdsbebyggelsen är nu betydligt uppluckrad och moderna nyttohus ersätter flerstädes de gammaldags låga längorna. Det är bara en enda gård som helt har sin ursprungliga karaktär bevarad: den fjärde gården från öster räknat, prästgården.

En prästgård på landet var i gammal tid en regelrätt lantbruksgård. En del av prästens löneförmåner utgjordes av rätten att bruka den kronojord som avsatts för ändamålet, och han behövde lika väl som bonden hus för fänad och för förråd av gröda och slakt. Kyrkoherdebostället i en stor och rik församling kunde ha en nästan herrgårdsmässig prägel, men i en fattig socken långt från allfarväg var det föga mer än själva bostaden som skilde prästens gård från bondens.

Enligt urgammal hävd skulle sockenmännen bygga prästgården åt sin kyrkoherde. Så t. ex. heter det i 1734 års lag: "I prestegård skal vara stufva med två kamrar och kök, brygghus med bakugn, bod med dubbel botn och loft, visthus, lada med tu golf och loga, fähus och stall, alle til then storlek som särskilt therom stadgadt är. Thessa hus, och ej flera, äga soknemän med tak och innaredet kyrkioherden färdiga antvarda, och vare han sedan skyldig att hålla them vid macht med egen kostnad."

Komministrarna däremot fick själva bekosta både byggnad och underhåll av sina boställsgårdar. Och denna skyldighet kunde slumpartat ganska hårt drabba en fattig komminister med studieskulder och stor familj. Visserligen kunde han, om han varit nödsakad att bygga mer än normalt, få viss ersättning av sin efterträdare för "överbyggnad". Men man förstår fuller väl orsaken till att komministergården mycket ofta har en påver och anspråkslös karaktär, som konserverar ålderdomliga byggnadsformer.

Det som varit en beklaglig nackdel för boställsinnehavaren kan bli en stor fördel för den kulturhistoriska forskningen. Tack vare prästernas ohåga eller oförmåga att bygga nytt och modernisera har den lilla komministergården i Härkeberga by blivit ett kulturminne av betydande värde. Vi får här en åskådlig bild av hur



Härkeberga by 1858. Efter en karta av C. A. Edling i Lantmäteristyreliens arkiv.

en svensk lantpräst bodde och arbetade under 1700-talet. Och samtidigt är gården ett utmärkt exempel på hur alla de andra gårdarna i byn förr varit byggda.

Infarten till fägården bildas i sydöstra hörnet, där den östra husräcken inte når fram till tomtens hörn. Möjligen har här en gång funnits en kornlada eller något annat nu försvunnet nyttohus. Infarten till gården måste då ha gått genom loglängan som avgränsar fägården på södra sidan. Den västra husräcken innehåller närmast logen ett agnlider, vidare ladugård för åtta à tio kor, en foderlada och stall för vagns- och arbetshästar. I den östra husräcken ligger närmast infarten ett redskapslider, vidare av-

trädet, ett rymligt svinhus och ett lider för arbetsåkdon. Tvärlängan som skiljer fägården från mangården inrymmer två bodar och ett portlider. Framför denna ligger gårdsbrunnen med stång och en ur en stock urholkad vatturänna för djuren.

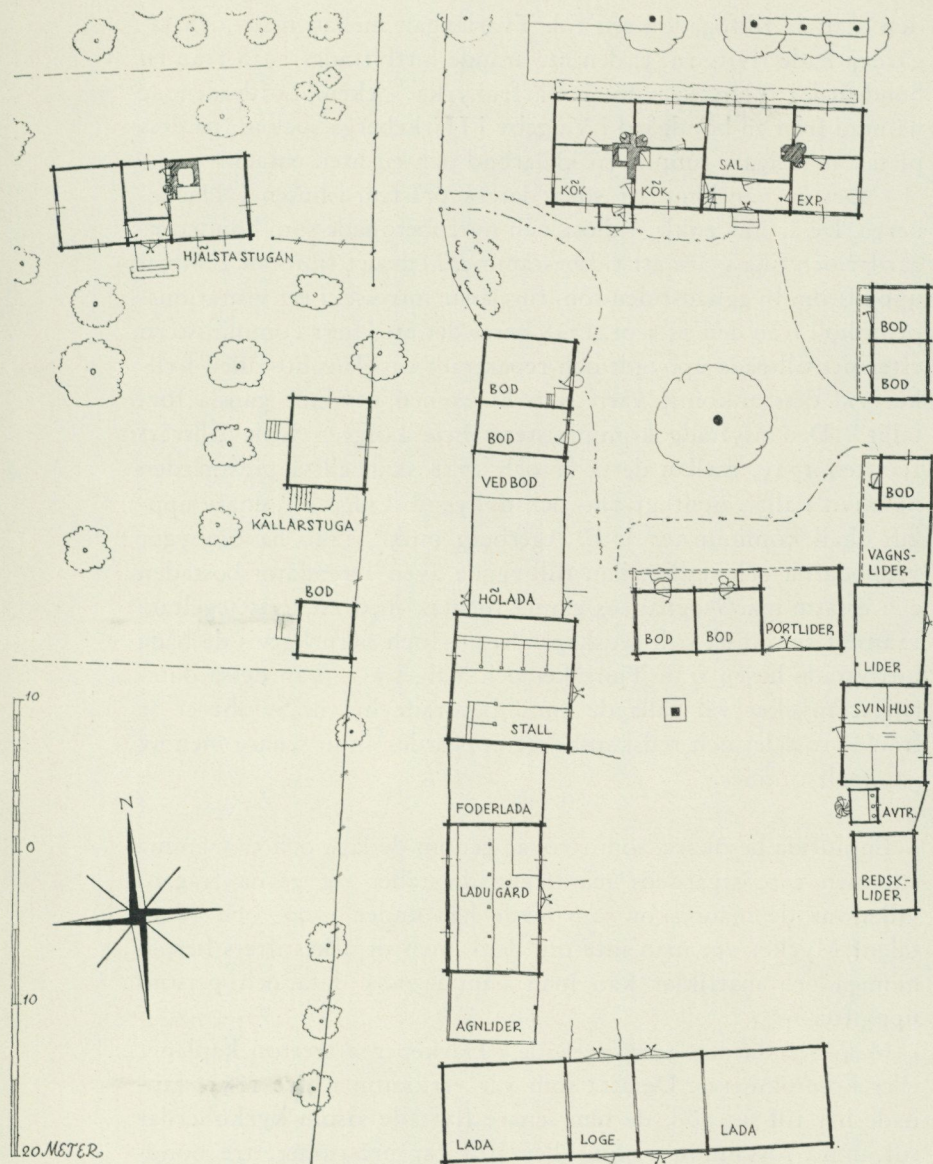
Mangården domineras av vårdträdet, en jättelik lönn mitt på gårdsplanen. På östra sidan ligger ett vagnslider för prästens åkdon, sammanbyggt med en bod eller kammare, som åtminstone tidvis fungerar såsom drängstuga, vidare en loftbod med två bodar i bottenvåningen och två förråds- eller sovrum i övervåningen. I västra husräcken finns närmast stallet en hölada med avdelad vedbod samt en dubbelbod med två bottnar av det slag som på prästgårdar stundom kallas tiondebod. Ytterligare ett hus torde ha funnits på denna sida, måhända ett brygghus som nu saknas i gårdsanläggningen.

På norra sidan slutligen ligger manbyggnaden. Den är det enda huset i hela gården som på ett avgörande sätt skiljer sig från böndernas byggnadsvanor. Bonden bodde i en parstuga men prästens sociala ställning fordrade en rikare differentierad rumsindelning med förstuga och sal i mitten och två rum på vardera gaveln. Denna s. k. sexdelade plan är typisk för präst- och officersboställen liksom för mindre herrgårdar under hela 1700-talet och långt fram på 1800-talet.

Den rekonstruerade möbleringen visar hur en lantpräst vanligen disponerat sin bostad: till höger om förstugan har komministern sitt arbetsrum eller expeditionen, och därinnanför ligger sängkammaren; på andra sidan förstugan har köket sin plats och därinnanför ett litet förmak eller gästrum. Vid västra gaveln är huset tillbyggt med rum och kök, en liten separat bostad med egen ingång från gårdsplanen. Den tillkom någon gång omkring 1820, då komministern utarrenderade prästjorden och därvid måste förse arrendatorn med bostad.

Bakom manbyggnaden ligger den lilla trädgården, som med sina fruktträd i kvarter och en förvuxen berså har en klart prästgårdsmässig karaktär.

Alla husen i prästgården är byggda av trä och rödfärgade. Manbyggnaden, tiondeboden och loftboden har tegeltak, alla de övriga husen halmtak. Två hus tillhör inte ursprungligen prästgår-



Plan över Härkeberga gamla prästgård. Till vänster granntomten, där tre gamla byggnader från trakten återuppbyggts — nu använda såsom vandrarhem. Uppmätning av M. Mogensen 1925 och förf. 1955.

den utan är tillfogade i sen tid. Tvärlängan mellan man- och fägårderna hade rivits 1923; den nuvarande hitflyttades 1928 från en bondgård i Tjursåkers by i Vårfrukyrka socken. Loftboden är hämtad från en bondgård i Valgeby i Härkeberga socken; på dess plats har tidigare funnits en källarbod och en liten isstack.

Det är vanskligt att söka datera prästgårdshuset i Härkeberga. De är lika enkla, tidlösa och nyttobetonade som böndernas gårdar och lika svåra att tidsbestämma. Men det finns en gammal uppgift om byggnadstiden som förtjänar intresse. I ett visitationsprotokoll från den 25 sept. 1748 heter det att "herr comministern efter sitt tillträde upbyggt och repareradt capelans bostället, hvilket vid dess ankomst varit som husesynen utvisade ganska förfallit". Den åsyftade komministern Eric Löfgren hade tillträtt tjänsten 1725; mellan detta år och 1748 skall alltså prästgården ha blivit i allt väsentligt om- och nybyggd. Enligt en senare uppgift skall komminister J. E. Agerberg omkr. 1820 ha ombyggt vedbodarna och stallet; han tillbyggde även arrendatorsbostaden och ersatte manbyggnadens gamla torvtak med ett nytt tegeltak. Frånsett svinhuset och redskapslidret — och naturligtvis de båda hitflyttade husen från Tjursåker och Valgeby — kan dessa dateringar mycket väl gälla de ännu bevarade husen. Svinhuset är från 1870-talet och redskapslidret uppfördes ännu senare men av gammalt timmer.

En nutida besökare, som strövar genom de låga och trivsamma rummen i prästgårdens manbyggnad, ställer sig gärna frågan: vilka var de människor som levde här under 1700- och 1800-talen? Mycket vet man inte om dem, men ur ärkestiftets herdaminnen och matriklar kan man hämta vissa data och personuppgifter.

Mellan 1689 och 1916 verkade i Härkeberga tretton kaplaner eller komministrar. De åtta som var verksamma före 1855 stannade här till sin död, de fem senare flyttade såsom kyrkoherdar till andra församlingar. Sju eller åtta var prästsöner, tre bondesöner och två hade borgerliga föräldrar. Den siste komministern förblev ogift men alla hans tolv företrädare var gifta; av dessa var en barnlös, de övriga hade mellan två och fyra barn. Enligt

mantalslängderna hade prästen i regel en dräng och en eller två pigor; år 1820 höll emellertid komminister Agerberg två drängar och tre pigor, och hushållet omfattade med de fyra barnen elva personer.

Series pastoris för Härkeberga socken ter sig som följer:

- 1689—1698 Eric Paulander *1660 †1698
 1698—1724 Jacob Wignelius †1724
 1725—1753 Eric Löfgren *1690 †1753
 1754—1790 Eric Qvek *1717 †1790
 1790—1812 Carl Conrad Brolin *1754 †1812
 1812—1814 Pehr Elias Hedendahl *1766 †1814
 1814—1826 Johan Eric Agerberg *1765 †1826
 1826—1854 Jacob Nesselius *1780 †1854
 1855—1869 Anders Robert Envall *1809 †1894
 1870—1889 Elias Rundberg *1828 †1902
 1890—1895 Johan August Stenström *1855 †1896
 1895—1908 Erik Valfrid Ekberg *1863 †1942
 1908—1916 Gunnar Rydeman *1877 †1938

År 1916 flyttade den siste prästen från Härkeberga, ett par år stod tjänsten vakant varefter den indrogs. Men redan dessförinnan hade en förändring inträtt, som drabbat alla prästgårdar i hela landet. Genom 1910 års ecklesiastika boställsordning klövs den gamla svenska prästgården i en jordbruksgård med arrendatorsbostad och en prästgård utan jordbruk. Samtidigt bestämdes att prästerskapet tillkommande tionde — tertial-, smör-, fisk- eller kvicktionde — skulle avvecklas och ersättas med kontantlön. Den svenske lantprästen som sedan gammalt var till hälften bonde och vars djupa rötter i modernäringen bidragit till att ge honom en självklar ledarställning inom socknen, blev nu en statsavlönad ämbetsman. Det är visserligen sant att prästerna långt tidigare kunnat arrendera ut prästgårdsjorden, och just inom ärkestiftet var denna rättighet flitigt utnyttjad — på 1890-talet hade tre präster av fyra arrendator. Men detta var en frivillig, ofta temporär anordning, och prästgården behöll alltså sin karaktär av löneboställe.

Nu skulle efter 1910 års nyordning de gamla prästgårdarna successivt försvinna eller omgestaltas. Det var i denna situation som man i sydvästra Uppland beslöt att söka rädda en av de gamla utdömda prästgårdarna. På initiativ av Albin Rylander bildades 1923 ett hembygdsgille med uppgift att för insamlade medel friköpa och sätta i stånd Härkeberga komministergård. Sedan gården 1929 invigts, överlämnades den i Nordiska museets vård.

I sin dubbla egenskap av en välbevarad gårdsanläggning i en gammal uppländsk radby och en typisk liten komministergård från löneboställes tid har gården ett betydande kulturhistoriskt värde. Och på köpet har man fått de skönhetsvärden som ligger i den gammaldags trivsamma miljön med kringbyggda gårdsrum, med mossiga halmtak och med mustig rödfärg på väderbitna timmerväggar.

Prästgården 1917, då den siste prästen nyss flyttat och arrendatorn övertagit hela gården. Foto H. Cornell.

Tvårlängan mellan mangården och fägårdens revs 1923 och ersattes med ett spjälstaket. Foto 1924.







T.v. överst: Infarten i prästgårdstomtens sydöstra hörn. — Nederst: Gatan mellan prästgården t.v. och granngården t.h. där vandravhemmet nu är inrymt. — Ovan: Gårdsbrunnen med vatturänna för korna.



Tvärlängan har ett portlider, som är öppet mot mangården men har dubbelport mot fägård.



Tvårlängans mangårdssida. I bakgrunden prästens vagnslider.



Manbyggnaden sedd från loftbodens svalgång. — T.h. överst: Mangården domineras av vårdträdet, en jättelik lönn. Foto S. Wallin 1930. — Nederst: Utsikt från förstugan mot gårdsplanen.





Komministernas skrivbord i expeditjonsrummet. — T.h. överst: Salen har schablonerade papperstapeter, en oglaserad kakelugn och mellan fönstren ett golvvur från 1833. Foto S. Wallin 1929 och Å. Grundström 1955.





Kammaren invid köket har en blådekorerad kakelugn.



I sängkammaren på andra sidan salen har vaggan sin plats.



Ett hörn av köket med kärhyllan. Utanför köksdörren den branta vindstrappan.



En regelrätt gårdsgård på vinden skiljer arrendatorns utrymme från prästens.



Stallet har spiltor för fem hästar.



I ladugården finns foderbäcken kvar med hemgjorda bindslen för korna.



I prästens vagnslider står ännu slädar och hjuldon, av vilka några använts vid prästskjuts inom socknen.

"FOLKLIVET I LEVANDE DRAG"

Några reflexioner om museiprinciper i anslutning till
Nordiska museets nyordnade avdelning för
de högre ståndens husgeråd

av Andreas Lindblom

Bernhard Salin, Nordiska museets och Skansens förste gemensamme styresman efter Artur Hazelius, berättade en gång för mig hur det kändes när han 1903 ställdes inför uppgiften att installera de enorma föremålssamlingarna i den nya byggnaden på Lejonslätten. Alltsedan museets tillblivelse 1873 — sju år efter ståndsriksdagens upphörande sålunda — hade föremålsbeståndet i stort sett varit uppdelat efter de gamla stånden, i detta fall reducerade till tvenne: allmoge och högre stånd, vilket för övrigt alltjämt i stort sett är gällande för det museets svenska bestånd som är äldre än senare hälften av 1800-talet. På golvet i museets jättelika hall låg — så berättade Salin — alla de hundratusen allmogeföremålen utbredda, på många ställen upptornade i väldiga högar. Hur skulle man gruppera och utställa allt detta? Efter användningen eller själva materialet, efter åldern eller ursprungsorten?

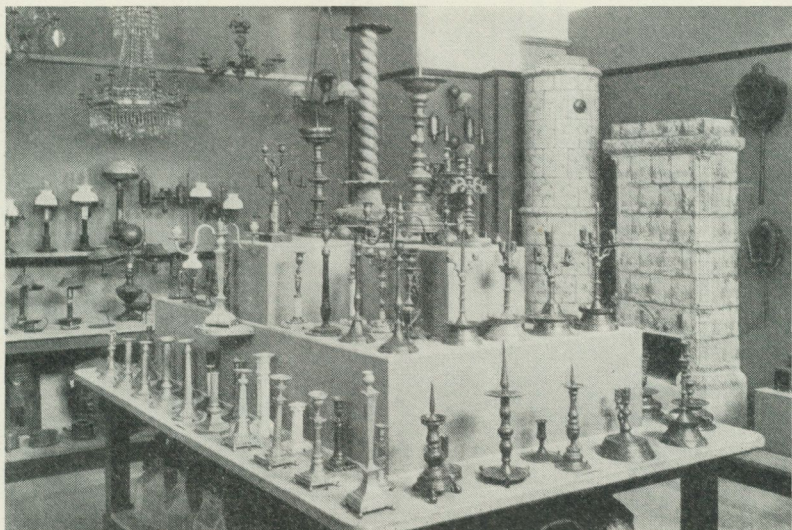
Flera fantasifulla idéer om museets ordnande hade framkommit under åren efter Hazelius' fränfälle 1901. Med avseende på allmogeavdelningen förelåg ett enkelt och realistiskt förslag som utarbetats av museets tjänstemän P. G. Vistrand och N. E. Hammarstedt och som framlämnats i november 1901 till "kommittén för inredning af Nordiska museets byggnad". De två framstående etnologerna ansåg att avdelningen borde utformas i "grupper, ordnade efter föremålens ändamål, ålder och typ", förslagsvis "Fiske och enklare samfärdsel till sjös, Jakt och djurfångst, Boskapsskötsel och ursprungligare mejerihandtering, Åkerbruk,



Geografisk uppställning, Västmanland. Exempel på allmogeaavdelningens tidiga anordning i Nordiska museet.

Enklare samfärdsel till lands, Linberedning, spånad och med textilhemslojd förbunden verksamhet, Allmogeväfnader, Allmogesniderier och mindre träkärl, Allmoge-keramik, Elddon och belysning, Byalaget och allmogens ursprungligare samfundsväsen samt Årshögtider och forntro”.

Salin beslöt emellertid att välja en egen väg, nämligen att följa den *geografiska* principen, dvs. att ensidigt betona ursprungsorten. Säkerligen var det ej utan grundligt betänkande som han fattade sitt beslut. Han ansåg troligen att tiden ännu inte var mogen för någon annan uppordning. Man kunde ju eljest ha väntat att han som den skolade arkeolog han var skulle försökt göra en indelning av Sverige i mer enhetliga kulturområden och inom olika föremålsgrupper arbetat efter den s. k. typologiska metoden. För enstaka sådana grupper — exempelvis selbågar och lokor i vissa provinser — tillämpade han dock den typologiska utställningsmetoden.

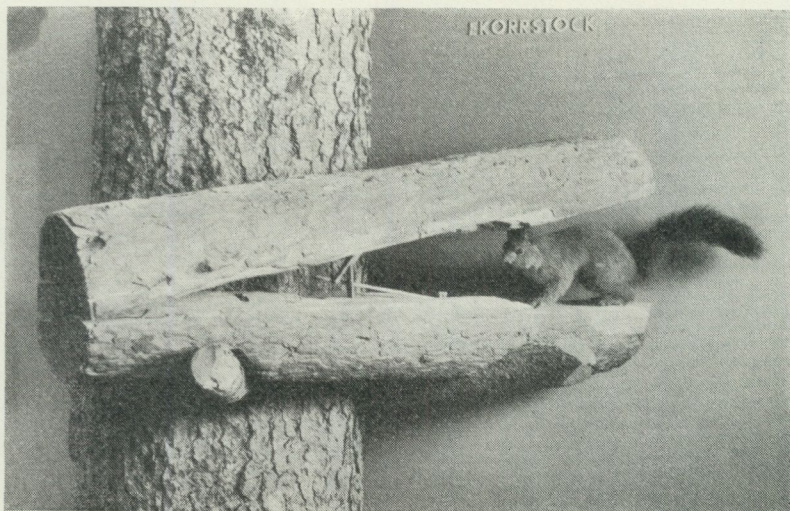


Från Nordiska museets forna avdelning för "Eldens ekonomiska användning". Arrangemanget präglas av frimärkssamlandets glädje över typer och varianter.

Det är emellertid troligt att Salin insåg riktigheten av Hammarstedts och Vistrands idéer. Sannolikt fruktade han likväl — säkert med rätta — att dessas realiserande skulle uppskjuta museets efterlängtade invigning i ytterligare ett par år.

Även om man alltså måste beklaga att etnologiska synpunkter då ej blev tillämpade, måste man likväl framhålla som en fördel av den salinska ordningen att museibesökarna lätt kunde orientera sig och finna sin hemprovins, för att där lära känna dess rika eller fattiga ortskaraktärer. Härigenom kom det att vila en fläkt av bygderomantik över allmogerummen, en stämning som Salin och flera av hans tjänstemän — ej minst Gunnar Hazelius, Arturs son — nog ej var okänsliga för.

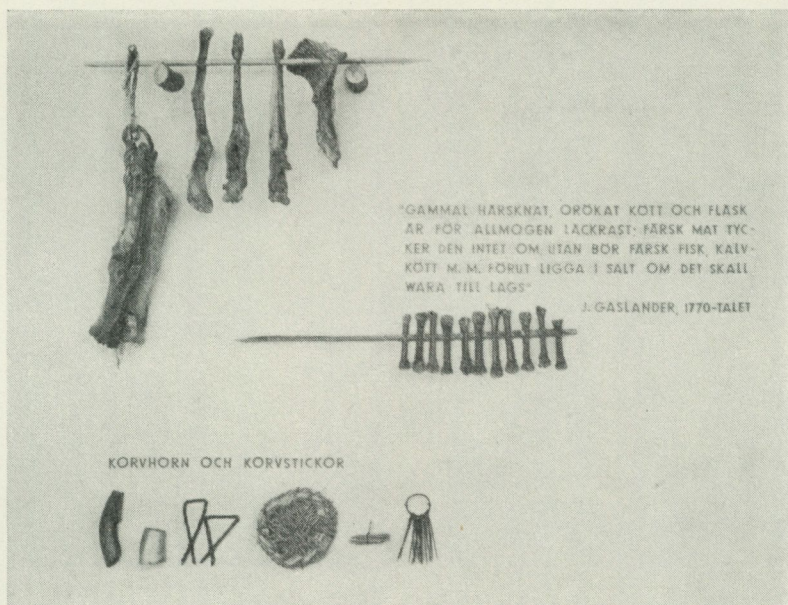
Det kunde emellertid ej hjälpas att under årens lopp den geografiska principen verkade alltmer otillfredsställande. Från somliga provinser där insamlarna varit energiska — exempelvis Småland med P. G. Vistrand, många år intendent vid museet —



Detalj ur en etnologisk uppställning. Nordiska museets nya jaktavdelning.

blev materialet överrikt. Medan exempelvis Östergötland och Gotland av olika skäl kom att på besökaren verka fattiga. Landskapsindelningen gjorde även att vissa i och för sig ganska enhetliga grupper, exempelvis det småländsk-halländsk-blekingska bonde-måleriet, blev bortplottrat i flera rum.

Redan Artur Hazelius hade i museets äldre lokaler vid sidan av allmoge- och högeståndsavdelningarna ordnat vissa permanenta utställningar, baserade på föremålens funktionella karaktär, nämligen Hantverks- och skrå- samt Marin- och Farmaceutiska avdelningarna. Av dessa har Skråavdelningen förblivit levande, omordnad först av Sune Ambrosiani och nu senast av Bengt Bengtsson. Undan för undan skapades under Salins tid en del nya dylika avdelningar, t. ex. Eldens ekonomiska användning (Ambrosiani), Jakt (Nils Keyland; omordnad av Albert Eskeröd), den Lapska (Hammarstedt; omordnad av Ernst Manker) samt Musik-, Leksaks- och Textilavdelningarna. Denna väg fortsattes framgångsrikt under Gustaf Upmarks tid med exempelvis Forntro och folksed, ordnade av Hammarstedt, samt Samfundsväsen, uppställt av Sigurd Erixon; ingen av dessa tvenne avdelningar

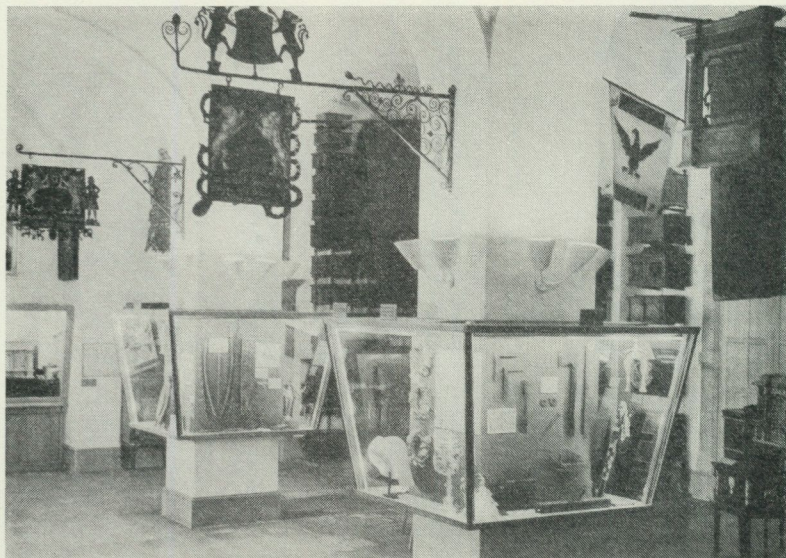


Etnologiska detaljer ur "Bondens hushåll" i Nordiska museet.

är för närvarande exponerad på grund av bristande utrymme. Dessa intentioner fullföljdes kanske ändå mer intensivt efter 1929, då bl. a. Dräktgalleriet för högre stånd, ordnat av Sigurd Wallin, Gösta Selling och Gunnel Hazelius-Berg, samt avdelningarna för Fiske (Eskeröd), Bondens hushåll och Allmogemöbler, båda av Sigfrid Svensson, nyskapades. Även för Folkdräkterna, tidigare insprängda i landskapsrummen, anordnades enhetliga utställningar i jättemontrar (Anna-Maja Nylén).

Den princip som följdes för dessa speciella grupper var den *funktionella* eller, som vi numera hellre skulle vilja säga, den *etnologiska*. Man tog sikte på att visa föremålen i deras bruksbetonade sammanhang, att låta dem inför åskådarna berätta om sidor av tillvaron förr och intill nu. Alltså i klar anslutning till Hazelius' vid museets tjugofemårsjubileum uttalade program: "Nordiska museet vill framställa folklivet i levande drag."

Under det sista kvartssekket har denna etnologiska princip varit



Skråavdelningen ansluter sig till arkitekturen i den välvda bottenvåningen.

ledande för hela museets nyordning. I konsekvens härmed har också de salinska landskapsutställningarna successivt försvunnit; den sista (Skåne) borttogs så sent som i januari 1955.

Jämbördig med Allmogeavdelningen fanns ju sedan gammalt inom museet Avdelningen för de högre stånden. Dit räknades både herremän och borgare. Där hade, med undantag för skrå, hantverk och apotek, under Hazelius' tid knappast någon funktionell idé gjort sig gällande. När Gustaf Upmark och Axel Romdahl 1904 under Salins ledning satte i gång med uppordnandet beslöt man i stort sett följa den *historiska* principen. Föremål från en viss begränsad tidsepok borde grupperas tillsammans, varvid en växling skulle göras mellan verkliga och rekonstruerade interiörer, insprängda mellan rum med musealt uppställda montrar och möbler. Man började med Gustav Vasas regering och slutade med Oscar II:s. Denna anordning är med många senare förändringar och förbättringar än i dag förhanden, dock med den skillnaden att vi under 1930—1940-talen ur klarhetens synpunkt lokalt sepa-

rerat möbler och inredningsföremål från dräkter, husgeråd o. d. De senare blev då tyvärr husvilla, dvs. de måste förvaras utställda eller också placeras i trappor och vestibuler.

Situationen 1954 var sålunda den, att för en stor och betydelsefull del av högreståndsavdelningen en ur etnologisk synpunkt sammanhängande utställning ej förefanns. Detta gällde framför allt husgerådet: silver, porslin, glas, tenn, keramik och annat dylikt som hör samman med det som populärt betecknas "mat och dryck".

Det framstod därför för mig som ett synnerligen viktigt önskemål att innan jag den 31 december 1955 slutade vid museet finna ekonomiska möjligheter att sammanföra och uppordna denna avdelning på ett både etnologiskt och historiskt enhetligt och för museipubliken fattbart sätt. Tack vare uppmuntrande förståelse och ett frikostigt anslag från Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse — 192 500 kr — blev det möjligt för oss att under första delen av innevarande år tillfredsställa denna länge närda önskan. Från museets sida arbetade våren 1955 ett team bestående av avdelningsföreståndaren Brynolf Hellner samt Bengt Bengtsson och Gunnel Hazelius-Berg, utomordentligt skickligt biträdda av arkitekten Elias Svedberg som redan tidigare i samband med nyuppställningen av Bondens hushåll och omändringen av Lappavdelningen gjort mycket värdefulla insatser. Många andra av museets tjänstemän hjälpte med råd och dåd i detta stora företag som måste genomföras under högt tryck, alldenstund "Mat och dryck" borde invigas vid museibyggnadens återöppnande på våren 1955 efter dess årslånga reparation. Det gällde framför allt att få ett grepp om de viktiga kulturhistoriska problem som sammanhänger med födans art och anrättning liksom också med sättet för dess serverande vid måltider av olika slag. Här kunde Gösta Berg bidra med sin rika sakkunskap på olika områden.

Den 4 juni 1955 öppnades den nya museiavdelningen i närvaro av H. M. Konungen och H. K. H. Prinsessan Sibylla. Allmänhetens uppskattning var då och har sedermera efter hand blivit mycket stor. Vi har en livlig känsla av att de medel, som Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse nu liksom flera gånger tillförne

skänkt till Nordiska museet, verkligen kommit till en god och för hela vårt folk tacknämlig användning.

Den bildserie — tagen av museets fotografer Åke Wintzell och Åke Grundström — som nu följer, vill ge en föreställning om hur man sökt lösa det svåra problemet att skapa illusion av verklighet i interiörerna med dukade bord. Det har här gällt att inte göra rummen detaljerat realistiska utan endast antyda tidsstilen med lämpliga föremål och koncentrera illusionsverkan till de dukade borden och därmed också dra uppmärksamheten till utställningens huvudtema.

Den nya avdelningen för "Mat och dryck" i den utskjutande montern med barockens festmiddag.





Stormaktstidens festmiddag. Andra anrättningen med svanstecken i centrum.



Stormaktstidens festmiddag. Tredje anrättningen med marsipan, kanderade blommor och frukter samt andra sötsaker.



Rokokons festliga bord med de två serverande lakejerna. — T.h.: Hörn av bål-drickningsinteriören från omkring 1740.





Brännvinsbordet från 1700-talets slut, föregångaren till vårt svenska smörgåsbord.



1880-talets festbord med den praktfulla bordsuppsatsen av engelskt nysilver.



»Hulda» med sin kaffekanna av nickel står beredd vid namnsdagskaffebordet, som avslutar interiörernas kavalkad.

KULINARISKA STUDIER I 1800-TALET'S STOCKHOLM

av Rut Liedgren

"— — — for I look upon it, that he who does not mind his belly, will hardly mind any thing else."

Samuel Johnson

"I går war här musicalisk soirée — Louise, Mamsell Bundsen, Hertha Fröst, Ida Wretman, Mina Åkerhjelm, Boktryckar Haeggström, Cassels hitbjudna — (Brukspatron C. kom ej hindrad af klenhet). Mamsellerna C. utmärkt wäl och djupt urringade. I dag frossat på alla hummermagarne, hyars klor och stjertar i går tjenstgjorde. Här regnar och duggar jemt. Önskar Du måtte få all wätan i dina sjöar och wi torra gator.

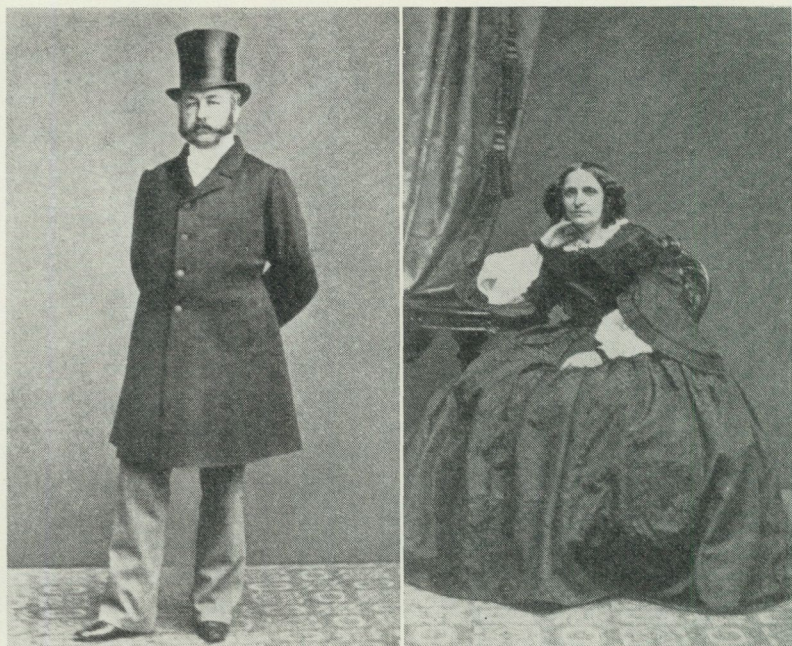
Fredags eftermiddagen.

I detta nu sitter Tante Bibbi och fröknarne Molly och Ida i flickornas rum med ljus i kronan och gonar sig efter Buljong, Gös, Tjäder och Compott på Gravensteiner nedsköljt med Chablis. — — — Bankerna här äro ganska oroliga för ett bombardement af Paris med deraf möjligen uppstående Bankirfallissementer.

— — —

Tante Bibbi ber mig helsa och säga Dig, att hon känner sig mättare än hon trodde sig kunna blifva på Söder. Fröken Molly ber mig säga att hon sänder paketet om måndag med godståg. Korfven äfven om den finnes att få.

Helsning och Vänskap
J. J. Hagströmer"



Kapten Johan Jacob Hagströmer och hans maka Louise, född Kyntzell.

Dessa fredligt idylliska rader, avtecknande sig mot 1870—71 års fransk-tyska krig, är hämtade ur ett brev daterat den 10 november 1870. Brevet är adresserat till brukspatron Olof Albert Robson på Aspa och författat av kapten Johan Jacob Hagströmer, gemenligen kallad Jean Jacques av sig själv och närmaste vänskretsen. Vid ovannämnda tidpunkt bodde kapten Hagströmer med sin familj två trappor upp Hornsgatan 29, det gamla vid sekelskiftet 1900 rivna Daurerska huset. Dit hade familjen flyttat 1863 från Hornsgatan 1, Hagströmer var genom sin hustru ägare till bägge gårdarna. Först hade H., som var född 1820, ägnat sig åt den militära banan, men 1849 hade han begärt avsked och etablerat sig som godsägare och lantbrukare på herrgården Wärsta i Viby socken i Närke. Där bodde familjen kvar till 1854, då Wärsta såldes och flyttning till Stockholm ägde rum.

Louise i det ovan citerade brevet är Jean Jacques' hustru, född Kyntzell, Cassels är Cassels på Stjärnsund, och "Tante Bibbi" är identisk med majorskan friherrinnan Beata Didrika Sofia Rüttersköld född von Vegesack, brukspatron O. A. Robsons svärmor och Verner von Heidenstams mormor, känd som Olshammars sommarfé och härskarinna från Heidenstams barndomsminnen "När kastanjerna blommade". På vintrarna bodde friherrinnan Rüttersköld i Stockholm, hon hade sin våning i huset Norrmalmsgatan 25 (nuvarande Biblioteksgatan). Fröknarna Molly och Ida slutligen hörde till von Vegesackska familjen, Ida var brorsdotter till Molly, som i sin tur var syster till friherrinnan Rüttersköld.

Tante Bibbis med överdådigt tjuvpojkskhumör kryddade empiriska försäkran om Södermalms möjligheter och kvalifikationer i den kulinariska genren är ägnad att dämpa oron hos var och en som till äventyrs varit skeptisk på denna punkt. Ju mer förtrogen man blir med matvanor och kosthåll i det Hagströmerska huset, det må gälla vardag eller fest, desto mer effektfull framstår Tante Bibbis spirituellt skämtsamma hälsning till sin svärson.

O. A. Robson var gammal god vän till Jean Jacques — de hade först varit officerskamrater vid Svea livgarde, varefter de som grannar under fem år i Närke, 1849—1854, fördjupat vänskapen. Kanske var avstånden trots allt mindre — eller mindre avskräckande — på den tiden; mellan Aspa och Wårsta var det fågelvägen minst fyra mil. Under officerstiden i Stockholm hade Robson och Hagströmer i varandras sällskap förtärt mången caviarpastej omväxlande med glace, mandelmjölk, liqueurer med tortor, té eller choklad med tillbehör. För mer substantiella måltider uppsöktes ställen som Barnhuskällaren, Hôtel Royal, Malmen, Lidingöbro, Djurgårdsbrunn, Hôtel de Suède, Äpplet, Essingen, Rijswiks. Sexor inmundigades företrädesvis på utvårdshusen, ofta rätt avsidet belägna som Essingen, Liljeholmen, Hagalund, Ekensberg. Senare, då bågge gift sig, köpte de gäss gemensamt i november, vanligtvis var det Jean Jacques som köpte. Åtta var en lämplig sats för Aspa, medan Wårsta klarade sig på ett mindre antal. Gås i alla former var inom parentes en föda som ej i någon form försmåddes av Jean Jacques. Tredjedag jul 1868 skriver han till Robson: "I går aftons woro wi som sagt hos Dahlström der

bland annat serverades till Soupéen Tysk gås-sylta ganska god — fet och mör”. Under senare år finner man hurusom betydande kvantiteter gåslever ingår i kosten vid Hornsgatan. 1882 hälsas vårens ankomst 1 mars med ”en stor gåslefterpastej genom Anna Piper” (äldste sonens svägerska). Nyårsafton året därpå firades på enahanda sätt, fast gåslefterpastejen denna gång kom från Näsman (leverantör av delikatesser och med bod vid Stora Nygatan).

Från en period av familjen Hagströmers stockholmsår, 1865—1874, finns en rad ”supélistor”, en från vart år, bevarade. De belyser på ett ovanligt lärorikt och stimulerande sätt det högborgerliga skiktets umgängesvanor i dåtidens Stockholm. Särskilt anmärkningsvärda är de i listorna lämnade upplysningarna om utformningen av enskilda detaljer i själva arrangemangen och förberedelserna kring festerna, i samtliga förevarande fall bal med supé. Hagströmers stora årliga bal brukade inträffa någon gång under högsäsongen januari—april. Bjudningarna började omedelbart efter trettonhelgen, och man räknar lätt ut att det bör ha varit för- enat med en god portion svårigheter att finna ett datum då till- ämnade gäster verkligen var à prendre. ”Bortbjudningar hagla för tillfället. Jag önskar jag satt i lugnet på Aspa. Om Lördag på bröllopp (Ingenieur Anrepp och Ida Wretman, Justitiae Rådets gamla obehagliga syster. Hon får sju styfbarn). Det brölloppet orsakade att vi måst neka till en middagsbjudning till Schwan. Om måndag Soupée hos Wretman och Tisdagen bal hos Bergmans”. (Riksbankskassör, sedermera riksbankskommissarie Fredrik Berg- man, Götgatan 14, var kusin till fru Hagströmer.) Så klagar Jean Jacques i ett brev i början av februari 1872 till Robson.

Den första supélistan från 1865 inledes överst på första sidan sålunda: ”Kapten och Fru Hagströmer anhålla att få se — — — på Thé och Soupé Thorsdagen den 23^{ie} kl 1/2 8”. Därunder följer hela raden av tilltänkta gäster med adresser, och vidare anteck- ning om huruvida de på respektive bostadsadresser av den utsända pigan eller betjänten söka personerna anträffats, allt uppställt i fyra kolumner. I den första står gatuadresserna, i den andra fam- iljens namn, i den tredje de olika familjemedlemmar som skulle inviteras, och i den fjärde med blyerts budets krumelurer ”Ja”,

"Ja (en stund)" eller "träffades ej". Slutligen har med Jean Jacques' blåpenna tillskrivits ordet "återbud" för några av de inbjudna. På bladets andra sida återfinns namnen på de gäster som verkligen infunnit sig: "Här woro på Balen den 23 Mars 1865" etc. Bland de uppräknade kan nämnas husläkaren "Doctor Tholander med 2^{ne} Mamseller Tholander", överståthållare Bildt med friherrinna, kapten Dahlström med fru, justitierådet Wretman med fru, överste Wirsén och fröknarna Wirsén samt mamsell Adelöf, major Heidenstam med fru och löjtnant Heidenstam, generalpostdirektören Staël von Holstein (Jean Jaques' f. d. förmyndare) med friherrinna och dotter samt baronerna Otto, Fabian och Jacob Staël, kammarherre J. A. von Schantz, fru härads-hövding Bergman och herr Henrik, konsulinnan Fenger, brukspatron Enander, major von Hofsten (en stund), kommissarie Stuart med fru Louise och löjtnant Carl, "Långa Baron v. Vege-sack", överstelöjtnant Lundgren, rektor Leffler, "Göstaf d^o", "Tant Koschell 2 Mamseller d^o och Herr d^o", fru Wertmüller, baron Liljencrantz, — och slutligen "Herr Nygren (Spelman)". Inalles "55 — Wi sjelfva 5 — Summa 60 personer". Vad gästerna bjöds till supén får vi ej veta, endast att det hela inleddes med té. Samma anordning återfinns på en matsedel från en Oscar II-supé i februari 1873. Här är det först "The et crème", så en paus, varpå följer consommé, lait froid, sandwicks et pain à la Parisienne etc.

Även 1866 års supélista saknar uppgift om menyens samman-sättning. Den visar emellertid en uppställning, som gör att man inte gärna förbigår den. Bostadsadresserna är slojade — gästerna var i stort sett desamma som 1865 — i stället finns en kolumn som meddelar dansantitet respektive trivsel vid spelbordet. Det ter sig så här:

M. Sophie Tholander — dansade
 General Bildt — blott en stund spelade
 Kapten Ohrström — dansar litet, spelar ej
 Fröken Ebba Wirsén — dansade, valsar ej
 Justitiae Rådet Wretman — spelade
 Major Heidenstam — spelade
 Fru — d^o — dansade, valsar ej
 Brukspatron Geijerstam — dansade
 Knut Bergman — (spelar bara vira)
 Henrik — d^o — dansar i nödfall

Auditör Gripensvärd — (spelar ogera)
 Major Hofsten — spelade
 Löjt. Brunius — dansar aldrig
 Löjt. Masreliez — dansade
 Major Krusenstjerna — spelade
 Löjt. Tottie — spelade etc.

63 gäster hade inbjudits men återbud hade kommit från 19. Procenten återbud håller sig rätt konstant genom åren.

Med listan från 1867 års bal får läsaren sin nyfikenhet stillad beträffande komposition av mat och dryck vid supén. Men innan vi övergår till själva anrättningarna, vill jag i korthet nämna hur Jean Jacques utformat årets schema över gästerna. Hans katalogisering torde kunna betecknas som toppen av vad som med högt driven metodik i den vägen kan åstadkommas. Vid sidan av "Bjudna" finns smärre kolumner, rubricerade "Dansande" med underavdelningarna "Herrar" "Damer", "Spelande", och "Gubbar", "Gummor". Längst till höger upptages utrymmet av vad som ansetts lämpligt att föra under "Anmärkning", nämligen uppgift om gästen accepterat inbjudan eller ej, i senare fallet kompletterad med upplysning om av vad orsak han uteblivit. — Men nu till maten vid supén. Den serverades kl. 12 och bestod av "Kall Färs af Orre Kalf och Fläsk med Jus ikring / Kall glacerad Sallt Tunga med Rysk salade / Varma Höns med Tryffel och Champignoner / Anka med Sylltgurkor och Pickles / Frukt budding/ Gelée och Bakelse af små Sandtårtor med hvit(a) silverknappar". Menyn och uppgift på de ingredienser som åtgått till de olika rätterna är nedskrivet av Louises hand, medan dryckerna förtecknats av Jean Jacques. Av de senare hade förtärts: "6/1 Champagne (deraf 1/1 till Geléet) 4/1 St. Esteph, 3/1 Portvin, 3/1 Sherry, 8/1 Krus Seltersvatten, 8/1 Punsch, 4/1 Bischoff, 4/1 ordinärt franskt, 1/1 d^o renskt, 1/1 Vin de Graves, 24/2 Porter, 33/2 Öl, 1 1/2 Mandel Essens". Jean Jacques hade en icke föraktlig vinkällare men brukade för årsbalerna från sin vinhandlare rekvirera största delen av vad som förbrukades.

Vad åt nu 1870-talets gäster på och med? Räckte manne familjens egna förråd av porslin, glas och silver? Där fanns exempelvis en engelsk servis, vit med grön lövranka kring kanten som fru Hagströmer ärvt efter sina föräldrar och som innefattade bl. a 273

flata tallrikar, siffran anförd för att ge ett begrepp om servicens omfång. Med glas var det något sämre beställt, i vinglas fanns det bara dryga 5 dussin, och silvret, trots imponerande antal av alla sorter, förslog ej heller, utan man fick låna från släkt och vänner och leja extra hjälp till transporterna, och dessutom hyra från bosättningsfirmor för komplettering. Bland de senare stod Åkerblom & Co., Götgatan 28, för en god del av servisgodset.

Beträffande balen 1868 ska vi inskränka oss enbart till en hastig blick på maten. Friherrinnan Rüttersköld, "Greken Herr Heidenstam" (torde vara identisk med Fredrik Carl von H., född 1842 i Atén, svensk-norsk vice konsul i Piraeus 1863), "Äldre unga Herr Montelius, Yngre unga Herr Montelius", "Löjtnant Tham vid Svea Lif-Garde" etc. kunde vid supén (som vanligt kl. 12) förse sig av "Kall rätt af Hjerpar färserade med förlorade ägg ikring, Små à la dauber på kräftor och Hummer, Franska Ärtor med sellerier, Kalfbresskroketter med Champignoner, Kalkon med Pruneller lingon och gurkor, Vanilj äppel crème med öfverspunnen hufva, Gelée i gult rött och hvitt med drufvor samt Bakelse" (en marginalanteckning säger att här var något fel på gelatinen, o ve!).

Järpar, om än anrättade och garnerade på olika sätt, är något av en fixstjärna på balernas matsedlar. 1869 varieras järptemat med ostron, därpå följde skinkaladåb med plommonägg, harkotletter med champinjoner, kalkon med pruneller, grönrätt av ärter och sparris, fruktkräm med maraskino och glacerade kastanjer samt gelé och bakelser.

Som sjuttiofemte närvarande av 102 inbjudna balgäster 1870 förekommer "Gubben Eric", Jean Jacques' yngste son, 6 år. Friherrinnan Rüttersköld hade tyvärr lämnat återbud, men hon lät sig representeras av 2 1/2 dussin av sina gafflar, 2 dussin dessertskedar, 2 dussin téskedar och 2 såsskålar ur sitt silverskåp. Vid de bägge spelborden förnams en ny och lite ovanlig stämning: värden hade sagt till om att inga kortpengar fick förekomma. I tambur- och köksregionerna förmärktes en tydlig oro strax före festens början. "Inga vaktmästare höll på att komma genom Gamla Johanssons glömska", har Jean Jacques skriftligen utropat under vaktmästarnas namn. Blomqvist, som annars hörde till,

kom i varje fall inte, utan som tredje och fjärde vaktmästare hade man i sista ögonblicket tillkallat dels "En Okänd", dels doktor Tholanders betjänt. Året därpå var Blomqvist åter med, ehuru "trubbig". Hela balen gick till 401.30 rdr. Till fågelfärsen med tryffel och ostron som garnering hade beräknats en hare, två tjäderhonor, sex lb fläsk, kalvbringa, grädde, tryffel och två träd ostron (1 ostronträ = 16 kannor, dvs. över 40 liter). Bland varmrätterna lyste en med färg av vallmo, den bestod av champinjoner, fårs på hare och risgryn med saffran. Vingelét hade man hoppat över och bjöd i stället på hjorthornsgelée med glacerade vindruvor omkring och bakelser, "vindt makroner" (en sorts mandelkakor). Mandelpuddingen var garnerad med persikor och reine claudes samt sockerbröd (till formen som plättbakelser). "Tante Bibbi" kunde ha varit nöjd med detta bord.

Bland gästerna 1873 — för första gången bjudna på kort — märks docenten Gösta Mittag-Leffler (han förekom också 1865), grosshandlare John Arfwedsson, konsul C. D. Philipsson och löjtnant Nordenskjöld. Under kvällens gång förfriskar sig gästerna med mandelmjök och bischoff, och då klockan slår 12, anmäler förste vaktmästaren att supén är serverad. Kall fårs garnerad med ostron, kall skinka i jus med löskokta ägg, risoller med champinjonsstuvning, grönrätt av franska ärter med rört smör, kalkon med sallader, maraskinopudding, vingelé med bakelser. Mamsell Pettersson och friherrinnan Rütterskölds Emma hjälper till i köket med att övervaka att allt kommer in på bordet som det skall och bör. När klockan visar en kvart i 2, avblåses balen, och när hon slagit 2, går vaktmästarna Olsson och Blomqvist och släcker alla ljus i kronor, armstakar och lampetter. Tidpunkten för uppbrott är alla åren densamma: en kvart i 2.

Den sista supélistan, från 1874, berättar om den stora årsbalen den 12 april. Bland familjemedlemmarna står upptagna ett par av de tidigare bland inbjudna förekommande namnen, Victor Tham, förlovad med Elin Hagströmer, och Ida Eschelsson, nygift med Johan Hagströmer. För ovanlighetens skull är både Robsons, Heidenstams och friherrinnan Rüttersköld, för att nämna några av familjens närmaste och äldsta vänner, närvarande bland rootalet gäster. Supén, som var uppdukad på tre bord, serverades en

1874 aus Bal.

Sonntag den 12 April.
~~Sonntag den 12 April.~~

Bjindne	2nd Rank	3rd Rank	4th Rank	5th Rank	6th Rank	7th Rank	8th Rank	9th Rank	10th Rank	11th Rank	12th Rank	13th Rank	14th Rank	15th Rank	16th Rank	17th Rank	18th Rank	19th Rank	20th Rank	21st Rank	22nd Rank	23rd Rank	24th Rank	25th Rank	26th Rank	27th Rank	28th Rank	29th Rank	30th Rank	31st Rank	32nd Rank	33rd Rank	34th Rank	35th Rank	36th Rank	37th Rank	38th Rank	39th Rank	40th Rank	41st Rank	42nd Rank	43rd Rank	44th Rank	45th Rank	46th Rank	47th Rank	48th Rank	49th Rank	50th Rank	51st Rank	52nd Rank	53rd Rank	54th Rank	55th Rank	56th Rank	57th Rank	58th Rank	59th Rank	60th Rank	61st Rank	62nd Rank	63rd Rank	64th Rank	65th Rank	66th Rank	67th Rank	68th Rank	69th Rank	70th Rank	71st Rank	72nd Rank	73rd Rank	74th Rank	75th Rank	76th Rank	77th Rank	78th Rank	79th Rank	80th Rank	81st Rank	82nd Rank	83rd Rank	84th Rank	85th Rank	86th Rank	87th Rank	88th Rank	89th Rank	90th Rank	91st Rank	92nd Rank	93rd Rank	94th Rank	95th Rank	96th Rank	97th Rank	98th Rank	99th Rank	100th Rank	101st Rank	102nd Rank	103rd Rank	104th Rank	105th Rank	106th Rank	107th Rank	108th Rank	109th Rank	110th Rank	111st Rank	112nd Rank	113th Rank	114th Rank	115th Rank	116th Rank	117th Rank	118th Rank	119th Rank	120th Rank	121st Rank	122nd Rank	123rd Rank	124th Rank	125th Rank	126th Rank	127th Rank	128th Rank	129th Rank	130th Rank	131st Rank	132nd Rank	133rd Rank	134th Rank	135th Rank	136th Rank	137th Rank	138th Rank	139th Rank	140th Rank	141st Rank	142nd Rank	143rd Rank	144th Rank	145th Rank	146th Rank	147th Rank	148th Rank	149th Rank	150th Rank	151st Rank	152nd Rank	153rd Rank	154th Rank	155th Rank	156th Rank	157th Rank	158th Rank	159th Rank	160th Rank	161st Rank	162nd Rank	163rd Rank	164th Rank	165th Rank	166th Rank	167th Rank	168th Rank	169th Rank	170th Rank	171st Rank	172nd Rank	173rd Rank	174th Rank	175th Rank	176th Rank	177th Rank	178th Rank	179th Rank	180th Rank	181st Rank	182nd Rank	183rd Rank	184th Rank	185th Rank	186th Rank	187th Rank	188th Rank	189th Rank	190th Rank	191st Rank	192nd Rank	193rd Rank	194th Rank	195th Rank	196th Rank	197th Rank	198th Rank	199th Rank	200th Rank	201st Rank	202nd Rank	203rd Rank	204th Rank	205th Rank	206th Rank	207th Rank	208th Rank	209th Rank	210th Rank	211st Rank	212nd Rank	213rd Rank	214th Rank	215th Rank	216th Rank	217th Rank	218th Rank	219th Rank	220th Rank	221st Rank	222nd Rank	223rd Rank	224th Rank	225th Rank	226th Rank	227th Rank	228th Rank	229th Rank	230th Rank	231st Rank	232nd Rank	233rd Rank	234th Rank	235th Rank	236th Rank	237th Rank	238th Rank	239th Rank	240th Rank	241st Rank	242nd Rank	243rd Rank	244th Rank	245th Rank	246th Rank	247th Rank	248th Rank	249th Rank	250th Rank	251st Rank	252nd Rank	253rd Rank	254th Rank	255th Rank	256th Rank	257th Rank	258th Rank	259th Rank	260th Rank	261st Rank	262nd Rank	263rd Rank	264th Rank	265th Rank	266th Rank	267th Rank	268th Rank	269th Rank	270th Rank	271st Rank	272nd Rank	273rd Rank	274th Rank	275th Rank	276th Rank	277th Rank	278th Rank	279th Rank	280th Rank	281st Rank	282nd Rank	283rd Rank	284th Rank	285th Rank	286th Rank	287th Rank	288th Rank	289th Rank	290th Rank	291st Rank	292nd Rank	293rd Rank	294th Rank	295th Rank	296th Rank	297th Rank	298th Rank	299th Rank	300th Rank	301st Rank	302nd Rank	303rd Rank	304th Rank	305th Rank	306th Rank	307th Rank	308th Rank	309th Rank	310th Rank	311st Rank	312nd Rank	313rd Rank	314th Rank	315th Rank	316th Rank	317th Rank	318th Rank	319th Rank	320th Rank	321st Rank	322nd Rank	323rd Rank	324th Rank	325th Rank	326th Rank	327th Rank	328th Rank	329th Rank	330th Rank	331st Rank	332nd Rank	333rd Rank	334th Rank	335th Rank	336th Rank	337th Rank	338th Rank	339th Rank	340th Rank	341st Rank	342nd Rank	343rd Rank	344th Rank	345th Rank	346th Rank	347th Rank	348th Rank	349th Rank	350th Rank	351st Rank	352nd Rank	353rd Rank	354th Rank	355th Rank	356th Rank	357th Rank	358th Rank	359th Rank	360th Rank	361st Rank	362nd Rank	363rd Rank	364th Rank	365th Rank	366th Rank	367th Rank	368th Rank	369th Rank	370th Rank	371st Rank	372nd Rank	373rd Rank	374th Rank	375th Rank	376th Rank	377th Rank	378th Rank	379th Rank	380th Rank	381st Rank	382nd Rank	383rd Rank	384th Rank	385th Rank	386th Rank	387th Rank	388th Rank	389th Rank	390th Rank	391st Rank	392nd Rank	393rd Rank	394th Rank	395th Rank	396th Rank	397th Rank	398th Rank	399th Rank	400th Rank	401st Rank	402nd Rank	403rd Rank	404th Rank	405th Rank	406th Rank	407th Rank	408th Rank	409th Rank	410th Rank	411st Rank	412nd Rank	413rd Rank	414th Rank	415th Rank	416th Rank	417th Rank	418th Rank	419th Rank	420th Rank	421st Rank	422nd Rank	423rd Rank	424th Rank	425th Rank	426th Rank	427th Rank	428th Rank	429th Rank	430th Rank	431st Rank	432nd Rank	433rd Rank	434th Rank	435th Rank	436th Rank	437th Rank	438th Rank	439th Rank	440th Rank	441st Rank	442nd Rank	443rd Rank	444th Rank	445th Rank	446th Rank	447th Rank	448th Rank	449th Rank	450th Rank	451st Rank	452nd Rank	453rd Rank	454th Rank	455th Rank	456th Rank	457th Rank	458th Rank	459th Rank	460th Rank	461st Rank	462nd Rank	463rd Rank	464th Rank	465th Rank	466th Rank	467th Rank	468th Rank	469th Rank	470th Rank	471st Rank	472nd Rank	473rd Rank	474th Rank	475th Rank	476th Rank	477th Rank	478th Rank	479th Rank	480th Rank	481st Rank	482nd Rank	483rd Rank	484th Rank	485th Rank	486th Rank	487th Rank	488th Rank	489th Rank	490th Rank	491st Rank	492nd Rank	493rd Rank	494th Rank	495th Rank	496th Rank	497th Rank	498th Rank	499th Rank	500th Rank	501st Rank	502nd Rank	503rd Rank	504th Rank	505th Rank	506th Rank	507th Rank	508th Rank	509th Rank	510th Rank	511st Rank	512nd Rank	513rd Rank	514th Rank	515th Rank	516th Rank	517th Rank	518th Rank	519th Rank	520th Rank	521st Rank	522nd Rank	523rd Rank	524th Rank	525th Rank	526th Rank	527th Rank	528th Rank	529th Rank	530th Rank	531st Rank	532nd Rank	533rd Rank	534th Rank	535th Rank	536th Rank	537th Rank	538th Rank	539th Rank	540th Rank	541st Rank	542nd Rank	543rd Rank	544th Rank	545th Rank	546th Rank	547th Rank	548th Rank	549th Rank	550th Rank	551st Rank	552nd Rank	553rd Rank	554th Rank	555th Rank	556th Rank	557th Rank	558th Rank	559th Rank	560th Rank	561st Rank	562nd Rank	563rd Rank	564th Rank	565th Rank	566th Rank	567th Rank	568th Rank	569th Rank	570th Rank	571st Rank	572nd Rank	573rd Rank	574th Rank	575th Rank	576th Rank	577th Rank	578th Rank	579th Rank	580th Rank	581st Rank	582nd Rank	583rd Rank	584th Rank	585th Rank	586th Rank	587th Rank	588th Rank	589th Rank	590th Rank	591st Rank	592nd Rank	593rd Rank	594th Rank	595th Rank	596th Rank	597th Rank	598th Rank	599th Rank	600th Rank	601st Rank	602nd Rank	603rd Rank	604th Rank	605th Rank	606th Rank	607th Rank	608th Rank	609th Rank	610th Rank	611st Rank	612nd Rank	613rd Rank	614th Rank	615th Rank	616th Rank	617th Rank	618th Rank	619th Rank	620th Rank	621st Rank	622nd Rank	623rd Rank	624th Rank	625th Rank	626th Rank	627th Rank	628th Rank	629th Rank	630th Rank	631st Rank	632nd Rank	633rd Rank	634th Rank	635th Rank	636th Rank	637th Rank	638th Rank	639th Rank	640th Rank	641st Rank	642nd Rank	643rd Rank	644th Rank	645th Rank	646th Rank	647th Rank	648th Rank	649th Rank	650th Rank	651st Rank	652nd Rank	653rd Rank	654th Rank	655th Rank	656th Rank	657th Rank	658th Rank	659th Rank	660th Rank	661st Rank	662nd Rank	663rd Rank	664th Rank	665th Rank	666th Rank	667th Rank	668th Rank	669th Rank	670th Rank	671st Rank	672nd Rank	673rd Rank	674th Rank	675th Rank	676th Rank	677th Rank	678th Rank	679th Rank	680th Rank	681st Rank	682nd Rank	683rd Rank	684th Rank	685th Rank	686th Rank	687th Rank	688th Rank	689th Rank	690th Rank	691st Rank	692nd Rank	693rd Rank	694th Rank	695th Rank	696th Rank	697th Rank	698th Rank	699th Rank	700th Rank	701st Rank	702nd Rank	703rd Rank	704th Rank	705th Rank	706th Rank	707th Rank	708th Rank	709th Rank	710th Rank	711st Rank	712nd Rank	713rd Rank	714th Rank	715th Rank	716th Rank	717th Rank	718th Rank	719th Rank	720th Rank	721st Rank	722nd Rank	723rd Rank	724th Rank	725th Rank	726th Rank	727th Rank	728th Rank	729th Rank	730th Rank	731st Rank	732nd Rank	733rd Rank	734th Rank	735th Rank	736th Rank	737th Rank	738th Rank	739th Rank	740th Rank	741st Rank	742nd Rank	743rd Rank	744th Rank	745th Rank	746th Rank	747th Rank	748th Rank	749th Rank	750th Rank	751st Rank	752nd Rank	753rd Rank	754th Rank	755th Rank	756th Rank	757th Rank	758th Rank	759th Rank	760th Rank	761st Rank	762nd Rank	763rd Rank	764th Rank	765th Rank	766th Rank	767th Rank	768th Rank	769th Rank	770th Rank	771st Rank	772nd Rank	773rd Rank	774th Rank	775th Rank	776th Rank	777th Rank	778th Rank	779th Rank	780th Rank	781st Rank	782nd Rank	783rd Rank	784th Rank	785th Rank	786th Rank	787th Rank	788th Rank	789th Rank	790th Rank	791st Rank	792nd Rank	793rd Rank	794th Rank	795th Rank	796th Rank	797th Rank	798th Rank	799th Rank	800th Rank	801st Rank	802nd Rank	803rd Rank	804th Rank	805th Rank	806th Rank	807th Rank	808th Rank	809th Rank	810th Rank	811st Rank	812nd Rank	813rd Rank	814th Rank	815th Rank	816th Rank	817th Rank	818th Rank	819th Rank	820th Rank	821st Rank	822nd Rank	823rd Rank	824th Rank	825th Rank	826th Rank	827th Rank	828th Rank	829th Rank	830th Rank	831st Rank	832nd Rank	833rd Rank	834th Rank	835th Rank	836th Rank	837th Rank	838th Rank	839th Rank	840th Rank	841st Rank	842nd Rank	843rd Rank	844th Rank	845th Rank	846th Rank	847th Rank	848th Rank	849th Rank	850th Rank	851st Rank	852nd Rank	853rd Rank	854th Rank	855th Rank	856th Rank	857th Rank	858th Rank	859th Rank	860th Rank	861st Rank	862nd Rank	863rd Rank	864th Rank	865th Rank	866th Rank	867th Rank	868th Rank	869th Rank	870th Rank	871st Rank	872nd Rank	873rd Rank	874th Rank	875th Rank	876th Rank	877th Rank	878th Rank	879th Rank	880th Rank	881st Rank	882nd Rank	883rd Rank	884th Rank	885th Rank	886th Rank	887th Rank	888th Rank	889th Rank	890th Rank	891st Rank	892nd Rank	893rd Rank	894th Rank	895th Rank	896th Rank	897th Rank	898th Rank	899th Rank	900th Rank	901st Rank	902nd Rank	903rd Rank	904th Rank	905th Rank	906th Rank	907th Rank	908th Rank	909th Rank	910th Rank	911st Rank	912nd Rank	913rd Rank	914th Rank	915th Rank	916th Rank	917th Rank	918th Rank	919th Rank	920th Rank	921st Rank	922nd Rank	923rd Rank	924th Rank	925th Rank	926th Rank	927th Rank	928th Rank	929th Rank	930th Rank	931st Rank	932nd Rank	933rd Rank	934th Rank	935th Rank	936th Rank	937th Rank	938th Rank	939th Rank	940th Rank	941st Rank	942nd Rank	943rd Rank	944th Rank	945th Rank	946th Rank	947th Rank	948th Rank	949th Rank	950th Rank	951st Rank	952nd Rank	953rd Rank	954th Rank	955th Rank	956th Rank	957th Rank	958th Rank	959th Rank	960th Rank	961st Rank	962nd Rank	963rd Rank	964th Rank	965th Rank	966th Rank	967th Rank	968th Rank	969th Rank	970th Rank	971st Rank	972nd Rank	973rd Rank	974th Rank	975th Rank	976th Rank	977th Rank	978th Rank	979th Rank	980th Rank	981st Rank	982nd Rank	983rd Rank	984th Rank	985th Rank	986th Rank	987th Rank	988th Rank	989th Rank	990th Rank	991st Rank	992nd Rank	993rd Rank	994th Rank	995th Rank	996th Rank	997th Rank	998th Rank	999th Rank	1000th Rank
Herr Bagge																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																							

Ur J. J. Hagströmers bjudningslista 1874. Obs.! Kolumnerna för gubbar, gummor, spelande, dansande. De senare uppdelade i herrar och damer.

halv timme tidigare än vanligt, troligen beroende på det stora antalet gäster. Uppassningen sköttes av vaktmästarna Olsson, Blomqvist, Lindqvist och Rundgren; Unga Johansson, som varit med alla år förut, saknas. Var och en av de fyra vaktmästarna erhöll 6 kr för sina tjänster mot 5 föregående år. Olsson som exekverade dansmusiken fick som vanligt 15 kr. — Matsilver lånades både från friherrinnan Rüttersköld och från Heidenstams, från Åkerholm togs efter vanan glas i stora mängder men också kaffekoppar — vi känner igen dem från tidigare baler, vita med 5 blå ränder. Att fyra av de Åkerholmska glasen, tjugotvå dussin, förolyckades, är knappast något att göra väsen av. Utgifterna för balen beräknades till ca 577:80 kr, varav 130 kr för viner (utom egna i vinkällaren), 17:50 för porter och öl, 2:50 för stearinljus, hyrning av porslin och glas från Åkerholm 10 kr, extra hjälp 8 kr, dansprogram från Svanströms, pennor och bjudningskort (beställda hos Schoumburg) 10 kr, Bergmans Charlotta 2 kr, och själva maten 340 kr. Kokfrun gjorde skäl för sina 15 kr, då hon omvandlade ägg, skinkor, tungor, höns, hummer och apelsiner till "Kall rätt af Höns med Hummersalade, Kall Skinka med Sandwiches, Varma Färser med Tryffel, Risoller, Grön Rätt af Ärtor med kastanjer, Kalkoner med Salader, Apelsintårta med Arrachscrème, Gelée med Bakelse". Sandwiches är en nyhet på den Hagströmerska balmenyn, de hade tillretts av varvat surt mörkt bröd och vitt franskt bröd. Som vi sett förekom sandwiches på en kunglig matsedel från 1873, men i övrigt torde de inte ha varit alltför vanliga vid denna tid. Utom husets egna pigor, fyra stycken, hade extra hjälp anlitats för 5 kr. Louise har på sin utgiftsförteckning Sockerbagaren, 78 kr, och Blommor och Grönt, 20 kr, däri inräknat blommor till kotiljongen, medan Jean Jacques som vanligt tagit viner och vad därtill hör på sin lott.

Till denna 1874 års lista hör flera blad, dubbelark i folio likasom förr om åren, med alla de inbjudna gästernas namn och adresser, fördelade på "Norr- och Staden", "Söder", "Posten". Posten anlätades endast för att nå dem som hade sin vistelseort på Karlberg, Långholmen eller Hantverkaregatan. Ladugårdslandstorg, Mosebacketorg, Oxtorgsgatan, Odengatan, Drottninggatans bortre regioner, var allt trakter som ej ansågs motivera fjäsk med post-

försändelser. Följaktligen finner man för varje namn antecknat med blyerts "Treffas intet", "Kommer", "Bortrest", "intet kommer Men fröken", "lemnar svar sedan", "Kommer", etc. av den tjänsteande som fått budandet på sin lott.

Kapten Hagströmer var, som torde framgå av ovanstående, road av mat, både att äta, läsa om och skriva om. Han var också en praktisk, minutiöst ordentlig och systematisk natur. Gärna tog han del av allt nytt som kom i handeln, det månde gälla skjutvapen, kopieringsbläck, mattsopare eller grönsakssköljare. Man kan därför vara tämligen övertygad om att han inte var någon eftersläntrare, varken då det gällde tekniska förbättringar i hushållet eller varunyheter av annat slag. Både i Stockholm och på resor i främmande städer försummade han sällan att under sina promenader noggrant studera bodfönstrens innehåll. Hans intresse för kokböcker och böcker i allmänna hushållsfrågor var synnerligen livligt och han underhöll det med all flit. Det beredde honom ett oskrymtat nöje att få sig tillsänd en matsedel från en tillställning som han visserligen ej själv varit närvarande vid. Han skriver i september 1871 till dottern Hilda, då gäst på Aspa: "I morse hade jag glädjen mottaga såväl Mammas som Ditt välkomna bref av den 2^a dennes, hwaraf jag finner att Ni må väl och hafwa trefligt. Tack för matsedeln från Stjernerund..." Till sin hustru skriver han ungefär samtidigt: "Med Lundgren på Sällskapet, bjuden på middag. Warm ungstekt ål med pikant sås (Rysligt rörigt) derpå utmärkt fläskcarré med spritärter. Flere glas sherry hälldes på ålen för att hindra beröring med fläsket. Engelsk ost med smör, surt bröd och cakes. Efter att hafva rökt och druckit Caffé gick hem"... "Då jag kom hem hade Herr Malmberg hemsändt till beseende en tjock Engelsk Kokbok Warne's Model Cookery and Housekeeping Book. Three Thousand Receipts. Coloured Illustrations. Den skall blifva mitt Söndags nöje att genomgå. Kostar 7:50." Kokboken i fråga figurerar också i ett brev till Hilda: "Nu som bäst sitter Ni och smälter den goda Stjernerundsmiddagen. Då jag tar afsked af Adèle Decker ämnar jag presenta henne med den i mitt förra omtalade Engelska Kokboken, den är utmärkt elegant bunden och har flere vackra kolorerade

planscher — och ser fin och dyrbar ut och är en passande gåfwa åt en nygift fru". (Adèle Decker gifte sig 1871 med arkitekt A. Th. Decker i Helsingfors.) Den var tydligen mer omedelbart lokkande än Anna Maria Zetterstrands Kok- och Hushållsbok utgiven i Norrköping 1863.

Kokböcker på engelska började bli en artikel som inte gärna kunde förbigås av en för matkonsten intresserad person. Till sin gode vän Albert Robson skickar Jean Jacques 1871 bland andra julklappar "Cassell's Household Guide", vilken behagat honom själv å det högsta. Sedan Robson skrivit och tackat för julklappen och uttryckt sin uppskattning, skriver Jean Jacques: "Likaledes glädjer det mig finna såväl att bläckhornet tycks uppfylla sin bestämelse som, och det mäst af allt, att Cassell's Household Guide gör det, nemligen att skänka Eder alla nytta och nöje. — Jag har hört att äfven 'Goa Fröken' suger af dess visdomskälla". Jean Jacques i sin tur hade rekvirerat den nyttiga boken från England och fått den i sin hand några dagar före jul 1870. På julafton det året ökades hans kokboksbibliotek ytterligare, han fick av sin hustru flera kokböcker "eller rättare Encyclopedier" som han själv betecknar dem. Det är "Gute Küche", "La Cuisine" och två engelska, nämligen "Enquire within upon everything" och "Best of everything". — Då man är inne på engelsk mat, kan man inte gärna underlåta att tänka även på engelsk dryck, och då först och främst på té. Robson och Hagströmer hade i sina tédosor samma sorters té, och ett brev i detta ärende avgår hösten 1872 från Hagströmer till Robson: "Det requirerade Théet från Kobb, hwaraf jag tager 1 lb Packling Kongo (hitrequirerat för Göteborgs Riksdagsmännens behof) å 4 kr och 1 lb Congo Company å 2:60 som jag anser närapå lika bra, har Schwan låfwat taga med sig, äfwenså saxen (beställd hos Stille på Kungsholmen) om den blir färdig i tid... När jag slutat detta skall jag genomgå ett par engelska böcker 'The domestic World' och 'Take my Advice' som bokhandlaren har hemsänt för att fresta mig med". Några veckor senare meddelar Jean Jacques Albert Robson att han "i morgon" (1 november) "börjar Bantingskuren".

På nyåret 1867 hade J. J. inhandlat 1 kanna Bantings brännvin (osockrad pomerans) från Bexelius (grosshandlare i vin och destil-



Brukspatron O. A. Robson på Aspa med familj.

lerade drycker, Götgatan 40). Man är böjd att sätta detta inköp i samband med den "Bantings kur" som J. J. inledde i oktober 1866 och sedan under årens lopp återupptog under skilda perioder. Som bekant hade W. Banting 1863 offentliggjort den av honom efter förslag av londonläkaren W. Harvey företagna dietkuren i ett brev till allmänheten "Letter on corpulence, addressed to the public". Möjligen har Jean Jacques fått nys om detta arbetes existens, liksom kanske också om de engelska kokböckerna och hushållsråden, genom de engelska almanackor han varje år höll sig med. I brev till Robson annandag jul 1872 nämner Jean Jacques bland julkappar från sin hustru följande böcker: "Handbook for the Breakfast Table by Marry Hooper — Tycks ej innehålla något serdeles nytt. Corpulency and its self-dietry cure by A. W. Moore. Så vidt jag ännu kunnat finna, innehåller den endast att man skall undvika bröd och jästa drycker — med ett ord allt hvari jäst-ämnet ingår". Och längre fram i samma brev: "Sednare på e. m. Salen och Hvardagsrummet festligt upplyste Julen till

ära, ehuru vi äro aldeles ensamma. Louise spelar ny dansmusik. I mitt soffhörn har jag nyss genomgått den förut omnämnda Engelska Boken mot öfverdrifven fettma och funnit att som han sjelf säger hans régime kan inneslutas i ett nötskal — intet annat bröd än Bisquit ö dessa i ringe qvantitet — Inga gästa drycker — Bara vatten — Undantagsvis vin ö vatten — Ingen tanke på mat emellan frukost ö sen middag. Sparsamt med smör, ost, socker ö potatis — Till frukost 1 Bisquit, 1 ägg, 2 koppar kaffe eller Thé. Sen middag 2 rätter — Kött med grönsaker, en kokt eller 2 stekta potatis, pies and tarts can be served twice (härligt men ofattligt) hvarje slags pudding är förbjuden — Cheese and butter in moderation — Det hela förefaller mig ej så väl utfördt som den på Svenska utgifna Bantingskuren och flere angifna årtal från 1850 talet visar att den tyckes vara en föregångare till densamma, ehuru tryckt 6^{te} upplagan 1871”... Jean Jacques visste vad han här talade om; i hans kassajournal för år 1866 återfinns bland inköp den 23 november: Edholms bok om Bantingskuren, 75 öre.

1883 berikades den svenska bokhandeln med en ny bok om diet och korpulens. Det är den Epsteinska modifikationen av Bantingskuren som kommit ut i svensk översättning. Jean Jacques skriver härom till dottern Hilda den 16 november: ”I Svenska bokhandeln utkom en ny bok om korpulens och nytt medel att minska densamma. Den är utgifven af en Tysk fysiolog Eppstein samt öfversatt af en svensk Läkare. Den kostar 75 öre — Jag skänkte i går Tant Sophie (Sergel på Spånga) ett exemplar. Jag har ännu ej läst den — men tycker mig finna att man skall afhålla sig från bröd, potatis och alla slags sötsaker, deremot skall man i stor mängd förtära feta saker, såser, gåslefpastej m. m. dylikt — tyckes wara en mycket angenäm regime”. Måhända dikterades de under 1870—80-talen rätt ymnigt återkommande gåsleverköpen av hörsamhet mot de Banting-Epsteinska dietbuden.

Med Bantingskurens framträdande — ett exemplar av boken begåvade Jean Jacques Sophie Sergel med i februari 1868 — som en företeelse vilken den gärna borde pröva vilken önskade hålla sig à jour med modet, tycks den engelska matkulturen också ha vunnit terräng. Bortser man från rostbiffen, introducerad i Sverige under 1700-talets senare hälft, och vissa starka engelska såser,

hade det engelska köket knappast kunnat berömma sig av någon större anhängarskara i Sverige. I Jean Jacques' kassajournaler kan ett alltmer stegrat intresse för engelska såser iakttagas från och med 1840-talets senare år. Några stickprov. Den 22 december 1845 står i journalen upptaget "4 flaskor Engelska Saucer", 1859 köper han "3 flaskor Tomater", följande år "aptit ost engelsk sås och sallad crèm". I november samma år blandar han upp det hela med inköp av en tysk kokbok. 1871 finns en anteckning om köp av "mushroom catsup" och "Tomato sauce" och på julafton 1872 får han av sin hustru "en flaska Nabob sauce — Delicat — smakade den på Julnatten, sedan de andra gått och lagt sig — klädd i bara skjortan" (brev till Robson). 1887 finns en anteckning om en flaska "sallads sauce Prinsen of Wales" (från Mattson). "Reading sauce" förekommer också. Men Jean Jacques bekantar sig med annat än engelska såser. Julen 1867 får han en plumpudding i gåva av döttrarna Hilda och Elin, 1873 i januari förser han huset med en liten låda Sugar Wafers, 1878 skaffar han "potted anjovis, ham and chicken", 1879 "pickled Hering".

Vilken typ av engelsk ost som fanns tillgänglig i affärerna vid denna tid ger ej Jean Jacques' kassaböcker besked om. Kanske vågar man gissa på Cheddar. Mellan efterrätt och dessert hade vid 1800-talets mitt börjat serveras "engelsk ost, smör och cakes" eller svart bröd, gärna nedsköljt med portvin eller valfritt portvin och sherry. Från 1858 finns en matsedel i Nordiska museets samlingar av typen, med bl. a. rostbiff och före desserten ost, kex och alternativt portvin/sherry. Vid 12:e Allmänna Svenska Lantbruksmötets middag på Hasselbacken 1868 serverades likaledes rostbiff ackompanjerad av cirkassisk tunga och legymer, vidare Yorker-Skinka i Jus, varpå följde engelsk ost och cakes med portvin. Hotel de Suède hade 1853 en table d'hôte meny med såväl engelsk ost (bröd nämns inte) och smör som pickles. Jean Jacques för sin del höll sig mycket till neuchatelost, schweizerost och parmesan vid sidan av den engelska. Leverantör av denna ädla föda, liksom av lax och andra delikatesser, är från 1870-talets slut gärna Boivie; Anna Jancke, Marcus, Leffler och Luck återfinns även bland de handlande som saluför delikatesser som specialitet.

Till delikatesserna hörde främst, då som i våra dagar, kaviaren,

men också ansjovisen intog en framskjuten plats. Christiania-ansjovis tycks på 1850-talet haft gott renommé, Lysekils- och Gorgona-ansjovis blir senare aktade märken. Sardiner, räkor och serverad hummer är givetvis också begrepp som Jean Jacques inte förblir främmande för under årens lopp. Hade kaviar-pastejen varit 1840-talets "snacks", ser det ut som om ansjovis-pastejen skulle ha blivit 1850-talets, att döma av Jean Jacques' journaler. Ansjovis över huvud taget blev en stor artikel, även i form av ansjovispasta, något som förvisso inte betydde att kaviaren kom i skymundan, endast att denna reserverades för särskilt festliga tillfällen.

Vi har ovan uppehållit oss vid maträtter och arrangemang kring de stora kalasen, vi skulle nu se något på mindre, men fortfarande festpräglade middagar, dels sådana med gäster, dels av typen "en famille" som förekom vid årshelgerna. För att inte föra ämnet för långt, må det här räcka med exempel på helgmaten. Det hände sig att det en av mellandagarna 1867 serverades till middag hos familjen Hagströmer kaviar, buljong, biff och dessert. Detta torra konstaterande säger oss inte mycket. Men i Jean Jacques' tolkning får detta middagsbord sin rätta glans: "Efter intagen större qvantitet Svensk Caviar med finhackad rålok (går utmärkt väl för sig — uppväger dock ej Stör-caviar), 5 pasteijer till buljongen, biffstek med lok och förlorade ägg samt äppelkompott afröktes den 1^a julklappscigarren framför min brasa och befanns ypperlig... På aftonen har jag läst högt dels "Ändamålsenlig Matlagning och vägledning i Hushållet enl. Kemiska Grunder Albert Bonniers förlag pris 50 öre. En bok som mycket skulle intressera Dig och Goa Fröken... dels 2^{ne} intressanta följetonger i Stockholms Dagblad och Nya Dagligt Allehanda... Jag har nyss rökt en Nyströms Princera som var djeflig. Weilanderska lampan har nu brunnit ett par aftnar och tyckes wara så förträfflig som den utgifwes för". En annan mellandagseftermiddag beskrives summariskt men tillräckligt suggestivt målade för att förmedla vissa doftförmimmelser: "Scenen: mitt rum — brasa — Schwieler's nyss utrökt efter intagen middag af 1/2 lb Caviar — Buljong med kaka — och fogel". Trettondagen är det dottern Hildas födelsedag som

alltid firades med "Champagne och någon favoriträtt samt smask på e.m."

Under den tidrymd det här är fråga om, då man åt rejäla frukostar, försiggick även sådana gärna ute på restaurang, speciellt när någon resande kom till stan och man önskade träffa bekanta och se på stockholmslivet. För ungarlarna var det särskilt lätt att slinka in och få sig en hygglig frukost, ja ofta var det förvisso enda möjligheten, om man ville ha något till livs. På 1850-talet beger sig de unga herrarna till Opris eller Norriges vapen, för att nämna några lämpliga ställen, och sedan kommer hela raden av nya namn: Rydbergs, Hamburger Börs, Iduna, Runan, Phoenix. Och så 1883 en nyhet: W6 annonserar engelsk frukost à 1 krona. Jean Jacques är inte sen att pröva, vi finner honom där redan i början av mars. Andra namn på 80-talet är Cerevisia, Centralen, Maria hiss. 1886 på hösten, då surströmmingen just börjat sin säsong, gör Jean Jacques med sonen Albert ett besök på källaren Freden och beställer fram en surströmmingsfrukost efter alla kons- tens regler. Troligen var det första och enda gången Jean Jacques gett sig på detta vågstycke — hans kommentar är kort och gott "vedervärdig".

Men vem känner sig i våra dagar hågad att dela Jean Jacques' dagliga frukost? Enligt brev till Albert Robson midsommardagen 1872 såg den ut så här: "Nyss intagit min vanliga frukost — 3^{ne} stekta ägg — 6 skifvor s. k. skinkwurst (bräckt). Skinkwurst är rökt, salt fläsk rullad och ombunden i medwurstfason. Påminner starkt om Goa frökens caréskinka. Denna rätt är Mammamuschi, Sinnsiman, och Mums Mums". Om den frukost som kapten K. A. Schwan bjöd honom på i slutet av oktober 1872 "paltbröd, fläsk, hvitsås, Caffé, Sup och Svagdricka" var stående hos kapten Schwan framgår ej av texten. Uppenbart är emellertid att en frukost bestående av té och rostat bröd med smör och marmelad ej skulle väckt entusiasm hos den tidens herrar stockholmare.

För en och annan förefaller kanske det levande intresse för mat, för "ett gott bord", som ovanstående skildring lägger i dagen, en aning överdimensionerat, ja, nära nog verklighetsfrämmande. Men vederbörande erkänner då inte den kulinariska konsten som en av de sköna konsterna, där den väl dock i själva verket har

hemortsrätt. 1800-talsmänniskan, förutsett att hon vistades i en skapligt givmild miljö, insåg kärnan i detta påstående betydligt mer omedvetet och uppriktigt än våra dagars juice- och djupfrostfrälsta effektivister och kalorijägare och kunde utan själavårda eller känsla av andlig förnedring instämma med Robert Burns:

"Some hae meat, and canna eat,
And some wad eat that want it;
But we hae meat and wi can eat,
And sae the Lord be thankit."

Källa: Kapten J. J. Hagströmers kassaböcker, brev m. m., av riksbanksdirektör Jacob Hagströmer deponerade i Nordiska museets arkiv.

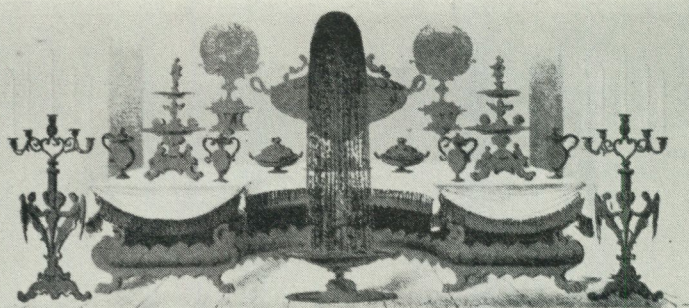
OM MATSEDLAR

av Fredric Bagge

Nordiska museets nya permanenta utställning "Mat och dryck" ger många och givande utblickar över det stora område, vars centrala plats intages av det dukade bordet. Den långa kaval-kaden av vardags- och festbord genom seklerna visar hur rikt facetterad denna sida av vår livsföring är.

Man kan beträffande festmåltiderna göra den allmängiltiga iakttagelsen, att den överflödande variationen av anrättningar i äldre tid med en gång sattes fram på borden; vi har väl ända in i våra dagar haft en kvarleva av denna typ av kalas i festmåltiderna på landsbygden, de måltider, där man började massanrätta t. ex. strömming och annan fisk, koka skinkor, baka osv. redan flera dagar före den stora festen. När sedan gästerna kom kunde måltiden pågå — efter en ritual där matsedeln ej behövdes — från tidiga middagen till sena natten, allt enligt gammal sedvänja och med de tillbehör som traditionen fordrade. Själv minns jag hur kyrkoherden i min hemförsamling hade en kyrklig förrättning en söndagsmiddag ute på landet, en förrättning som följdes av "bonnakalas". Kyrkoherden deltog mellan klockan två och fem i ett par rätter, for därefter in till stan för att hålla aftongudstjänst och återvände sedan till festen lagom för att i kraft av sin värdighet gå fram först och ta för sig av nästa rätt.

Den svenska knappheten var väl annars vanligare än överflödet; det har bl. a. under resonemanget om matsedelstryck påpekats för mig, hur Geijer samlade umgänget till en enkel ölsupa, om vilket Malla Silfverstolpe någonstans har berättat. Vad som för denna lilla artikel är av intresse att slå fast är, att man — vare sig förtäringen var riklig eller knapp — i äldre tider knappast hade något behov av matsedlar.



DINER

Side P. L. M. M.

to 3 November 1864

Glaces à la crème de St
 Pierre au blanc 8^{es} ans enchaîné
 Frit de bouff, garni
 Frits en saucisse à la mangia
 Cornes aux fines
 Salade de laitue
 Charlotte à la Russe à la vanille
 Dessert

Souper.

Double A. dominica
 bilobé aux oreillettes
 Commes en l'espèce.

Överbibliotekarie Carl Björkbom skrev på sin tid (i *Grafiskt Forum* 1937, H. 7, s. 215 ff.) om "Typographia Culinaria Suecia", där han i största korthet berör matsedelstryckets historia och berättar något om de matsedlar som finns i rikt urval i Kungl. bibliotekets samlingar. Han nämner också i sin artikel den betydande samling matsedelstryck, som finns i Nordiska museets ägo. De matsedlar som illustrerar denna lilla uppsats är hämtade från museets samlingar.

Nordiska museets mest betydande matsedelssamling är från 1800-talet och har donerats av källarmästaren Lagerström, vilken under ett långt liv som traktör samlade och gjorde noggranna anteckningar om de olika festmåltiderna.

Man kan — något som Björkbom också påpekat i sin tidigare omnämnda artikel — inte finna några tryckta matsedlar förrän i mitten av 1800-talet. 1860-talet förde delvis med sig en industriell högkonjunktur, och det är den nyrika borgerligheten som roar sig med att bjuda på rikliga måltider med tryckta matsedlar. Därmed inte sagt att den äldre aristokratin eller kungligheten skulle vara främmande för de nya måltidssederna; Karl XV och kretsen kring honom var väl minst av allt kost- eller dryckföretare.

De äldsta matsedlarna är endast delvis tryckta. Man kanske skulle kunna säga, att de är blanketter, på vilka man (med prydlig handskrift som faktiskt förekom på den tiden) skrev de aktuella rätterna och dryckerna. Dessa "blanketter" hade ett ganska varierande utförande. En som visas här har en blindpressad, för övrigt särdeles dekorativ ram med vindruvor, fågel och annat vilt. Denna typ av pressning känner man ju igen också från 1800-talets bokband, där pärmarna fått pressade mönster av olika slag. — En annan skriven matsedel (se bild 1) har en mycket vacker inramning i färglitografi från J. F. Meyer & Co., Stockholm.

Men som sagt: fram emot 1860-talet börjar de helt tryckta matsedlarna att bli allt vanligare. Var man riktigt fin — och det var man mycket ofta — gjordes matsedlarna helt och hållet i

Bild 1. Denna matsedel från 1864 är ett typiskt prov på tidens en smula yvigt dekorativa stil, överförd i vackert stentryck. Själva texten är utförd i en med den dekorativa omramningen harmonierande handskrift.

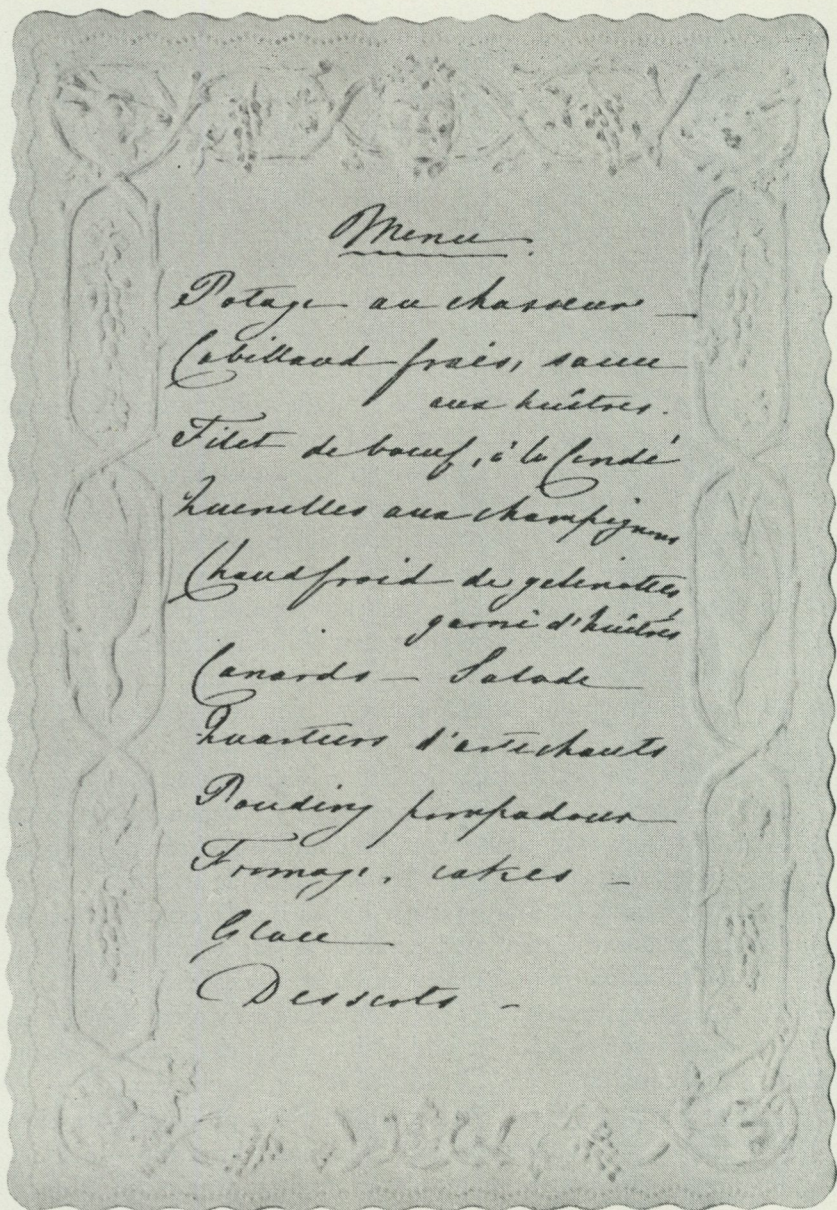


Bild 2. Blindpressningarna fanns inte bara på matsedlar utan också på t. ex. bokpärmar. Man skrev själva menun för hand i en slängig men dekorativ skrift, som väl harmonierar med själva "blanketten".

MIDDAG.

Julien-Soppa.

Gratine på Gös.

Rostbiff med Legumer.

Lamkotlet med Champignoner.

Kronärtskockor.

Gelée med bakelser.

Ost, Cakes.

Dessert.

Bild 3. Denna menu i enkelt boktryck och satt med engelsk antikva har en praktfullt utstyrd första sida, tryckt i litografi.

Östra Slambanan

FEST-MIDDAG
Den 2 Juli, 1866.

Smör och bröd etc. med brännvin samt Öl och Sörter.

<i>Türk Grönseppa</i>	Grand Vin de Moulton.
<i>Wens-kockett med Champignones</i>	Portvin. Sherry.
<i>Türk Lax } med mayonäs-sås Gräsfad Lax } och färsk potatis</i>	Roit Portvin. Marcobrunner.
<i>Späckad Oxhare } Tunga } med grönsaker</i>	Champagne: Moët & Chandon.
<i>Glacé-Budding.</i>	Cap. Constantia.
<i>Ung Anka med sallader.</i>	Chambertin.
<i>Smultron med fäsen grädda.</i>	Portvin. Sherry.
<i>Wingels med Kicken.</i>	Madeira: Malvoisie.
<i>Dessert.</i>	Champagne: Cliquet.
<i>Smör, Bröd och Ost.</i>	Sherry, Portvin.
<i>Kaffe, Likör och Cognac.</i>	

litografi, det tryckförfarande som hade uppfunnits av Senefelder ca 70 år tidigare och som hade sin guldålder under hela århundradet. Ville man vara en smula enklare kunde man få matsedlar, vilkas framsidor tryckts i litografi — de kunde alltså passa för olika tillfällen — och sedan hade man bara att trycka den aktuella förteckningen över vad som skulle vankas hos närmaste boktryckare. Det finns gott om båda slagen hos museet.

Man kan ju slå sig ner och njuta av dessa matsedlar ur olika synpunkter: typografiska, kulinariska, allmänt kulturhistoriska. Men gör man ett försök att granska dem strängt ur endast en synpunkt, så går man ohjälpligt bet. De är i många avseenden så enhetliga, att man får svårt att renodla endast en synpunkt på dem vid deras beskrivning.

Tag som exempel den här visade matsedeln från Östra stambanans invigning den 2 juli 1866. Den helt litograferade matsedeln andas i sin variationsrikedom en berusande lyckokänsla över maskinens och över huvud teknikens stormande framsteg. I typvalet har den en ädel s. k. engelsk skrivstil (som man bl. a. känner igen från de tidigare århundradenas kopparstick), men litografin och 1800-talet har givit de övriga typsnitten: den helt oschatterade grotesken till ortnamnen och "Wälkomne", en krusidullig nygotisk skrift till "Östra stambanan", "Fest-Middag" i en typisk 1800-tals nyrokoko, dateringen i en halvfet nyantikva, som går tillbaka på Didot i århundradets början, och slutligen vin och ölsorter i en för tiden betecknande ronde.

Lika variationsrik är man i fråga om mat och dryck. Man serverar två sorters champagne, vidare sherry, portvin, madeira, Cap Constantia, Grand Vin Mouton, Chambertin och så naturligtvis brännvin, öl och porter. Gör man det tankeexperimentet att gästen tar en klunk ur glaset till varje rätt under måltiden, och det gjorde han med största säkerhet, så kunde han under måltiden hinna sätta i sig minst 50 cl alkoholhaltiga drycker. De spädades förmodligen på, sedan taffeln hävts, av punsch, jämte likör och konjak, som båda nämns underst på matsedeln. Att

Bild 4. En rik variation i allt: i mat, dryck, bokstäver, dekoration. Festmatsedel till festmåltid.



DATA

från VEGAS färd:

Göteborg	den 5 Juli 1876.
Tromsø	den 21 " "
Nordkap	den 23 " "
Chabarowa	den 30 " "
Dickenshamn	den 6 Aug. "
Kap Escudjoun	den 17 " "
Serajimoo	den 31 " "
Koljutschin bay	den 28 Sept. 1876
	18 Juli 1879.
Outkap	den 20 Juli 1879.
Lawrence-ö	den 1 Aug. "
Bechtungs-ön	den 15 " "
Japan	den 3 Sept. "
Hongkong	den 3 Nov. "
Labuan	den 18 " "
Singapore	den 29 " "
Ceylon	den 16 Dec. "
Aden	den 7 Jan. 1880.
Suez	den 25 " "
Neapel	den 14 Febr. "
Lissabon	den 12 Mars "
Falmouth	den 27 " "
Vlissingen	den 8 April "
Köpenhamn	den 16 " "
Stockholm	den 24 " "

Gen. Stab. Lit. Ansä

själva mathållningen var lika riklig med tio rätter på programmet behöver ju knappast tilläggas. Den typografiska generositeten motsvaras sålunda av ett lika stort överflöd i mat och dryck, så att själva matsedeln är kongenial med måltiden.

Vill man sedan ägna en liten tanke åt det rent historiska skedet, så kan vi ju notera att år 1956 firas 100-årsminnet av den första normalspåriga järnvägen i Sverige. Tio år senare var man alltså klar med en betydelsefull banbit, vars tillkomst den nyss refererade festmåltiden högtidlighöll: linjen Katrineholm—Norrköping—Linköping—Mjölby—Nässjö.

Men det var inte bara järnvägsbyggen, som fått sina epitafier på matsedlar. Många andra märkliga 1800-talshändelser har fått sina minnesmärken; ju märkligare de var desto flera middagar. Om man granskar en del av matsedelsskörden med anledning av A. E. Nordenskiölds Vega-färd och det mottagande han och hans män fick i Stockholm i april—maj 1880, så kommer man nästan till den uppfattningen, att själva forcerandet av Nordostpassagen var en barnlek jämförd med stordådet att med livet i behåll delta i alla de gedigna måltiderna till expeditionens ära. Generalstabens litografiska anstalt har till en av dessa middagar komponerat en sida, där hela Vegafärden är med i koncentrat. Det är rent förunderligt, hur mycket man fått plats med från isbjörnar, nordstjärna och istappsinramat skepp till vyer från de olika länder och städer expeditionen hann besöka samt en förteckning över viktiga data under resan. Och den förteckningen är satt med ett typsnitt, som kom att betyda mycket för de typografiska renhetssträvandena i början av vårt århundrade och för den fortsatta typografiska utvecklingen under vår tid. Detta typsnitt kallas i allmänhet *medieval* och vill i sin utformning efterlikna den tidiga boktryckarkonstens antikvatyper. Nyklassicismens Bodoni och Didot hade skapat en karaktär på sina typsnitt som i motsats till *medievalen* bl. a. hade en kraftig kontrast mellan de feta och fina partierna i bokstaven. Så småningom blev bokstaven, särskilt hos den s. k. engelska antikvan (se bild 3 och 6) smal och spetsig, och

Bild 5. En sida ur en matsedel, där Vegas färd 1878—1880 får en koncentrerad skildring i ord och bild. Typsnittet medieval var nytt för Sverige vid denna tidpunkt. Middagen hölls av Svenska Segelsällskapet.

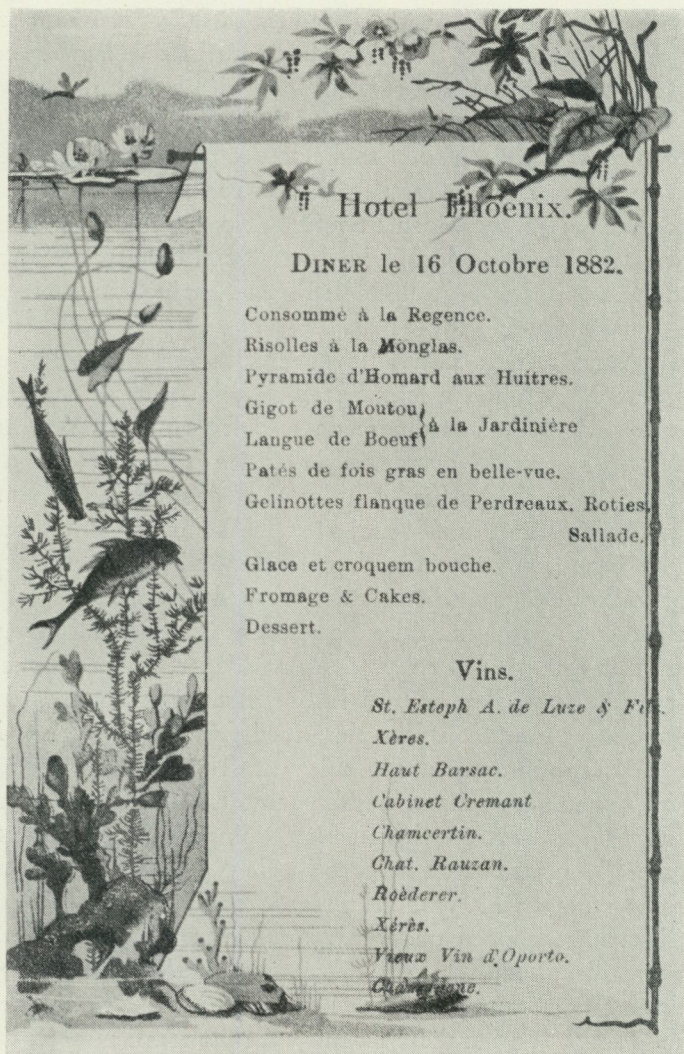


Bild 6. Här är både gammalt och nytt: näckrosor och fiskar, ja hela arrangemanget pekar fram emot "Jugend", typsnittet är den spretiga engelska antikva, som i många avseenden var betecknande för 1800-talets typtryck. Det litografiska trycket är raffinerat utfört i blått och guld.



Souper

du 3 Octobre 1881.

Couscoumme

Sandwichs

Salade de harengs à l'Italienne

Saumon à la Mayonnaise

Tambon de bayonne à la Gelée

Aspic de homards garni d'huitres

Pâté de gibier à la Gelée

Côtelettes d'agneau aux champignons

Salinottes rôties, Salade

Gheoreuil piqué rôti Gelée de groseilles

Riz aux truffes

Charlotte à la Parisienne

Gelée de Champagne aux fruits

Dessert:

2000 Persones Served at 72. Place under Kronprinsens förmåling

Bild 7. Så här mycket och gott åt enligt anteckning på matsedeln 2 000 personer, när dåvarande kronprins Gustaf förmäldes. Matsedeln är som synes betydligt stramare i karaktären än den rikliga måltiden.



A then helgha Sunnive dagh Mdecclxxxiiij.
 Til aftanen.

Brodd, smor, oft of mang annor godh thing.

It fersch lax m3 olie of miölf.

It lax rottb.

It stinka m3 äter.

It fughla m3 gront.

It iis m3 lafor.



Impressum per Iwarum häggström in stockholm.

denna "nyantikva" var allenarådande under så gott som hela 1800-talet.

Men 1880-talet kom med nya signaler på många områden. Socialismen och William Morris har kanske ingen del i att matsedeln från Hotel Phoenix den 16 oktober 1882 ser ut som den gör, men den nya realismen och reaktionen mot den tidigare stilimitationen kan under alla förhållanden spåras i den vackra infattningen med fiskar, tång, näckrosor och flygfän, blommor och blad. Det är tidig Jugend i vackra färger, samtidigt som middagen med tio rätter och tio olika drycker knappast har hunnit med i moderniseringen. Och typsnittet är engelsk antikva. När kronprins Gustaf förmäldes 1881 gavs bl. a. en supé på Stockholms slott, dit enligt anteckning på matsedeln 2 000 personer hade inbjudits. Matsedeln är i ronde, handlitograferad, enkel till utförandet, men rätternas antal är tretton, så man var tydligen inte skrockfull. Men så kom ju desserten, och den räknades kanske som nr 14 (se bild 7).

Men 1880-talet var trots allt den verkliga grogrunden till vad vi i dag skulle vilja kalla "den nya tiden". När man firade 400-årsjubileet av boktryckarkonstens införande i Sverige år 1883, låg det ju nära till hands att matsedelstrycket försökte imitera det tryck, som Johann Snell och hans samtida åstadkommit. Men oavsett detta hade man nog redan vid denna tidpunkt börjat svärma både för inkunabeltidens tryck och för det gamble språk, och den matsedel från Hæggströmska officinen som här visas är sålunda en god representant för nya strävanden inom typografin. Man bör också lägga märke till ramen som är helt byggd av typografisk materiel, linjer, paragraf- och parentestecken. Utom smörgåsbord bjöds man endast på fem rätter mat vid det celebra tillfället, och man kan därför fråga sig, om denna återhållsamhet kanske också ingick i den nya tidens tankar om en sundare livs-

Bild. 8. Zacharias Hæggström började som botryckare redan vid 1800-talets början och blev därmed stamfar till vår äldsta ännu verkande boktryckardynasti. Hans namn är bl. a. förknippat med den Hæggströmska träpressen på Skansen, en i sitt slag unik handpress, som ännu användes i Officina Typographica. När 400-årsminnet av boktryckarekonstens införande i Sverige firades år 1883, tryckte hans son Ivar Hæggström vidstående matsedel.

m cccc lxxxiij

Lijsst a/wppå al then kost of tåring/som uthbudhis
i then Gyldene Salen i Stadhsens Huus/her i Stot-
holm thenna dagh/den slerde i Decembris månadh
Anno Domini m d cccc lxxxiij/då man församblat sig at cele-
brera åminnelsen aff then förste iwenste typographi Joha-
nis Snells wistande her til landhe.

¶ Först giffwes der småå brödh medh alskions lädre ting
garnerade sampt thertil Passer medh slufwade swampar.
Sinner tu thetta tort/drickie erligh brennewijn of öl. Then
der ey nytthar stardt/drickie watu/suurbrunn eller annor.
Så giffwes der steel aff tiäder/skiönt trancherad liggande i
thes sauce of ornerad medh potaler/salater of meer. Bertil
drickie wij warannan til medh rödt wijn från Ludewijf Es-
chenauer. Til sluth giffwes en decoctum aff Cassie-bönan på
the Tuedars wijs. Köp digh thertil aff trögharedrengen
toback at drickia/of någhot slaghs liqueurer at warma tina
magha medh/förthp wintern är kommen.

¶ När tu så sitter/gladh of godh efter ändad måltijdh/se dåå
stola boktryckiare Gesällerna sinuveligt sjunga för digh/Der-
sampt skoola i din Konst wälsförståndighe men orera of giff-
wa digh del andeliggha fundamentet til then niutne tåringen.

Bild 9. 50 år efter föregående matsedel trycktes hos Ivar Heggströms Boktryckeri (med Carl Z. Heggström som chef) ovanstående matsedel, som har andlig släktskap med sin föregångare från år 1883. Till vänster har Carl Björkebonm skrivit gammalsvenska, och han har lyckats få en

1 9 3 3

M E N U

Sandwiches

Barquette

Coq de bruyère rôti à la suè-
dois

Sallade et gelée

V I N

Louis Eschenauer Camponac Mono-
pole

märkligt fyllig avhandling om en måltid som enligt högersidans menu var ganska spartansk, åtminstone om man jämför den med vad som bjudits under tidigare skeden. Typsnittet är på vänstersidan halvfet Fraktur, på högersidan en nyskuren Egyptienne ("Memphis").

föring. Lustigt nog har Hæggströms även tryckt matsedeln vid firandet av 450-årsjubileet 1933. Den är strängt "funkis", dvs. i asymmetrisk typografi, satt med en då nyskuren Egyptienne. Men på vänstra sidan i uppslaget är språket ålderdomligt, författat av Carl Björkbom och satsen är tät och kompakt, som på Snells tid, satt med fraktur och med Gustaf Owe som typografisk upphovsman. Det råder sålunda en egendomlig själsfrändskap mellan de båda trycken trots att 50 år skiljer dem åt i tiden.

Den nya tiden blev en dödsstöt för den fantasifulla litograferingen och för den stora variationen i typsnitt. Denna förenkling drabbade nog i sin mån även mathållningen, men medan de nya riktningarna inom typografin nästan hade revolutionära drag, utsattes inte middagsätandet för en lika snabb nyorientering, när det gällde valet av mat och dryck eller måltidens utformning i övrigt.

Matsedlarna fick emellertid typografiskt rätta sig efter den nya typografiska purismen — särskilt märkbar under 1930-talets s. k. funktionalism — och det passar dem egentligen inte så bra, särskilt om de skall användas som illustrationer till en uppsats. Men man kan i matsedlarna få så gott som fullständiga stilprov på vad all världens stilgjutier under vårt århundrade tillverkat och försålt till svenska tryckerier. Ur den synpunkten blir middagstrycket typografiskt-historiskt mycket värdefullt.

En samling matsedlar blir så mycket värdefullare för kommande typografisk forskning som tryckerierna ofta tagit fram sitt allra nyaste i stilväg, när det gällt att göra exklusivt accidenstryck, t. ex. i matsedelns form och att detta tryck sålunda kommer först med det nya. Ur den synpunkten kan matsedeln bli pionjären i fråga om stilval och typografiskt arrangemang. Man kan vidare följa reproduktionsteknikens utveckling just i matsedelstrycket. Autotypin eller rasterklichén, denna det slutande 1800-talets förnämsta reproduktionstekniska uppfinning kommer givetvis tidigt med i matsedeln, och även trefärgstrycket kan man finna representerat inom genren. (Naturligtvis kan allt detta studeras även i omfångsrikare tryck, som emellertid är betydligt otympligare att handskas med!)

Rent kulturhistoriskt utökas matsedelns innehåll i vår tid genom

Musikprogram

1.

Eine kleine Nachtmusik

W. A. Mozart (1756-1791)

2.

Rondo

J. Haydn (1732-1809)

3.

Bellmansmelodier

*(C. M. Bellman 1740-1795)**arr.: E. Westberg*

HÖGLOFTSTRION:

Axel Pettersson, piano - Pelle Frid-
strand, violin - Gunnar Geatzel,
cello

PIANO FRÅN HOFFMANN'S



17 · 12 · 1941

SKANSEN

Supé



SMÅ SMÖRGÅSAR

HUMMER SPECIAL

KALL JÄRPE MED SALLAD

ÄPPEL-BEÏGNETS MED
VANILJSÅS



Viner:

KÖNIGSMOSEL

CH. MONTROSE

DRY SACK



Tottieska Malmgården

Den 17 dec. 1941

Bild 10. Denna lilla eleganta matsedel får till sist stå som representant för 100-tals andra i den välfriserade 1700-talsstil, som varit tongivande hos oss sedan 1920-talets början. Typsnitt Cochins, som lanserades av Akke Kumlien hos Norstedts redan under första världskriget.

införandet av de tryckta snapsvisorna. Man kan fråga sig, om det är tillkomsten av Organisations-Sverige som satt en sådan fart på "snapsvisandet". Visst har det funnits dryckessånger under århundraden, men i matsedlarna kan man knappast finna något spår av dem förrän i vår tid. Någon dionysisk yra avspeglar sig väl inte i denna moderna allsång, det är väl snarare en ny tids

möteskultur, som har gripit in för att organisera även livsglädjen. Och så har vi fått en aldrig sinande ström av mer eller mindre (kanske oftast det senare) spirituella bordsvisor. De har dagsländans korta liv eller ännu kortare, eftersom de blott ägnas ett par minuter under samvaron, men de överensstämmer i så fall med de tryck, där de återges. Det mesta hamnar säkert bland soporna, när bordet dukas av. Det är därför av värde att någon samlar på denna sortens trycksaker. De ger som synes stoff till funderingar och kan till och med i all knapphet teckna hela kulturhistoriska perioder.

TIMLIG ODÖDLIGHET

ÖNSKEDRÖMMEN OM MUSEIFÖREMÅLET

av Sigurd Wallin

En sak kommer till ett museum för att införlivas med dess samlingar. Den blir därmed ett museiföremål, ställs upp på sin plats och står sedan där till beskådande. Det enda man fordrar av föremålet självt är att det skall förbli oförändrat, och i många fall är det utan vidare självklart att föremålet häri måste hjälpas, kanske oftast genom att ställas i glasskåp. Så enkelt bör det vara eller åtminstone synas vara för besökaren. Ty han går till museet för att se dess föremål, och om han utan omgång och svårighet får denna sin önskan uppfylld är hans ärende uträttat. Han har då inte anledning att bekymra sig om vilket arbete det möjligen kan ha krävt att visa fram museiföremålet. Museiteknik är ej hans fack.

En hög ämbetsman på fornvårdens område, i vars uppdrag ingick chefskapet över ett stort museum, blev under sin första tjänstetid ofta av sin bekantskapskrets utfrågad om vad man gör i ett museum. Till en början brukade han svara sakligt och detaljrikt men tyckte sig då möta så kompakt oförståelse, att han snart övergick till att svara "vi hoppar kråka". Samtalen blevo därigenom kortare och efter hand fåtaliga. Och tiden kunde utnyttjas till så mycket mer museiarbete. Ty något som motsvarar denna benämning både krävs och existerar, oberoende om detta är synligt för publiken eller ej. Och ett av de mest krävande områdena är verkligen just arbetet med att söka förmå föremålsbeståndet att uppfylla sin primära plikt att ej förändras.

Varje icke alldeles nygrundat museum kan utan svårighet visa prov på saker som tydligt och klart vittna om förändrat utseende under museitiden. Som ett exempel gripet ur högen kan tjäna en

knippa ordensdekorationer i Nordiska museet, där stjärnan legat utställd på det hopvikta bandet, som nu genom blekning visar ett tydligt avtryck av dennas kontur. Att blekningen ej skett under bärandet av ordnarna är tydligt. Dagsljuset över museimontern har utfört den.

Men det ges sensiblere ting, som kunna anförtros till museal förvaring. En samling av familjeminnen av ganska personlig karaktär hade under en period befunnit sig upplagd i montrar i ett kungligt slottrum och därefter nedpackats, sak för sak åtföljd av sin etikett. I ett av de många silkespapperen låg en ordentligt hoplagd vit näsduk, ganska gråfärgad av damm men med en renare rektangulär fläck där etiketten legat. På etiketten lästes att minnesföremålet var Hans Majestät Konungens sista svettddroppar, uppsamlade av Hennes Majestät Enkedrottningen på hennes näsduk. — Inte ens vår upplysta tid torde äga resurser att effektivt och med fullt bibehållen minneshelgd uppfylla förtroendet av ett så beskaffat förvaringsuppdrag.

Det fullständiga minnesrummet över en bemärkt person, hemmet eller kanske oftare endast arbetsrummet, är emellertid en normalt uppträdande arbetsuppgift i museiyrket. För den som sett just det hemmet i funktion som den store mannens omramning borde uppgiften att konservera miljön orubbad på dess plats eller ock att blott flytta den i oförändrat skick inom museiväggar vara den enklaste. Allt hopsamlade av bortflyttade ting, all rekonstruktion efter mer eller mindre säkra minnesbilder och upplysningar från olika tidpunkter bortfaller såsom obehövt. Allt står kvar ända intill askan av den sista cigarretten. Och ändå blir tomrummet efter den levande här som störst. Stärbhusluften hotar att ta överhand, och detta gäller i högre grad ju fullständigare den store mannen med sin personlighet ända in i detaljerna fyllde ut den materiella omramningen, andens verkstad, arbetsrummet. — Den museala uppgiften krymper samman till att gälla blott ett skal av trots allt perifert intresse, ja av tvivelaktigt värde, t. o. m. för den som haft förutsättningarna att tänka in livets representant i den kvarstående tomma ramen. För varje annan betraktare borde utbytet vara ännu minimalare.

Men redan en ej alltför lång tidsperiod kan bringa förhållandena på en annan fot. Först har den "utomstående" publiken lättast att känna minnesrummets samband med den litterärt eller på annat sätt förmedlade kunskapen om mannen. Och efter hand spelar tidsavståndet in med sin stilbestämdhet. Interiören har blivit omodern, halvgammal, blivit förgången tid, vars människor man ser på gamla fotografier i kläder som man inte längre kan se fräschören i. Man tänker på Strindbergs skrivrum från Blå tornet med tämligen nyköpt möblemanng vid hans bortgång. Nu har det hunnit ordna in sig som ett led i en stilserie, samtidigt som man intensivt uppfattar dess individuellt personliga egenskaper.

Med dessa erfarenheter i tankarna borde den slutsatsen ligga till hands att äldre tiders minnesboningar skulle vara bäst ägnade att fylla sin uppgift bland oss. Geijer, Tegnér eller Linné kunna bli våra exempel. På Geijers Ransäter har själva byggnaden måst helt förnyas och den välbevarade interiören återupprättats i en minutöst kopierad byggnadsstomme. Tegnér's hem i Lund var länge alldeles spolierat men har återupprättats i det gamla huset. Linnés Hammarby var under hans egen tid vallfartsort för en brokig skara vetenskapsmän och övergick till minnesplats redan då det tjänade den kvarlevande familjen som helårsbostad. Strömmen av besökande har aldrig upphört, utan flyter numera snarast tätare än någonsin genom det snart tvåhundraåriga trähuset. Detta och dess minnesskatter behöver nog ej utstå bortglömdhetens risker men snarare faran av en nedslitning som kan tänkas stillsamt, sakt-färdigt och obevekligt ta ut sin tribut av vördnad inför minnet på ett sätt som motsvarar S:t Peterstatyns i Rom av pilgrimerna bortkyssta stortå av brons. — Redan dessa lösryckta notiser antyda hur tiden ej blott är en hjälpare för förståelsen av minnesplatsernas värde, utan också en hård herre över deras fortvaro. Och det var denna ensidiga synpunkt som just i detta sammanhang skulle hämtas fram. Visdomsregeln om tiden som läkare av sårén hade i dessa fall sin giltighet snarast på kort sikt men kunde ej tillämpas på sköra ting och långa tider.

Förgänglighetsexemplen härövan ha valts slumpvis och betraktats mer än flyktigt. De kunna antyda att faror gömma sig här

och där, men de kunna naturligtvis ej bevisa att museernas föremålsbestånd över lag eller deras kompakta majoritet består av rebeller mot oföränderlighetens allmänt medborgerliga plikt inom museisamlingarna. Ett grundligare prov vore möjligt om man kunde uppleta och undersöka en museisamling, som under en följd av år varit utan all vård. I verklighetens värld vill man ingalunda förutsätta att ett sådant fall vore att återfinna. Men kanske i yrkesmannens fantasi. Den som bär ansvaret för många tusentals föremåls evighetstillvaro borde ha möjlighet att uppleva vissa tvivlets svarta ögonblick. Och de många allvarliga vetenskapsmän som under årens lopp känt ett sådant ansvar ha ingalunda nöjt sig med att lufta bort mardrömmarna i morgonsolen, utan i stället ägnat grundligt undersökningsarbete åt allehanda former av föremålssjukdomar och skapat redskapen för deras undanröjande. De flyktiga rader som här voro avsedda närmast blott som ett observandum, ett påpekande av ålderdomssymtomens verklighet, skulle på denna punkt utan någon som helst svårighet kunna svälla till en handboks respektabla volym, en museisjukdomarnas läkarbok med både dystra symptomredogörelser och ljusa sidor med prövade och fullgoda botemedel, men också med en melerad rest av obotade krämpor. Och det kan icke nekas att en sådan handbok, allsidig och fyllig, skulle ge som slutintryck att åldersfarorna av renodlat fysisk och kemisk natur äro tillräckligt många och gälla så stora materialgrupper att man — hur motvilligt det än sker — blir nödsakad att betrakta museet ej enbart som ett kloster, där välmeriterade arbetsföremål njuta en lång och skyddad ålderdom bekrönt med all vederbörlig heder, utan framför allt som ett veritabelt sjukhus, ett kronikerhem. Icke ens totalförluster av föremål — motsvarigheter till den mänskliga döden — kan tekniken helt eliminera trots sina medel mot blekning, trämask, tennpest, glassjuka, mal, rost osv., osv. De angripna föremålsgrupperna äro för många, stora och centrala. Deras majoritet i museets föremålsbestånd är ofrånkomlig. Vilka saker gå då helt fria? Är det flera än de vilkas material kallas ädla och äkta, och gäller det ens dem oinskränkt. Guld och ädla stenar ha stor motståndskraft. Men redan silvret har sina oarter när det lämnas åt sig självt. Och det som inom färgaryrket kallas äkta färg, det blå, är allmänt känt

som flyktigt t. o. m. bland de flyktiga färgerna. Redan fysiskt-kemiskt sett står det illa till med de döda tingens inneboende odödlighet. Allvarliga erfarenheter ha stadgat denna övertygelse om en kompakt negativ inställning, som kräver energisk vetenskaplig sjukvård.

En positiv hälsovård är emellertid en ännu mer omfattande sak, ty den gäller museets hela föremålsbestånd och måste utövas utan något som helst avbrott. Det är om något museiyrkesmannens ständiga sysselsättning, som i verkligheten utesluter t. o. m. en eventuell passion för att hoppa kråka. Den innebär inget annat än att museiföremålet skall vara skyddat för all slags slitning, alla småskador, all allmänt olämplig förvaring, all ovarsam, okunnig eller omdömeslös behandling, och helt enkelt hanteras med vänskaplig respekt. Detta gäller när föremålet står stilla i utställnings- eller magasinrum, när det flyttas och när det över huvud taget hanteras. Sätten och situationerna äro om möjligt mångtaligare än sakerna själva även i ett mycket stort museum. Och denna positiva hälsovård måste utövas av all den personal som — ständigt eller tillfälligt — har beröring med samlingarna. Och dessutom utan avbrott, utan en dags eller ett ögonblicks avbrott.

Man tänke sig hur flera århundradens perfekta vård kan spolieras av ett hastigt missgrepp. Och man måste förvånas att det ännu alltjämt existerar t. ex. medeltida polykromerad träskulptur, sådana snidade bilder som för minst fyra à fem århundraden sedan överdrogos med kritgrund och målades i guld, silver och temperafärger. Deras färgskrud tål ej att blötas, då kritan löses upp och träet kommer i dagen. Hur ofta ha ej dessa saker under långa tider legat i sekundära utrymmen, för att nu använda ett kanske alltför seriöst ord om kyrkornas sämsta skrubbar. Hur få äro de som njutit en oavbruten heder på kyrkornas altaren. Att över huvud taget någon medeltida polykromering kommit att bevaras till vår tid måste betraktas snarast som en obegriplig lyckträff.

Så förhåller det sig också med massor av betydligt vardagligare ting, som bära sina oförtydbara spår av vanvård, av många slag men ofta helt kort sammanfattade i det nog så dubiösa uttrycket

”tidens tand”. Av museets hälsovård kräves alltså att den håller tidens tand på vederbörligt avstånd.

Det ges en art av privilegierade naturvetenskapliga museer, sådana som kunna lita sig till att naturen själv ständigt och jämt står till tjänst med nytt material, om tidens tand tärt på museisamlingen. Färgrika fåglar och fjärilar, som exponeras i ljusa lokaler, kunna förlora sin färgprakt. Nya exemplar kunna då anskaffas och sättas i stället. Eller man kan för säkerhets skull förvara ett exemplar av arten i mörkt och på alla sätt välskyddat förvaringsrum och samtidigt ställa ut ett annat exemplar till beskådande och betrakta detta senare som förbrukningsvara och vid behov ersätta det med ett nytt. Flertalet kulturhistoriska samlingar sakna denna möjlighet redan av den anledningen att äldre tiders artefakter i fortsättningen icke tillverkas.

En inte oviktig sak i museiarbetet har härmed ryckt fram och låter ej avvisa sig utan åtminstone ett kort påpekande. Kravet på en perfekt skötsel i avsikt att möjliggöra den timliga odödligheten för det omhändertagna kulturföremålet, nyss framhållet som centralt för museiarbetet, visar sin benägenhet att komma i direkt motsatsförhållande mot en annan av museets huvuduppgifter, den att visa fram samlingarna, att ställa dem till publikens förfogande på det bästa och lättillgängligaste sätt. Exempelen ligga snubblande nära till hands.

En gammal dam var genom arv ägarinna till två sidenklänningar från 1700-talet, båda lika förunderligt väl bevarade och utan skymten av den minsta blekning av den blanka atlasvävnadens färg. Hon var också fullt medveten om detta mirakulösa sörvärde hos arvegodset och ägnade klänningarna den omtänksamaste skötsel. Framför allt fick intet ljus komma vid dem. Och endast om hennes närmaste väninnor dröjt kvar till över tolv en riktigt mörk natt kunde det hända att klänningarna komma fram till förevisning. När Nordiska museet blivit arvtagare till dessa klänningar, verkade detta enastående exempel på kontinuerlig mönstergill vård av familjeminnena med så stark moralisk kraft på de nya ansvariga vårdarna, att det var uteslutet att ställa ut klänningarna. De fingo förbli i mörkret, och deras oblekta färgglans bevarades alltjämt. Först när tiden var mogen för att nyttja

det elektriska ljuset som hel ersättning för det ojämförligt mer blekande dagsljuset och museets samlingar av sällskapsdräkter sammanfördes i ett montergalleri med enbart elektriskt ljus och med belysning endast under publiktimmarna, kunde även dessa märkligt välkonserverade plagg visas under ett minimum av risk.

Men enstaka lyckligt lottade samlingar äro undantagsvis i besittning av prov — oftast mindre fragment — av gamla textila varor i det perfektaste skick, vilka provbitar det vore samvetslöst att utsätta för blekning, och som därför måste skötas enbart med tanke på oförändrad fortvaro. Tidens tand har sörjt för att sådant hör till de sällsyntaste undantagsfallen.

Vad blir då det stora flertalets lott? Jo, just som bland människorna själva, en enda sammansnodd serie av kompromisser mellan ett konserverande dygdeliv och ett briljant spel i levnadens centrum med ett desto brantare stup ned i förgänglighetens sluttillstånd. Museet har två uppgifter, så klart motsatta att de icke kunna samtidigt helt genomföras. Deras kamp är lik bältespännarnas. Och riket som söndrar sig mot sig självt måste förgås. Bland människorna brukar fenomenet forma sig så att en generation samlar skatter och nästa generation lever upp dem. Generationsväxlingens rytm av motsatser kan sträcka sig även till museet, ja, den gör det otvivelaktigt i praktiken. Ty mycket av det som sker i ett verksamt och ständigt nyskapande samhälle — dit museet utan tvekan skall räknas — har karaktären av en mode-rörelse och följer som sådan omväxlingens, kontrasternas lag och hamnar på litet längre sikt också i samma cirkelrörelse som ger de extravaganta modeskapelserna en periodisk återuppståndelse.

Ett museum som enbart samlar och förvarar kan svårligen mer allmänt övertyga om sin samhällsnytta. Ett museum som samlar endast för att utställa sliter systematiskt ut sitt centrala, sitt mest omistliga material. Båda dessa renodlade museiformer måste tydligen i det nutida samhällslivet sluta i total misär. De varandra bekämpande tvillinguppgifterna kunna ej leva utan varandra. Frågan tycks bli om de kunna leva med varandra.

Här står konstgalleriet med sina ljusa salar fyllda av oljetavlor som en levande protest mot oförsonligheten. Ty oljefärgstavlan k r ä v e r helt enkelt ljuset för att bibehålla sig. Men oljetavlan

och kanske också pärlhalsbandet — som säges fordra beröringen med kvinnokroppen för att bibehålla sin glans — äro i den stora mångfalden av människans föremålsbestånd alltför enstaka för att förändra helhetsläget. De kunna ej bryta udden av intressekonflikten. Den står kvar i väsentliga delar olöst och kan ingalunda avföras från de aktuella centralfrågornas plattform. Erfarenheten pekar emot att det är utställningsteknikens landvinningar man har att bygga förhoppningarna på. Nya tekniska hjälpmedel erbjuda sig ständigt, och i den mån dessa lyckas överleva den naturliga barnsjukdomsperioden, som ligger just i att medlet är oprövat, kunna de användas i samband med ett föremålsbestånd, vars värde är för omistligt att utlämnas som försöksobjekt. Skall nu hela detta livsviktiga problem med förtroende kunna överlämnas till att lösas genom framtidens utställningsteknik, så måste förhoppningarna väsentligen knytas till denna tekniks förmåga att, under sysslandet med allt det dagens modekram som publiken behöver för att hålla sitt intresse vid liv, aldrig släppa ur sikte den ledstjärna som heter de omistliga museisamlingarnas timliga odödlighet.

Här måste otvivelaktigt yrkets egen ansvars känsla i vår tid lita till sig själv. För tre århundraden sedan, när samma problem väl första gången stack upp huvudet i vårt fosterland, avgjorde regeringen saken helt klart och resolut. Året efter Gustaf II Adolfs död ankom hit staden Augsburgs magnifika gåva till konungen, det stora konstskåpet, rymmande en hel värld av underbara sällsyntheter, det första i sitt slag i Sverige och säkerligen det tidigaste som uppfattades som det vi nu äro vana att benämna museum. Det placerades, som John Böttiger berättat, i Svartsjö slott under vård och ansvar av sin från Augsburg medföljande fackman snickaren Mårten Behm, framdeles kallad Konstwachtmästaren. Och riksrådsprotokollet för den 4 november 1633 innehåller följande i detta ämne: "Feltherren exaggererade, att alle löpa och besee dhet skåpet från Aussburg är kommet; den Danske Agenten skall och vara dijt uth till Svartzjö dragen; mentes låta säija honom, som dhet achtar, om han slepper någon dijt, då skall han hängjas up".

SURROGAT FÖR KYRKKLOCKOR

I SÄGEN OCH VERKLIGHET

av Nils-Arvid Bringéus

I en uppsats i Fataburen 1920 har Sigurd Erixon beskrivit en trumma från Värskärs fiskekapell i Loftahammars socken i Småland, som haft den ovanliga funktionen av sammankallningsinstrument vid gudstjänster i kapellet. Ännu då den förvärvades av Nordiska museet, användes trumman i detta syfte och måste ersättas med en ny. Erixon har funnit den omnämnd i räkenskaper redan 1738 och håller för troligt, att den stammar från 1600-talet.

Då jag för några år sedan påbörjade en större undersökning av klockringningsseder i Norden var det naturligt att ställa frågan om man även annorstädes saknat kyrkklockor och kallat till gudstjänst på liknande sätt som i Värskär. Att trummor fått fylla kyrkklockornas funktion har jag blott funnit ytterligare ett exempel på, nämligen i Karlstad efter branden 1719, då det s. k. kungshuset användes som gudstjänstlokal. Här var deras användning dock endast ett provisorium i en nödsituation. Däremot har andra surrogat för kyrkklockor brukats såväl i sägnen som i verkligheten, varpå här skall givas några exempel.

Rop

Från Ås i Jämtland berättas: "Ås första kyrka fanns å Bybacken på Byns ägor. Kyrkan hade då varken stapel eller klockor. Klockaren gick ut på vallen och ropade:

Kom Pål och Per,
tag Hans med dej!"



*Bild 1. Gudstjänstrumman
från Värskärs fiskekapell.
Foto Nordiska museet.*

Detta upprepades tre gånger, och så begynte gudstjänsten. Ropet "Kom Pål och Per" avslöjar berättelsen som en sägen. Varianterna i våra folkminnessamlingar knyter sig blott till nio kyrkor i Sverige belägna på vitt skilda håll: Risbäck i Lappland, Ås och Aspås i Jämtland, Junsele och Sänga i Ångermanland, Östervåla i Uppland, Forsheda i Småland och Hannas i Skåne. Därjämte finns en uppteckning från Överhogdal i Härjedalen utan direkt omnämnande av vilken kyrka traditionen åsyftar.

Sägnen är ej helt likartad i de svenska varianterna. Namngivna "kyrkbesökare" finns blott i fem av uppteckningarna, och namnens variation återspeglar provinsiellt namnskick: Pål — Per — Hans (Ås), Pär — Jons — Johanne (Överhogdal), Jan — Jung (Östervåla), Ola — Hans (Forsheda), Pär — Jöns — Mårten (Hannas).

I de andra sägnerna är ropen av typen "köm te körsom, köm te körsom!" (Junsele), varjämte det omtalas, hur klockaren, sam-

tidigt som han ropar, dinglar fram och tillbaka med en röd topp-luva. Enligt Risbäckssägnen pendlade klockaren t. o. m. med ena benet härmande klockans svängning! Likheten med gudstjänstringningen framträder även däri, att ropet upprepas tre gånger (Ås, Östervåla) eller genom att det varieras vid först- och angång: "Kom Jan, kom Jan", men vid "sammanringningen" "Kom Jung, kom Jan, kom Jung, kom Jan" (Östervåla), där härmingen avser först en, sedan två klockor. I Forsheda lydde förstgångstringningen "Ola, Ola, Ola", prästringningen "Ola, Hans, Ola, Hans, Ola, Hans" och sammanringningen "Ola, Hans mä, Ola, Hans mä, Ola, Hans mä!"

Från Norge har jag blott lyckats finna en variant av sägnen: "Naar Søndagen kom og Almuen var samlet og det var Tid at gaa i Kirken, gik Kirketjeneren eller Ringeren op i Taarnet, aabnede en Glugge og stak Hovedet ud gennem Aabningen og raabte af fuld Hals: 'Kom Per, kom Per!' Var det saa Tid at ringe anden Gang, eller med det samme Præsten gik i Kirken, kom atter Ringerens Hoved tilsyne i Gluggen, og nu raabte han: 'Kom Per, kom Paal!' og da det var Tid at ringe tredie Gang raabte han: 'Kom Per, kom Paal och tag Hans med dig ogsaa!' hvorefter han lukkede Gluggen igjen."

Även från Danmark finns en uppteckning av sägnen. Fr. L. Grundtvig berättar om livet i Systofte klockaregård på Falster: "da man i gamle Dage ikke havde Kirkeklokker, saa raabte man, naar der skulde være Gudstjeneste: "Bemmban!" Förste Gang: "Kåmm Pæjer!" Anden Gang: Kåmm Pæjer, kåmm Pol!" Tredje Gang: "Kåmm Pæjer, kåmm Pol, ta Hans mæ!" Den norska och danska sägnens likhet med Ås-typen är påfallande.

De anförda nordiska varianterna har motsvarigheter både i Slesvig, Tyskland och Schweiz. Bruket att ropa till kyrkan i brist på kyrkklockor skulle således ha varit välbeprövat på skilda håll enligt sägnerna. De nordiska uppteckningarnas inbördes likhet utesluter möjligheten av självständig uppkomst. Deras skilda belägenhet talar därjämte för en relativt hög ålder. Ås- och Överhogdalsvarianterna, som på ett utpräglat sätt överensstämmer med de norsk-danska varianterna, tyder på en spridning från Danmark och Norge, vilken bör ha skett före Jämtland-Härjedalens införlivande med Sverige vid Brömsebrofreden 1645.

Samtliga de orter, där sägnen slagit rot, har haft kyrka sedan medeltiden utom Risbäck i Lappland. Denna byggdes så sent som 1858—59. Att sägnen knutits till en så sent uppförd kyrka kan synas märkligt. Det har emellertid kunnat bekräftas, att en klocka anskaffades hit först 1862. De första åren klarade man sig således verkligen utan klocka, varför sägnen kunnat förknippas med just denna kyrka. Om förhållandena varit likartade på övriga orter, undandraget sig möjligheten att undersöka. I fråga om en tradition från Slesvig-Holstein, som Feilberg upptecknat, är det uppenbarligen den mycket lilla klockan, som förlänat socknen dess ryktbarhet och knutit sägnen till platsen — ett exempel på det ovanligas betydelse för att tala med C. W. von Sydow. Liknande kan förhållandet vara med Hannas-varianten. Här har man nämligen haft en mycket liten klocka, som alltjämt sitter upphängd i en tornglugg så, att klockans svängning tydligt synes, vilket även givit upphov till ett talesätt på Österlen i Skåne: "Det går i ett i ett liasom Hanasa rinjning."

Är det möjligt, att sägnen på övriga orter återspeglar en avlägsen tid, då klockor ej fanns? Jag håller detta för högst osannolikt. Våra landskapslagar visar nämligen, att en kyrkklocka under medeltiden icke blott var önskvärd utan nödvändig för kulten. I Smålandslagens kyrkobalk heter det t. ex.: "Därtill skall kyrkan hava klocka, ty hon skall både kalla den som kommer i världen och den som går därur."

Enligt min mening är kärnan i sägnen intet annat än en klockhärmsning, medan talet om en tid utan klockor är en slags "Erweiterung" för att tala med en folkdiktsforskare. Det synes även troligt, att denna "utvidgning" mindre är att betrakta som en svarssägen till frågan, hur bar man sig åt att sammankalla folk, innan det fanns kyrkklockor, än som ett försök att ge härmsningen en ytterligare humoristisk prägel. Klockaren, som vanligen var den som ropade, har mer än en gång varit folkhumorns strykpojke!

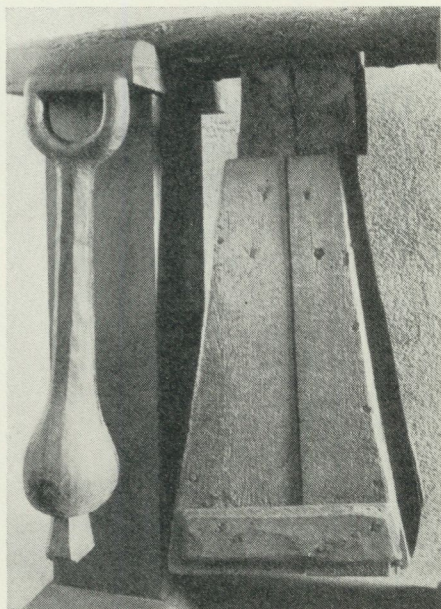
Nu visar det sig, att det finns några klockhärmsningar, som överensstämmer med ropen i de sägner som ovan refererats. Att likheten är påfallande framgår kanske bäst därav, att till Hannas i Skåne knutits både sägnen om klocksurrogatet och följande

klockhärkning: "Männ viden ni hadd Hanas klåckkor de sija? De sija: Komm Hans, komm Pär, komor Mårten mä!" Denna typ knytes även till kyrkorna i Vallby i Skåne, Landvetter i Västergötland, Vessige och Dagsås i Halland. Namnformerna är Per — Jöns — Ola (Vallby), Per — Hans — Greta (Landvetter), Hans — Per — Ola (Vessige och Dagsås). Dylika härkningar av kyrkklockorna är även vanliga i Westfahlen.

Uppfattningen om klockhärkningen som det primära i den behandlade sägnen får ytterligare stöd i några finska varianter av ännu mera skämtsam karaktär. I Prunkkala kapell i Aura socken saknades klockor, berättas det, varför prästen slog med en järnstång i väggen och ropade: "Tulkaa työ kirkkoon!" (kom till kyrkan!). En kalv på bete i närheten svarade: "Myyökö?" (vi?). Då blev prästen arg och skrek: "Menkää työ helvettiin!" Översättning knappast behövlig! I Urainen och Pylkönmäki berättas det vara kalvar, som besvarat ropet. I Lavia hade klockorna lämnats som pant till en grannsocken för havrebröd, varför klockaren fick ropa samman människorna. En kalv i en hage, som hörde ropet, svarade: "Emmää" (inte jag), varpå klockaren svarade: "Jag har inte bjudit dig!" I de finska skämtsägnera spelar härkningen en viktig roll och ger sägnen dess poäng genom att djurens "myyö emmää" kan tolkas som verkliga ord. Den finska skämtsägnera saknar namngivna kyrkbesökare och överensstämmar i detta avseende med den nordsvenska typen. Det är icke otänkbart, att de finska varianterna utbildats under inflytande från denna, ehuru den först i Finland erhållit sin nya poäng.

Träkklockor

Från Tidensrum i Östergötland berättas: "Tirserumsborna hade byggt kyrka. Men de hade inte råd att gjuta klocka. Tiden led. Då skickade de bön till biskopen i Linköping och lät bedja för sig, att han ändock skulle viga kyrkan. De kunde kalla med träkläpp, menade de. Så fick också ske. Biskopen kom. Men från den tiden och intill nu har bönderna i Tidensrum och särskilt vid kyrkan kallats träkläppaböner. Ett vedernamn för deras fattigheds skull."



*Bild 2. Träklockan från
Kaarina församling.
Foto Nationalmuseet,
Helsingfors.*

Då det vore märkligt, om man haft råd att köpa klocka men ej den enkla kläppen av järn, som kunde tillverkas i hemsocknen, torde kläppen fått sin roll i sägnen genom sentida feltolkning av uttrycket "träkläppabönnen". "Kläppa" var i äldre språkbruk detsamma som klämta, varför uttrycket sannolikt betytt "bönder, som klämtade med träklocka" och ursprungligen icke alls haft med träkläpp att göra. Men finns det stöd för uppfattningen om en träklocka som traditionens upphov?

I en uppteckning i Ordboksstiftelsen i Helsingfors heter det: "Man sade, att i Prunkkala kapell i Auras socken fanns en gammal strömmingsfjärding, som man slog på, då man kallade folk till kyrkan. Därav lever alltjämt talesättet: "Prunkkalas träklockor" och "Prunkkalas träklocksringare". Överensstämmelsen med traditionen i Tidarsrum är slående, och det är betecknande, att den stammar från ett litet kapell. Även i Pöytyä och Kalvola skall ha funnits en träklocka, och en tradition från Nousiainen

omtalar, att "förut, när man inte hade klockor i kyrkorna, så använde man träklockor, gjorda av bräder".

Traditionerna från Finland synes ha sin bakgrund i fiendens klockrov i krigstider. Detta antydes ifrån Hiitola: "När man under krigstiden inte hade kyrkklockor kallade man till kyrkan genom att slå på en torrfura eller en lös stenhäll, som gav ett ihålligt ljud."

För Finlands vidkommande behöver vi emellertid inte nöja oss med traditioner om träklockor eller andra surrogat. Sommaren 1949 hade jag tillfälle att i Nationalmuseet i Helsingfors studera den träklocka och träkläpp, som bild 2 visar. Klockan skänktes till museet 1904 från S:t Karins (Kaarina) församling vid Åbo. Den är tillverkad av furubräder och sammanfogad med grova hemsmidda spik. Kataloguppgifterna meddelar, att den troligen använts i stället för de av ryssarna bortrövade klockorna under stora ofreden.

Även de finska exemplen visar, att det finns skäl att tro på en sanningskärna i traditionen om Tirserums träkläppabönder. Att träklockan i Kaarina är 400 år yngre än den, som en gång torde ha funnits i Tirserum, betyder mindre. Båda är likartade exempel på det ordspråk, som talar om nöden som uppfinningarnas moder.

Horn och lurar

Om Tutaryd i Sunnerbo berättar Samuel Rogberg 1770: "En gammal sägn är ännu i orten, at den bekommit sitt namn af Tuta, at med lur kalla tilhopa, och Ryd fält, aldenstund församlingen i början, och i brist af klockor, blifwit på detta sätt kallad tillsammans. Kan så wara; Socknen är föga widsträcktare, än at så kunnat ske." I en nutida uppteckning av samma tradition förmodar sagesmannen att en av inskriptionerna på den nuvarande mellanklockan, gjuten 1736, kan vara inspirerad av sägnen. Här citeras profeten Joel 2: 15—16 "Blåser med basuner i Zion, helger ena fasto, kaller menigheten tillsammans". Hur därmed förhåller sig är ovisst, då denna inskription icke är ovanlig på kyrkklockor.

Redan Rogberg sätter ett frågetecken för Tutaryd-sägnens sanningshalt. Han fortsätter nämligen de ovan citerade raderna

med följande kommentar: "Man lämnar detta i sitt värde. Jag har trodt wara säkrare, at med tysthet gå förbi slike upgifter och anledningar til orters nämnande, som snart sagt på alla ställen förekommit; hälst man aldrig lättare kan fela, än i sådana mörka och twetydliga saker, i synnerhet, som de lända til föga nytta." Rogbergs skepticism är givetvis väl befogad. Sägner är en typisk folketymologi. Att det är ortnamnets förled "tuta-", som givit upphov till kombinationen med lurblåsningen, vilken sedan knutits till kyrkan, torde vara ofrånkomligt.

Horn eller lurar har dock förekommit som surrogat för kyrkklockor icke blott i folktraditionen. I en uppteckning av L. Linnarsson från Hudene i Västergötland, varest man speciellt under slåttern höll så strängt på lördagshelgen, att böter uttogos av dem, som ej upphörde arbeta vid helgmålsringningen, heter det, att uppe på Edsveden, en grupp gårdar i norra delen av socknen, "där man inte kunde höra kyrkklockorna, gick rote-mästaren upp på Kullidsberg och blåste in helgen med en lur". Här befinner vi oss på verklighetens mark.

Även i Finland har horn eller lurar brukats som surrogat för kyrkklockor. Helmer Tegengren har dragit fram en intressant notis härom. I en uppsats om de österbottniska kyrkornas förluster under stora ofreden omtalar han, att i Lumijoki, Kempele och Tyrnävä kapell strax söder om Uleåborg blåstes ännu år 1727 till gudstjänst i horn, då man ej haft möjlighet att ersätta de under ofreden förlorade kyrkklockorna. I Laitila skall enligt traditionen samma bruk ha förekommit.

Horn har även använts i stället för kyrkklockor under de sista dagarna i stilla veckan under romersk-katolsk tid. Dijkman, som på 1600-talet skrev om svenska kyrkobruk, säger att "effter folcket måtte lijka wäll komma tilsammans så fingo the samman-kalla dem medh Horns upblåsande, samt något annat, som kunde höras ikring". Hans källa är med sannolikhet Kyrkoordningen 1571, där Laurentius Petri polemiserar mot seden: "Ty then sedhen som war, at man tå icke skulle ringia, vthan blåsa j horn eller annat slijkt, haffuer ock hafft waantroo medh sigh." Omnämmandet av hornblåsningen förekommer däremot icke i den handskrivna versionen av Kyrkoordningen 1561. Hornblåsandet

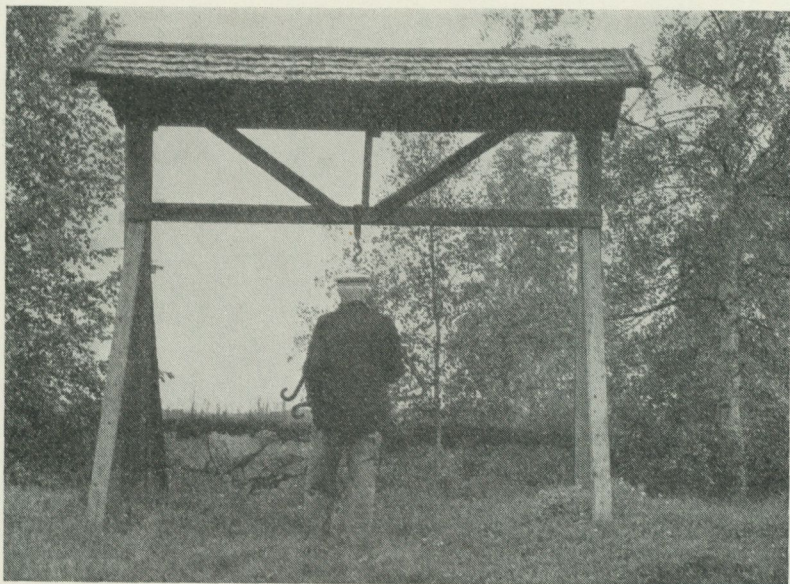


Bild 3. Klockställningen i Högsjö. Foto Nordiska museet 1949.

skulle således ha varit en motsvarighet till de skramlor, som i sen tid brukats i romerska länder i stilla veckan. Uppenbarligen har de även liksom skramlorna på kontinenten använts av gemene man i vidskepligt syfte. Vid ärkebiskop Abraham Angermannus visitation i Dörby i Södra Möre 1596 omtalades det t. ex., att en kvinna var misstänkt för att "hafwa tutit i horn på Skeretorsdags natt", för vilken beskyllning hon fick svara på tinget.

Att man i Sverige och Finland brukat horn som surrogat för kyrkklockor har legat nära till hands. Hornet har ju här stor betydelse speciellt vid kreatursvallningen. Det har även fyllt en funktion som sammankallningsinstrument i byarna liksom det i städerna varit tornväktarnas signalinstrument.

Trianglar

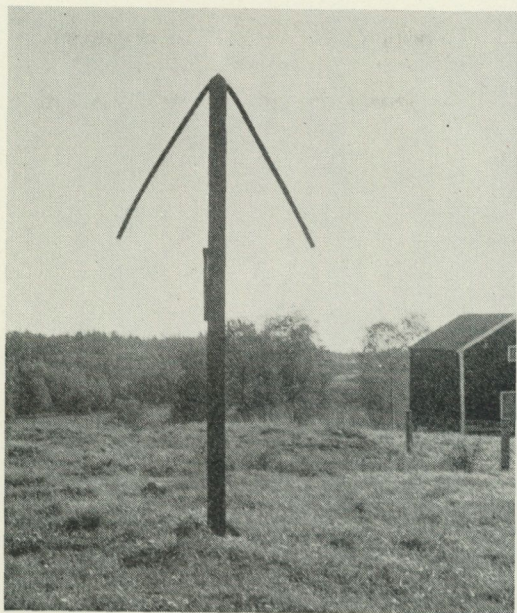
Från missionsfälten är det känt, att man ofta använt surrogat för kyrkklockor, såsom en bit järnvägsräls, på vilken man slagit med en hammare. Vi behöver emellertid inte gå utanför Sveriges



Bild 4. Närbild av triangeln i Högsjö. Foto Nordiska museet 1949.

gränser för att finna en liknande metod. Under en resa sommaren 1949 för Nordiska museets räkning hade jag tillfälle att få se en ståltriangel i funktion vid Högsjö gamla kyrka i Ångermanland, bild 3 och 4. Då den gamla kyrkan, som varit obegagnad sedan 1789, återinvigdes 1908, fanns varken kyrkklocka eller klockstapel. I dess ställe uppfördes den lilla ställningen med tak för en triangel av stål skänkt av disponenten Joh. Haslum på Utansjö. Högsjötriangeln är dock ej unik. Jag har funnit ytterligare 13 platser, där trianglar eller stålvinklar brukats i stället för kyrkklockor: Risbäck i Lappland, Holmsund i Västerbotten, Trehörningsjö i Ångermanland, Östersund i Jämtland, Nianfors och Långvind i Hälsingland, Sandviken och Järbo i Gästrikland, Dådran i Dalarna, Persberg i Värmland, Porla i Närke, Anten i Västergötland, Valdemarsvik i Östergötland och Höganäs i Skåne. Troligen skulle denna exempelsamling ytterligare kunna utökas.

Med undantag av triangeln i Högsjö och i Dådran har övriga vinklar numera tjänat ut. Tre av dem kan dock alltjämt beskådas

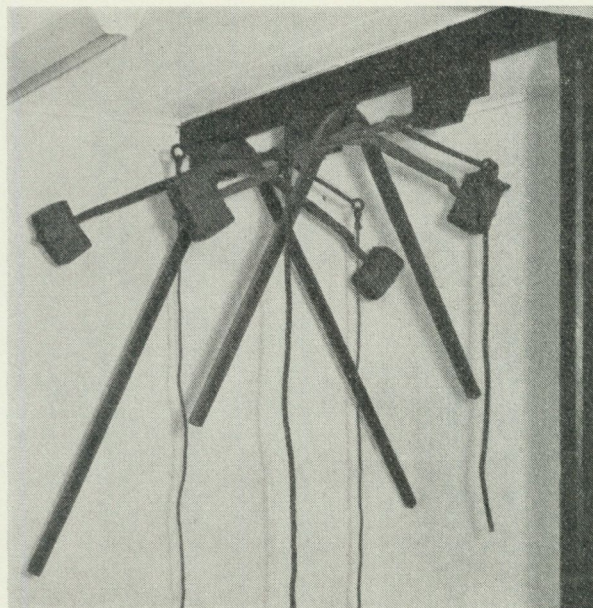


*Bild 5. Järnvinkeln på
Grundsunda hembygdsgård.*

Foto Nordiska museet.

i museer: Höganäsklämtarna i Höganäs museum, Nianfors-Långvindsvinkeln i Hudiksvalls museum och Trehörningsjövinkeln på Grundsunda hembygdsgård i Ångermanland. Klämtaren i Valdemarsvik har bevarats i kyrkans torn och Persbergsvinklarnas utseende känner vi genom en teckning bild 7. Skiftande klang har erhållits inte blott genom att man brukat två vinklar som i Persberg och Höganäs utan även genom att vinkelarmarna varit olika långa. Ljudet har frambringats genom att man slagit på trianglarna med en hammare eller klubba. Höganäsklämtarna skiljer sig från övriga genom att klubbör av ek med järnskoningar monterats vid järnvinklarna. Dessa anslås av klubborna genom att "ringarna" växelvis drar med ett rep i vardera handen.

Upphängningen har varierat, men trianglarna har alltid måst hänga fritt så, att ljudet icke dämpats. Vackert utformad är ställningen vid Högsjö gamla kyrka. Likheten med de upphängningsanordningar, som brukades för antikens semantron, är nästan slående. I Långvind hängde stålvinkeln över en stång



*Bild 6. Klämtarna
i Höganäs
museum.
Foto LUF 1955.*

mellan två tallar. Bilden av klämtarna från Persberg visar, att de varit upphängda i en särskild klockstapel. Då bruksförsamlingens kyrka i Höganäs inrättades 1854 i en lokal, som tidigare tjänstgjort som väveri, byggdes en sexkantig takhuv för klämtarna. En sagesman berättar, att "som denna paviljongen alltid var fritt öppen för alla vindar, så hördes denna egendomliga ringning lika långt, eller ibland längre, än de stora klockorna i Väsby kyrktorn". Från Holmsund omvittnas även, att järnvinklarna "gav en mycket vacker klang och hördes nog så långt som klockorna vi nu har".

Det är dock typiskt, att dylika lovord fällt om trianglarna, först sedan de kommit ur bruk. Med kyrkklockor har de aldrig kunnat tävla. I Östersund t. ex., där "klockvinklarna" uppsattes 1844, blev de genast orsak till missnöje, och 1851 hade de spelat ut sin roll och ersatts av kyrkklockor. Vid en sockenstämma i Gåsborn i Värmland 1860, då förslag uppkommit att anskaffa järntrianglar, yttrade en brukspatron G. Ekman, att "dessa tri-

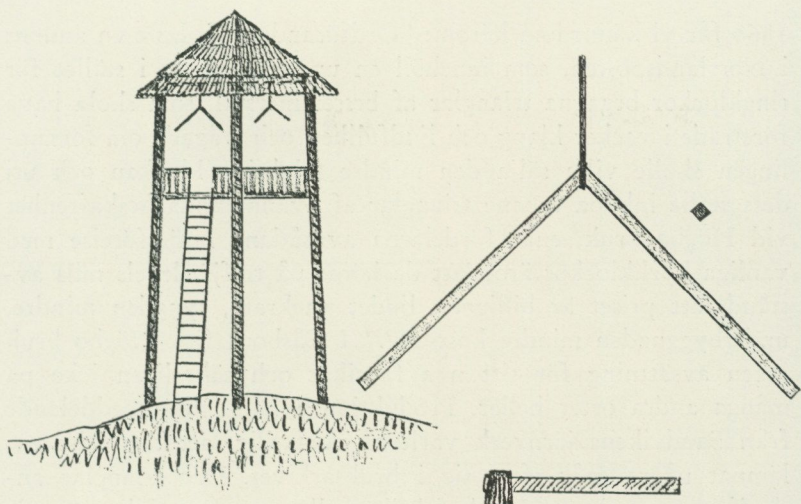


Bild 7. Till vänster stapel från Persberg i Värmland. Till höger den ena av de i stapeln upphängda järnvinklarna samt den vid ringning använda järnklubban. Teckning av Tora Öberg.

anglar voro mindre ändamålsenliga till kyrkklockor, varför han alldeles avstyrkte något inköp av nämnda trianglar, med vilka man flerstädes ej funne sig särdeles belåten". Den korta tid de mångenstädes var i bruk är även ett vittnesbörd om deras mindre ändamålsenlighet. I Anten och Risbäck brukades de blott en kort tid strax efter kyrkans tillkomst 1915 respektive 1859. På andra ställen blev tjänstetiden längre. I Sandviken från 1870-talet till 1889, i Järbo mellan 1862 och 1881.

För några av järnvinklarna är tillverkningsställena kända. Vinkeln på Grundsunda hembygdsgård lär vara ett av de första arbeten, som gjordes av hammaren på Gideå bruk, anlagt 1804. Höganäsklämtarna har förmodligen gjorts i stenkolsverkets smedja, Östersundstrianglarna vid Bäckefors bruk i Dalsland, Antenstriangeln i smedjan på Östads säteri. I allmänhet har alltså vinklarna gjorts i närheten av den plats, där de brukats. Ett försök att göra trianglarna till en fabriksartikel har dock även företagits, nämligen på Högbo bruk, ett av Sandvikenkoncernens moderföretag. Genom den ovannämnda debatten i Gåsborn

1860 får vi kännedom härom: "Ordföranden uppläste en annons i Norrlandsposten, som innehöll en uppmaning att i stället för ringklockor begagna trianglar af bessemmerstål, som skola hava företräde i vacker klang och ljudfullhet, och frågade om församlingen skulle vilja sälja den mindre felaktiga klockan och uti dess ställe inköpa tvenne trianglar af ovannämnda beskaffenhet vid Högbo bruk, enär fördelarna av sådana i jämförelse med vanliga kyrkklockor äro: 'att de höras på trefjärdedels mils avstånd, att priset är billigare, ljudet vackrare, tyngden mindre, underbyggnaden mindre kostsam'." I Gåsborn fick Högbo bruk ingen avsättning för sitt nya fabrikat och säkerligen icke på många andra orter heller. Produktionen har enligt meddelande från Sandvikens järnverk varit så obetydlig, att den icke ens lämnat några spår efter sig i bruksarkivet. Där trianglar anskaffats vare sig av Högbofabrikat eller av eget sådant, torde prisbilligheten ha varit det mest vägande argumentet. Det har ofta varit små kapellförsamlingar i likhet med Risbäck, Nianfors, Långvind och Dådran eller tillfälliga predikoplatser som Skafnäset i Persberg och Högsjö gamla kyrka.

När man studerar trianglarnas spridda förekomst i landet, är man måhända benägen att förklara deras tillkomst liksom träklockornas med hänvisning till nöden som uppfinningarnas moder. Men en närmare undersökning visar, att trianglarna sannolikt haft en annan gemensam nämnare.

En granskning av de platser, varest trianglarna brukats, visar, att dessa ofta varit bruksförsamlingar eller haft förbindelser med bruksrörelse. Detta gäller Höganäs i Skåne, Persberg i Värmland, Dådran i Dalarna, Järbo och Sandviken i Gästrikland, Nianfors i Hälsingland. Järnvinkeln i Trehörningsjö hade ursprungligen tillhört Gideå järnbruk. Högsjötriangeln var skänkt av disponenten på Utansjö, Östersundstriangeln hade anskaffats genom förbindelser med Bäckefors bruk i Dalsland och Valdemarsvikstriangelns förebild lär ha funnits i Vikmanshyttan i Bergslagen. Vid bruken har det säkerligen legat mycket nära till hands att tillverka järnvinklar eller trianglar av det slag, som här beskrivits. Det är inte uteslutet, att de på något håll haft det dubbla syftet att vara "fabriksvissla" — vinkeln i Grundsunda har en tid

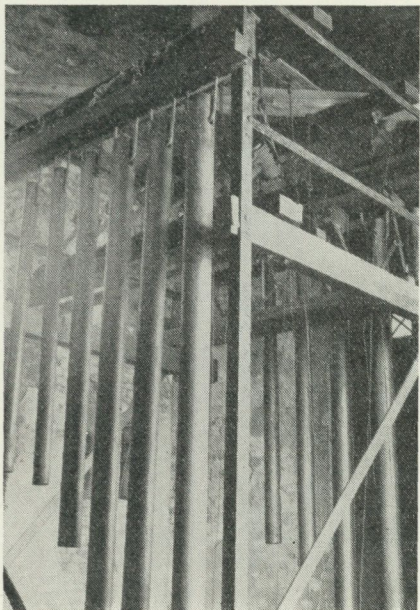
fungerat som brandlarm i Husum — och "kyrkklocka", eller att det profana bruket givit upphov till det sakrala. I Porla brukades triangeln även som "vällingklocka" vid måltiderna. Sigurd Erixon omtalar från nedre Sverige, att man brukat använda en böjd järnskena upphängd i en stolpe, på vilken man slog med en hammare för samma syfte som vid ringning på en vällingklocka. Dessa järnvinklar eller trianglar får betraktas som sena avläggare till liknande ljudinstrument av trä.

Metoden är även känd på kontinenten. För sammankallning till gudstjänst omtalas bruket av en järntriangel från en liten by i Wales. I Tyskland är "Hillebille" benämningen på ett välkänt sammankallningsinstrument, bestående av en i snören fritt hängande stock eller plank, varpå man slår med en trähammare. Detta sammankallningsmedel är belagt även i Finland och Ostbaltikum, utbrett ända ner till Medelhavet och finns även i Orienten.

"Tubular bells"

Med visst fog kan man beteckna järntriangelarna som alster av den begynnande industrialismens ofta alltför ivriga uppfinningslusta. Ett annat exempel härpå är de s. k. "tubular bells" varav det finns en enda uppsättning i Sverige, nämligen i Allhelgonakyrkan i Lund, bild 8. Medan trianglarna utgjordes av massivt gods erhålles klangen här genom ihåliga tuber eller rör av klockmetall. De är inte mindre än 13 till antalet och genom olika längd (235—128 cm) och grovlek (10,1—6,2 cm:s yttre diameter) har de varierande toner från C till ettstrukna E. Tuberna är vertikalt upphängda i rep och anslås medelst gjutjärnsklubbor med slagyta av pokkenholtz. Liksom Höganäsklämtarna manövreras klubborna indirekt genom rep, som i Allhelgonakyrkan löper ner till ett spelbord i våningen under ringverket, bild 9. Konstruktionen liknar mycket de engelska kinningsapparaterna, och skillnaden består endast däri att klubborna anslår tuber i stället för klockor.

Byggnadskommittens protokoll visar, att man närmast fått idén till apparaten i Allhelgonakyrkan från engelska kyrkan i Köpenhamn. Kommitterade hade vid besök där 1889 funnit, att den

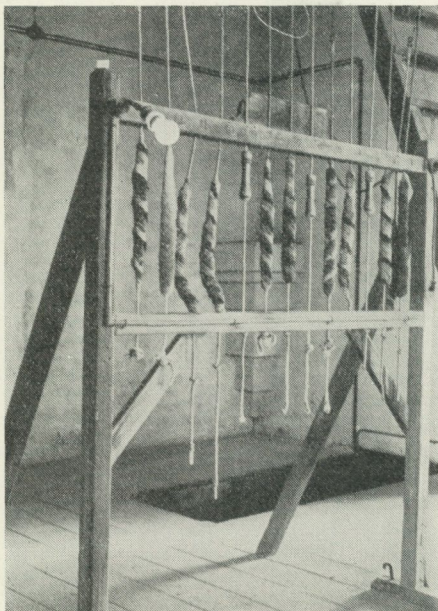


*Bild 8. "Tubular bells" i
Allhelgonakyrkan, Lund.
Foto LUF 1955.*

engelska firman Harringtons patenterade "tubular bells" åstadkom "särdeles vacker och melodiös" ringning. Innan beslut fattades tillskrev man överintendenten Helgo Zetterwall för utlåtande. Denne var fullkomligt obekant med dylika apparater, men man dristade sig likväl att inköpa en sådan av den engelska firman då anordningen även var prisbillig (350 £) i jämförelse med de tidigare projekterade klockorna.

Allhelgonakyrkans tuber fyller ännu sin funktion både som kyrkklockor och klockspel. År 1890, då de uppsattes, antogs seminaristen Axel Lagergren till ringare, och denna funktion fyllde han ännu såsom rektor för högre folkskolan i Lund till dess att han 1934 efterträddes av kyrkovaktmästare Brorssons hustru, som är utbildad musiker och alltså skickligt spelar koralmelodier i anslutning till kyrkoåret vid första- och andragångsringningarna till högmässorna.

Kanske har bristen på riktiga kyrkklockor jämte Eslövsgotiken bidragit till den ringaktning som ofta kommit katedralen på



*Bild 9. Spelbordet i Allhelgona-
kyrkan, Lund.*

Foto LUF 1955.

Allhelgonabacken till del. Men inte förty är såväl kyrkbyggnaden som dess "tubular bells" typiska exponenter för en ingalunda ointressant tid.

Källor. Karlstadstrumman: L. Dalgren, Karlstads stads historia 2, s. 125. — Sägnerna. Ås: J. Lindström—Saxon, Saga, sägen och sång i Jämtebygd, s. 32 f. och A. Stafwerfeldt, Bidrag till Ås sockens historia, s. 104. — Risbäck: ULMA 16006 och Jämten 1922, s. 31. — Aspås: ULMA 17490. — Junsele: ULMA 68:4:39. — Sånga: ULMA 68:4:6. — Östervåla: ULMA 11199. — Forsheda VFF 2289. — Hannas: LUF 13256. — Överhogdal: ULMA 7711. — Vossevangen: Th. S. Haukenes, Natur, Folkeliv och Folketro i Hardanger IV, s. 127. — Systofte: Danmarks Folkeminder 2, s. 215. — Slesvig: H. F. Feilberg, Fra Heden, s. 4 f. — Tyskland: Blätter für Pommersche Volkskunde 1899, s. 146. — Schweiz: Korrespondenzblatt der Schweiz. Gesellschaft für Volkskunde 6. Jahrg., s. 86 f. — Hannas: Lunds stifts julbok 1928, s. 122. Jfr LUF 13108. — "Erweiterung": Folkliv 1941, s. 44 f. — Klockhärmingar: M. Åmark, Kyrkklockor... i Dalarna, s. 164 ff. Forum Theologicum 9, s. 111 f. Sörmlandsbygden 1943, s. 115 f. och Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok 1944, s. 29 ff. — Klockhärmingarna från Hannas: Lech-Ingers, Skånskt bygdemål, s. 154. Jfr även LUF 13245. Vallby: Åmark, a. a., s. 169. — Landvetter: IFGH 3792. — Vessige: IFGH 4017. — Dagsås: IFGH 3737. Jfr

Handelstidningens veckoblad 21/3 1945. — Westfalen: P. Sartori, Das Buch von deutschen Glocken, s. 142 ff. De finska uppteckningarna finns i Suomalaisen Kirjallisuuden Seura och Sanakirjasäätiö, Helsingfors. De har tillhandahållits och översatts av fil. mag. A. Vilks. Jfr även W. K. Kuuliala, Kellot tempelin, s. 53. — Tidarsrum: Uppteckning av komminister K. G. Gilstring, Pelarne. — Tutaryd: S. Rogberg, Historisk beskrifning om Småland, s. 430 f. Jfr R. Lindstam, Om kyrkor som försvunnit... i Östbo, Västbo och Sunnerbo, s. 145, och LLA 3917. — Hudene: ULMA 18201. — Lumijoki, Kempele, Tyrnävä: Finskt Museum 1946, s. 57, 64, 69, 87. — Dijkman, Antiquitates Ecclesiasticae, s. 321. — Kyrkoordningen 1571 nytryck Uppsala 1932, s. 115. — Kyrkoordningen 1561: Lunds universitets årsskrift 1893, s. 11. — Skramlor: Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 1910. — Dörby: Skrifter utg. af Kyrkohistoriska föreningen 4: 1, s. 359. — Horn vid kreatursvallning: Svenska kulturbilder ny följd 7, s. 31 ff. — Bylurar: Fataburen 1927, s. 101 f. och Studier och uppsatser tillägnade Otto Andersson 1929, s. 101 ff. — Stålvinklarna i Risbäck och Porla: Meddelande från pastor. — Holmsund: Svar å LUF 78. — Högsjö: A. Salvén, Boken om Högsjö, s. 120. — Trehörningsjö: EU 45512. — Östersund: Jämten 1945, s. 74 och Jämten 1930, s. 209. — Nianfors och Långvind: Hälsinglands museum, huvudliggare nr 9361. — Sandviken: Meddelande från Sandvikens järnverk. — Järbo: L. Hagberg, När döden gästar, s. 164. — Dådaran: M. Åmark, a. a., s. 134. L. Hagberg, a. a., s. 164. — Persberg: Med hammare och fackla 1948 s. 11 f. — Anten: Meddelande från pastorsämbetet. — Valdemarsvik: E. och G. Malmberg, En bok om Valdemarsvik, s. 63 f., 65 f. — Höganäs: Höganäs Museum 1924—1929, s. 4, 13 f. och LUF 8267, och LUF 8080, samt uppgifter av rektor Olof S. Eriksson, Höganäs. — Gåsborn: Sockenstämmoprotokoll 27/5 1860. Gåsborns kyrkoarkiv och N. Helger, Gåsborns socken i Värmland 2 uppl., s. 149. Uppgiften om bergstingsrätten i detta arbete saknar grund. — Wales: E. Morris, Bells of all nations, s. 86. — Tubular bells: Morris, a. a., s. 85 ff. — Allhelgonakyrkan: Byggnadskommitténs protokoll. — Sedan denna uppsats förelåg i korrektur har jag fått kännedom om ytterligare en järntriangel, anskaffad till invigningen av Solbergs kapell, Ånundsjö, Ångermanland 1918, då man på grund av kriget icke lyckats komma över koppar till en kyrkklocka. Från ådalar och fjäll 1955, s. 59.

Förkortningar: ULMA=Landsmålsarkivet, Uppsala. EU=Etnologiska undersökningen, Nordiska museet. LUF=Folklivsarkivet, Lund. LLA=Landsmålsarkivet, Lund. VFF=Västsvenska folkminnesarkivet, Göteborg. IFGH=Institutet för folkminnesforskning vid Göteborgs Högskola. — Excerpterna till uppsatsen förvaras i LUF A: 807.

PROFETERNAS UNDERVERK I SPÅNGA

av Andreas Lindblom

Elia och Elisa hör inte till de profeter som lämnat några skrifter efter sig. Men om det blir fråga om underverk, finns det i Bibelns berättelser inga profeter som kan mäta sig med dem. Elia åtnjöt hos judarna ett utomordentligt anseende, han betraktades som en förelöpare till Messias, en uppfattning som Jesus delade. På Förklaringens berg var det med honom och Mose som Jesus talade.

Den kristna kyrkan såg i Elia en symbol för Frälsaren. När profeten, bortjagad av sitt folk, begav sig till änkan i Sarefat (Sarepta) beläget på hedningarnas mark, uppfattades detta som en förebild av Kristi världsmission. Upptagandet i skyn medelst brinnande vagn och brinnande hästar hade redan i katakomberna varit ett älskat motiv, en symbol för de kristnas odödlighetshopp och tillika en erinran om Kristi himmelfärd. Under medeltiden åtnjöt båda profeterna en särskild popularitet på grund av sin karaktär av undergörare.

I konsten hör Elie himmelfärd till de vanligare motiven; även korparna som bär föda till honom förekommer understundom. Däremot är framställningar av Elias och Elis underverk mycket sällsynta, med undantag dock för illustrationerna till ett av medeltidens mest populära teologiska verk, *Biblia pauperum* (de fattigas bibel). Där finns i de olika versionerna nio, stundom t. o. m. elva motiv ur de två profeternas historia, vilka — sammanställda med ytterligare lika många scener ur Gamla Testamentet — uppfattades som "typer", dvs. förebådande tilldragelser för händelser i Jesu liv. Sålunda ansågs Kristi törnekröning som prototyper ha dels blottandet av Noas skam, dels piltarnas bespottande av Elisa. Det är ett länge känt faktum att medeltidens målare genom att



Bild 1. Interiör av Spånga kyrka 1955.

studera skrivna eller i träsnitt tryckta blad ur *Biblia pauperum* omsatte en del av dess motiv i monumental gestalt; piltarnas bespottande och deras grymma straff finns sålunda avbildade bland uppländska kalkmålningar från 1400-talets slut.

*Biblia pauperum*s elva framställningar överträffas dock kvantitativt av ett annat medeltida verk med liknande typologisk uppställning: *Concordantia caritatis*. Det uppvisar ej mindre än ett trettiotal scener ur profeternas historia. Då detta verk så vitt jag vet ej varit känt i medeltidens Sverige, har vi ingen anledning att i detta sammanhang mer ingående dröja vid detsamma.

I *Concordantia* och *Bibl. paup.* är scenerna lösryckta från varandra och inordnade i ett speciellt kristligt-dogmatiskt sammanhang. Mig veterligen existerar däremot i medeltidskonsten inga sammanhängande framställningar av Elias och Elisás historia, även om sådana en vacker dag kan tänkas komma fram exempelvis i Italien. Ganska uppseendeväckande föreföll det därför, när jag nyligen kunde konstatera en svit av över tjugu sådana scener i en uppländsk landskyrka, Spånga nära Stockholm. Kyrkan återinvigdes i september 1955 sedan den genomgått en skicklig restaurering under ledning av professor Erik Lundberg. Det var konservator Bo Wildenstam åt vilken anförtröddes den vanskliga uppgiften att återställa de redan år 1739 vitkalkade målningarna som under kyrkans reparation åren 1905—06 blottats och restaurerats av Albert Eldh, tyvärr på ett fruktansvärt sätt. Det nu vunna resultatet får anses mycket lyckat, fast man måste djupt beklaga de ohjälpliga skador som den förra restaureringen förorsakat. Som av avbildningarna framgår verkar många kompositioner, när de ses isolerade, som fixeringsbilder; det är emellertid min förhoppning att läsaren genom den sammanhängande skildringen skall kunna tillsammans med mig följa målningarnas dunkla bildskrift, återgiven efter Märta Claréus' utmärkta fotografier.

Här är ej platsen för en konsthistorisk behandling av dessa målningar; det är det ikonografiska innehållet det närmast gäller, vilket innebär ett intressant tillskott för kännedomen om svenska folkets religiösa bildvärld. Beträffande kyrkans konsthistoria får vi f. n. nöja oss med de resultat som Ingegerd Henschen kommit

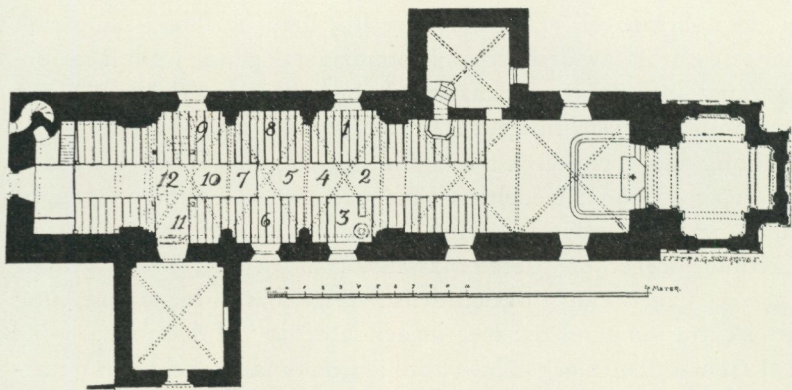


Bild 2. Planritning. Efter *Upplands kyrkor*, III. Valvkappornas fält är numrerade 1—12.

till i sin beskrivning (*Upplands kyrkor*, III). Hon tänker sig att långhusets trenne västligaste valv inslagits på 1300-talet och då dekorerats med smakfulla, alltjämt bevarade rankor längs valvstrålarna, att korets tvenne valv slogs i samband med en utvidgning av kyrkan åt öster och dekorerades någon gång under ärkebiskop Jöns Bengtssons tid (1448—67), samt slutligen att de äldre långhusvalvens mittpartier något senare kompletterades med den svit som utgör föremålet för denna undersökning. Kanske bör man dock reservera sig för en eventuell omkastning i tiden mellan dessa tvenne serier av målningar.

Vi följer nedan numreringen av valvfälten på bild 2. De citerade texterna återfinnes i *Första och Andra Konungaböckernas* kap. 18—22, resp. 2, 4—6 och 9. I vissa fall hänvisar jag till *Biblia pauperum* (se Henrik Cornell, *Biblia pauperum*, Stockholm 1925) eller till bibelparafrasen *Historia scholastica* av Petrus Comestor (†1178), välkända för medeltidens svenska teologer.

Valvfält nr 1, pl. 1. Elias offer på Karmel. "Jag allena är kvar såsom Herrens profet och Baals profeter äro fyrahundrafemtio man. Må man nu giva oss två tjurar och må de välja ut åt sig den ena tjuren och stycka den och lägga den på veden utan att tända eld därpå, så vill jag reda till den andra . . . Den gud som då svarar med eld, han vare Gud." Baalsprofeterna gjorde förtvivlade

Bild 3. Elias offer
på Karmel. Ur
Biblia pauperum,
ms i Münchens
Staatsbibliothek,
Cm. 820r. Efter
Cornell.



ansträngningar hela dagen. När deras fiasko blivit uppenbart, anropade Elia Jahve. "Då föll Herrens eld ned och förtärde brännoffret, veden, stenarna och vattnet och jorden . . ."

Vi ser Israels barn församlade framför profeten, stående på berget. Han lyfter sina händer då de gula eldstrålarna faller ned ur himlens gråblå moln. Redan flammor lågorna upp omkring huvudet på tjuren. Av bålet och altaret synes numera ingenting. Det hela påminner om en framställning i *Biblia pauperum*, bild 3 i texten.

Scenen har tidigare tolkats som en illustration till en välkänd legend om den helige eremiten Egidius. Denne upptäcktes av Karl den store i skogen där han livnärde sig med mjölken av en hind. Frånvaron i Spånga av en kejsare eller konung, liksom "hindens" långa svans, men framför allt motivsammanhanget inom samtida målningar i de tre valven gör denna tolkning omöjlig.

Valvfält nr 2, pl. 2. Baals profeter slaktas. Efter underverket säger Elia till Israels barn: "Gripen Baals profeter; låten ingen av dem komma undan . . . Och Elia lät föra dem ned till bäcken Kison och slakta dem där."

Den främste Baalsprofeten är klädd i en praktfull klädnad med bjällror kring hals och midja. På marken ligger ett redan avhugget huvud. Längst till höger bland åskådarna står kung Ahab som

förletts till Baalsdyrkan av sin gemål, den feniciska konungadottern Isebel. Man lägger märke till att en djävul står och tar emot den främste profeten. Historia scholastica framhåller på tal om händelserna på Karmel att djävlarne är särskilt förtjusta när blodsutgjutelse sker (*demones enim plurimum delectantur oblatione sanguinis humani*).

Nu följer i skriftens berättelse den springande punkten: det slagregn som tack vare Elias bön faller över Israels land vilket försmäktat i torka under trenne år. På södra långhusväggen, invid den sydöstra väggpelaren i tredje valvet från väster, snett under scen 2, illustreras orden: "Och i ett ögonblick förmörkades himmelen av moln och storm och ett starkt regn föll." Svarta, raka strålar ses här falla ner ur mörkblå moln och det är frestande att identifiera detta med bibeltextens regn.

Detta är praktiskt taget det enda — bortsett från obetydliga fragment — som finns kvar av målningar på väggarna i denna del av kyrkan. Men det visar med önskvärd tydlighet att åtminstone några viktiga moment i profeternas historia kan ha befunnit sig bland de försvunna väggdekorationerna. Mitt emot på norra sidan, alltså under valvfältet nr 1, bör man rimligen tänka sig Elia och korparna samt någon bild från historien om änkan i Sarefat, episoder som Bibeln berättar om i det kapitel som föregår skildringen av händelserna på Karmel. I väggarna under de västligaste valven kan ytterligare några av Elisas underverk ha förekommit, exempelvis det populära bestraffandet av piltarna som åts upp av björnar.

Valvfält nr 3, textbild 4. Elia inför Isebel. Enligt Bibelns berättelse sände Isebel, ursinnig över Baalsprofeternas mord, ett bud till Elia sägande: "Gudarna straffe mig nu och framgent, om jag icke i morgon vid denna tid låter det gå med ditt liv såsom det gick med alla dessas liv." Elia flyr nu ut i öknen.

Medeltidskonsten ville se Isebel personligen till Elia framföra sina vredgade ord. Så sker i Biblia pauperums framställningar (Cornell, s. 275, pl. 9, 17 och 37).

Man skymtar i Spånga profetens ödmjukt krökta gestalt framför Isebel som sitter på en bred tron, nu nästan helt försvunnen. Bakom de båda kontrahenterna ses stående gestalter.

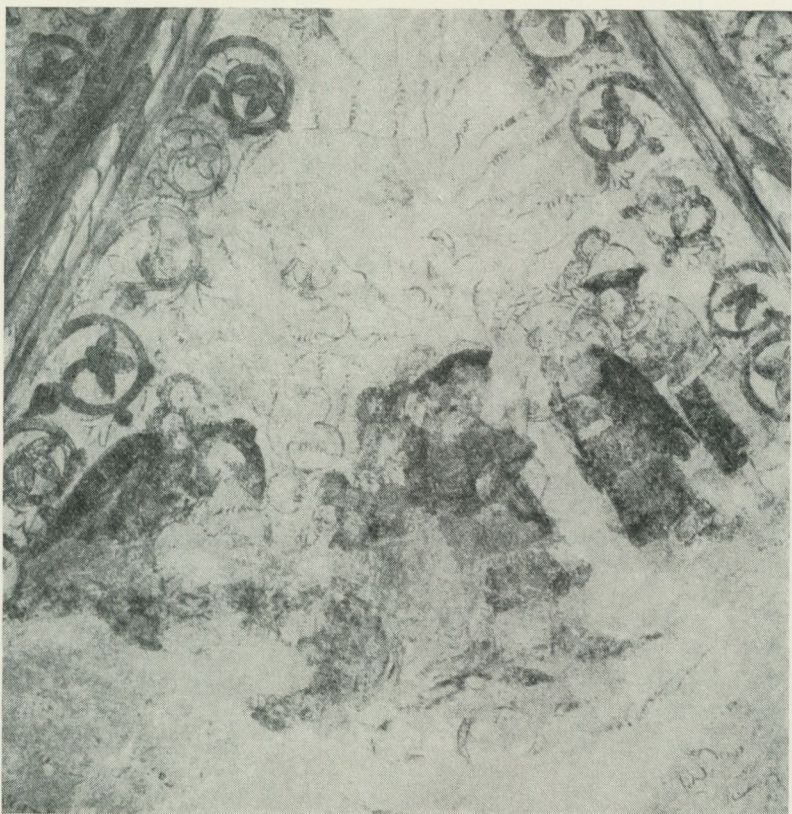


Bild 4. Valvfält nr 3. Elia inför Isebel.

Till höger i samma valv, omedelbart inpå denna scen, ser man en förnäm man i audiens hos konung Ahab. Å båda sidor flera följeslagare. Den vänstra gestalten håller ett kärl(?) och ett portföljliknande föremål; Ahab sträcker sin hand mot kärlet. Det är svårt att avgöra vad som här framställles; det kan möjligen vara någon av de i följande kapitel relaterade händelserna. Antingen när kung Ben-Hadad från Aram, som belägrade Ahabs huvudstad Samaria, skickade sändebud till Israels konung och i sitt övermod begärde utlämnandet av dennes silver och guld tillika med kvinnor och barn. Eller också hur Ben-Hadad själv följande år upp-

sökte Ahab och denne slöt ett vänskapsfördrag med sin fiende, en scen som förekommer i *Concordantia caritatis*.

Valvfält nr 4, pl. 3. Elia i öknen. "Där satte han sig under en ginstbuske; och han önskade sig döden och sade: 'Det är nog; tag nu mitt liv, Herre, ty jag är icke förmer än mina fäder.' Därefter lade han sig att sova under en ginstbuske. Men se då rörde en ängel vid honom och sade till honom: 'Stå upp och ät.' När han då såg upp, fick han vid sin huvudgård se ett bröd, sådant som bakas på glödande stenar, och ett krus med vatten."

Till vänster varseblir man profeten, liggande förtvivlad med ansiktet mot jorden. Mitt emot vaknar han upp och lyfter sina händer. Bakom hans högra axel står brödet och vattenkruset. Samma scen — men kompletterad av ängeln — finns målad av Dirk Bouts på den berömda altartavlan i Louvain från 1460-talet, ungefär samma tid sålunda som i Spånga.

Valvfält nr 5, pl. 4. Elisás kallelse. "När han (Elia) sedan gick därifrån (dvs. berget Horeb) träffade han på Elisa, Safats son, som höll på att plöja; tolv par oxar gingo framför honom och själv körde han det tolfte paret. Och Elia gick fram till honom och kastade sin mantel över honom."

På bilden återfinner vi Elia som lägger handen på Elisás axel, där denne går och plöjer hållande i skaftet på en väldig plog, tydligt av den typ som benämnes stångplog. Ytterligare elva män skymtar. Inför svårigheten att framställa tolv körsvenner och lika många par dragare har målaren nöjt sig med tre stycken av de sistnämnda. Bibelns oxar är här emellertid förvandlade till hästar. Detta kan bero antingen på att förlagan haft hästar eller också att Spångamålaren valt sådana emedan han var mera van att se hästar dra plogen. Den noggrant och skickligt genomförda bildkompositionen i Spånga talar dock för en främmande förlaga, troligen tysk. I äldre tid var det företrädesvis i Västtyskland som hästar användes vid plöjning; i öster begagnades oxar. Gränsen mellan dessa tvenne kulturområden gick i en linje Lübeck—Lüneburg—Mainz (R. Mielke i *Festschrift Eduard Hahn* . . . , Stuttgart 1917). I Sverige plöjde man under 1400—1500-talen på många håll efter hästar; man jämföre den bekanta plöjarscenen i Tensta kyrka, Uppland, från 1437. Att döma av skattelängderna från

1571 har just i Uppland hästar varit mest använda som dragare; i de delar av landskapet varifrån uppgifter finns bevarade, upptas för detta ändamål nästan inga oxar, om man undantar Åsunda härad vid Västmanlandsgränsen samt Tierps socken (Bertil Lundman i Ymer 1946). Ett observandum är de kraftiga bogträna. Om det verkligen är frågan om sådana, tyder detta enligt Gösta Bergs mening på målarens nordiska börd. Denna och andra detaljer, exempelvis plogens beskaffenhet, överlämnar jag emellertid till jordbruksforskarna att utreda. I Spånga är plogfårorna ordentligt markerade.

Längst till höger på bilden varseblir man hur Elia kastar sin livklädnad (med armar) över efterföljaren; vår Bibel säger mantel, Vulgata: pallium.

Valvfälten nr 6 och 7, pl. 5. Elie himmelsfärd. Från vänster kommer Elia med ett följe av omkring femton man. ”Men femtio män av profetlärjungarna gingo ock åstad och ställde sig på något avstånd, längre bort, under det att de båda (Elia och Elisa) stodo vid Jordan. Och Elia tog sin mantel och vek ihop den och slog på vattnet; då delade sig detta åt två sidor. Och de gingo så båda på torr mark därigenom.”

Man skimtar den vita manteln fladdrande i luften, hållen av Elias utsträckta hand över den slingrande smala floden som delar sig i två armar just under profetens fötter. I skyn ses Herren i moln, sittande på förbundsarken och med världsglob i ena handen; den andra pekar nedåt.

I valvfältet nr 7 därtill far Elia till himlen, medan den knäfallande Elisa fångar upp profetens mantel. Guds hand sträcker ut ur molnen. ”Under det att de nu gingo och talade syntes plötsligt en vagn av eld med hästar av eld och skilde de båda från varandra; och Elia for i stormvinden upp till himmelen... Därefter tog han (Elisa) upp Elias mantel som hade fallit av denne...”

Valvfält nr 8, pl. 6. Jerikos vatten renas. I och med detta fält börjar Elis underverk. Vi möter honom i spetsen för en skara av omkring sexton personer, därav fem (?) skäggiga män och fyra (?) kvinnor; de sistnämndas huvuddok ger vid handen att de är gifta. Framför flyter floden Jordan som åskådligt markeras för

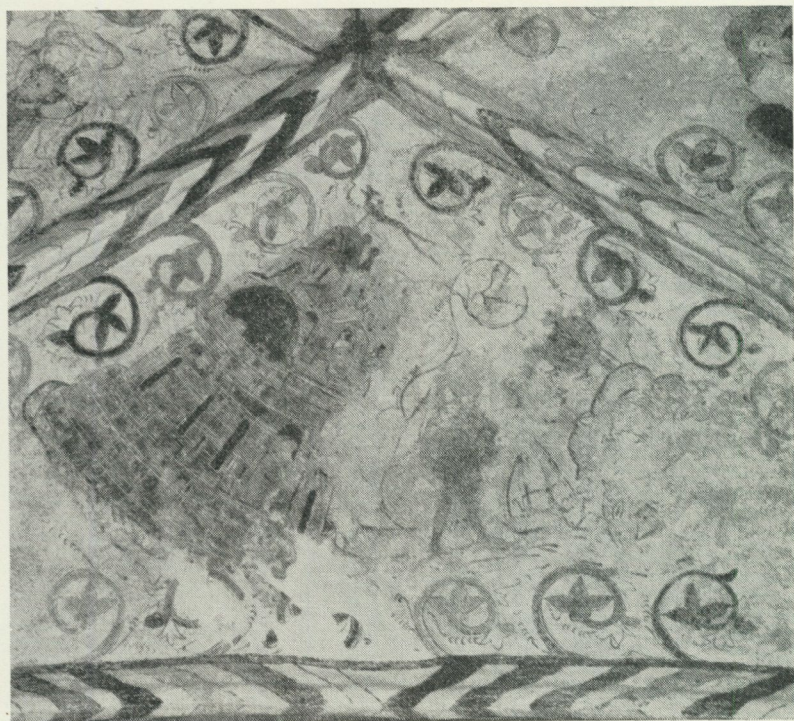


Bild 5. Valvfält nr 10. Isebels död.

betraktaren genom tre fiskar som tumlar i vågorna. Jeriko med sina välbekanta murar reser sig stolt i bakgrunden över klipporna.

"Och männen i staden sade till Elisa: 'Stadens läge är ju gott, såsom min herre ser, men vattnet är dåligt och därav komma missfall i landet.' Han sade: 'Hämten hit åt mig en ny skål och läggen salt däri.' Och de hämtade en åt honom. Därefter gick han ut till vattenkällan och kastade salt däri och sade: 'Så säger Herren: Jag har nu gjort detta vatten sunt; död och missfall skola icke mer komma därav.'"

Lägg märke till att mannen till vänster om Elisa håller den nya skålen samt att en man och en kvinna har käril redo att ta emot det hälsobringande vattnet. Man observerar hur texttroget måla-



Bild 6. Valvfält nr 10. Restaurerat 1905—06 som Kristus i ertagården.

ren eller den som inspirerat honom i detta fall följt framställningen i 2 Konungabokens 2 kapitel.

I den västligaste travén (valv-fyrkanten) föres vi tillbaka till den ogudaktige konung Ahabs krönika. Vi får här bevittna Guds genom Elia uttalade straff över kungen och hans släkt. Den avgörande händelsen i Ahabs liv blev justitiemordet på Nabot och rovet av dennes vingård — det för eftervärlden klassiska beteendemönstret för en orättrådig konung, rex injustus. Denna scen har troligen också funnits i Spånga, på någon av väggarna.

Med valvfält nr 9, Ahab och Josafat, pl. 7, har vi kommit till slutet av den förres karriär. Ahab har slutit förbund med Josafat, Juda konung, i syfte att anfalla araméerna. Ängslig för Guds dom tillkallar han profeten Mika, som inför Ahab avger ett väldigt vittnesbörd: "Jag såg Herren sitta på sin tron och himmelens hela härskara stå där hos honom . . . Och Herren sade: 'Vem vill locka Ahab att draga upp mot Ramot i Gilead för att han må falla där?' " För sin orädda profetia kastas Mika i fängelse och de båda kungarna sätter igång anfallet. Ahab såras och dör, sedan han

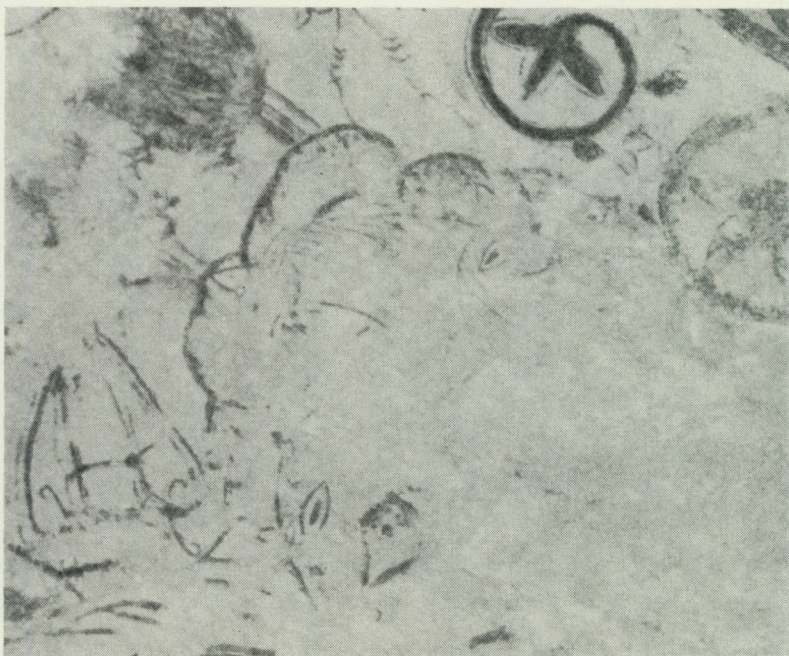


Bild 7. Detalj ur valvfält nr 10. Hundarna äter upp Isebel.

hela dagen modigt följt kampen från sin stridsvagn — så som Gustave Doré gripande skildrat i sin illustrerade Bibel, i min ungdom många barns förtjusning.

Plansch 7 visar Mika samtalande med Herren i skyn. Därunder utbreder sig slagfältet. Sida vid sida står de båda konungarna i full rustning med bjällror vid hals och riddarbälte; de stöder sig på sina slagsvärd. I bakgrunden väntar härarna med sina rustningar, fälttecken, lansar och stridshammare. Möjligen har Ahabs död varit framställd på det förstörda partiet till vänster. I träsnittsupplagan av *Biblia pauperum* ser man Mika stående inför Ahab, men i fonden ses denne sitta död i sin stridsvagn samt hur hundarna — enligt profetian — slickar upp hans blod. Kompositionen av valvfältets dekoration i *Spånga* med dess parallellism mellan scenerna på jord och i himmel, är ovanligt vacker.

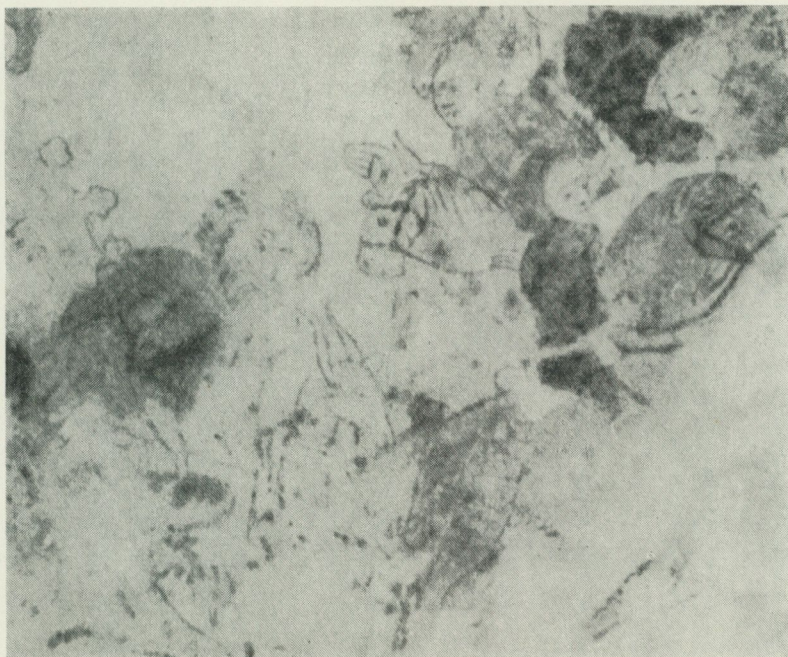


Bild 8. Detalj ur valvfält nr 12. Den borttappade yxan.

Valvfält nr 10, textbild 5. Isebels död. Det är verkligen synd att denna tavla är så förstörd. Den har tvenne kardinalpunkter för förståelsen: tornet, från vilket drottningen kastades ned (*Historia scholastica: iezabel erat in arce turris*), samt de slickande hundarna längst till höger på en trädbevuxen kulle, textbild 7. Man ser ett manligt och ett kvinnligt huvud i tornets fönster och i dörren står en hovman. Den eleganta gestalten i mitten, i helt grön dräkt, barhuvud och med gyllene lockar, bör vara Jehu; den egendomliga figuren vid hans vänstra sida är möjligen att uppfatta som en upprätt stående släpvagn eller en drög (gaffeldrög, spetsig framtill) varmed målaren kanske velat erinra om att drottningen dödades genom att hon överkördes. Såvida det inte är en gödseldrög, alluderande på Elias profetia i kapitlets makabra slutord: "På Jisreels åkerfält skola hundarna äta upp Isebels

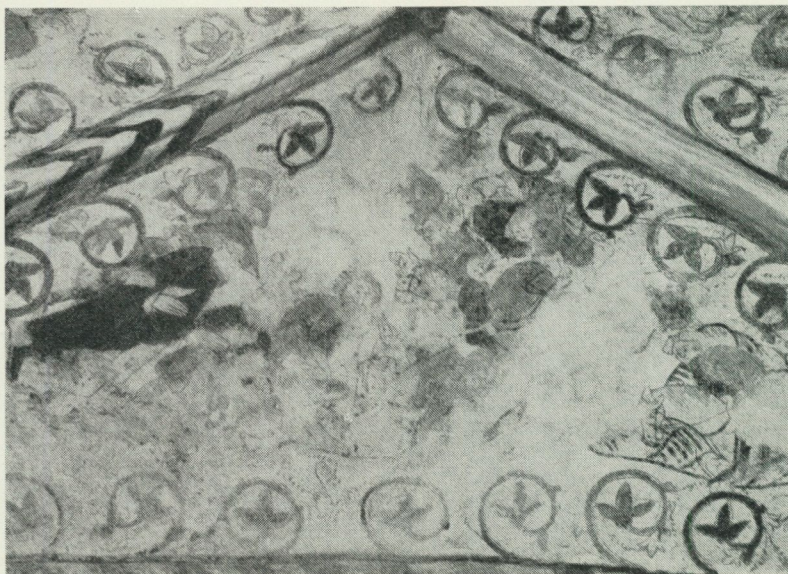


Bild 9. Valvält nr 12. Elisa och den tappade yxan.

kött; och Isebels döda kropp skall ligga såsom gödsel på marken på Jisreels åkerfält, så att ingen skall kunna säga: Detta är Isebel.”

”Så kom nu Jehu till Jisreel. När Isebel fick höra detta, smin-kade hon sig kring ögonen och smyckade sitt huvud och såg ut genom fönstret.” Så följer en häftig dialog som slutar med att Jehu frågar: ”’Vem håller med mig? Vem?’ Då sågo två eller tre hovmän ut, ned på honom. Han sade: ’Störten ned henne.’ Och de störtade ned henne så att hennes blod stänkte på väggen och på hästarna och han körde över henne.” Av Isebel ser man numera intet, utom en hand som sträcker sig upp mot pannan på den främsta hunden, ett av de djur som åt upp Isebels kött så att endast huvudskålen, fötterna och händerna blev kvar.

Man märker här liksom flera gånger tillförne konstnärens oförmåga att klart karakterisera djurarten. Hundarna liknar onekligen hästar utan betsel.

Hur otillförlitligt 1905—06 års restaurering farit fram visar en jämförelse mellan denna scen och textbild 6. Av tilldragelsen

utanför Jisreels murar med Jehus gestalt har blivit Kristus i Getsemane!

Det sista två valvfälten i denna travé är ägnade åt Elisas under.

Valvfält nr 11, pl. 8. Elisa och den sunemitiska kvinnan. "En dag kom Elisa över till Sunem. Där bodde en rik kvinna som nödgade honom att äta hos sig; och så ofta han sedan kom dit över tog han in där och åt." Man ser upptill profeten sittande vid ett dignande bord mellan kvinnan och hennes man. Hon hade ingen son och önskade en sådan, men hennes man var gammal. Elisa spådde att hon skulle få en gosse vilket inträffade efter ett år. Han dog emellertid men återuppväcktes av profeten.

I Spånga ser man nere till höger Elisa sittande med den sunemitiska kvinnans son i famnen. Till vänster står en elegant herre med ett riddarbälte framför Elisa och hans lärjungar. Den förre lyfter sin vänstra hand och fattar med sin högra Elisas vänstra; Elisa gör en pekande rörelse med den högra handen. Scenen framställer möjligen härhövitsmannen Naaman från Damaskus som botades från spetälska av Elisa. När Naaman i sin tacksamhet ville överlämna dyrbara gåvor, avvisades dessa av Elisa, som i stället gav honom två åsnelaster jord på vilken han kunde resa ett altare och där förrätta brännoffer och slaktoffer åt Jahve. Händelsen skildras i kapitlet som kommer efter berättelsen om den sunemitiska kvinnan. Att Elisa räcker fram den vänstra handen till hälsning är anmärkningsvärt. Kanske har målaren härigenom velat markera att Elisa ställde sig avvisande till Naamans skänker?

Valvfält nr 12, textbild 9. Elisa och den tappade yxan. Omedelbart efter undret med Naaman berättas om hur profeten och hans lärjungar gick ned till Jordan för att hämta var sin timmerstock att bygga ett boningshus med. Under arbetet föll ett yxjärn i vattnet. Profeten kastade ned ett stycke trä i floden på platsen ifråga och se — järnet flöt upp.

Det sista valvfältet är huvudsakligen ägnat denna tilldragelse. Elisa står till vänster framför en konung; av gesterna att döma är de inbegripna i en livlig diskussion. Till höger om kungens gestalt ses en man med en stor yxa, huggande; textbild 8. Där bakom skymtar en oxe. Fem andra, av vilka åtminstone fyra beridna,



Bild 10. Kung Ahab och Nabot. Av Back Erik Andersson 1833.
Nordiska museet.

tycks syssla med timmerkörning. En trevlig bild från den svenska lanthushållningen!

Det är emellertid tydligt att den vänstra gruppen utgör en scen för sig, ty kungen har alls intet med yx-undret att göra. I Andra Konungabokens sjätte kapitel, omedelbart efter undret med yxan, berättas det hur Elisa, som på fjärrskådande (avlyss-

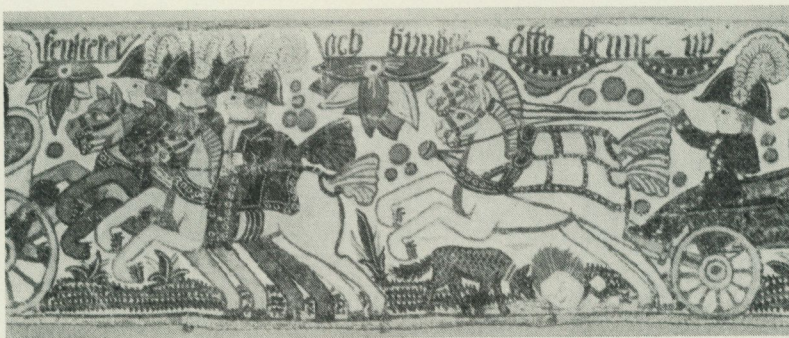


Bild 11. Jehus följe. Hundarna äter upp Isebel. Av Anders Pålsson i Trönninge? I Oktorpsgården på Skansen.

lande) vis följer den arameiske konungen Ben-Hadads fälttågsplaner, uppenbarar dessa för den israelitiska konung Joram, Ahabs son. Denne följer profetens råd och räddar sig. Men då han vill utnyttja Elisas revelationer och hugga ned fienderna, manar profeten honom till ädelmod. Joram lyder. Det är, såsom Johannes Lindblom för mig påpekat, sannolikt just detta mirakel som framställts i scenen med profeten och konungen.

Färgerna hos dessa målningar är starkt utplånade. Man ser dock att koloriten byggt på en motsättning av grönt och rödbrunt (rött?). Mycket gråsvart förekommer, särskilt i profetdräkterna, där det omväxlar med rödbrunt. Av blått finns nästan intet kvar, det torde ha blekts till grått. Det är sålunda numera samma färg på vattnet och marken på pl. 6. I vapenhuset, som dekorerades samtidigt med nu beskrivna målningar, strålar färgerna, beroende på att målningarna här står kvar i det skick de erhöll 1905—06. När Albert Eldh då knackade fram målningarna, kalkerade han av dem, varefter originalen putsades över; till den nya ytan överflyttade han sedan sina kalkeringar. Detta enligt uppgift från Bo Wildenstam.

Vi har följt målaren i tolv valvfält, vi har förvånats över hans absolut monotona ansiktstyper och hans oförmåga att återge djur på ett övertygande vis. Men när det gäller själva kompositionen och den effektiva berättarkraften måste man likväl ge honom

ett ganska högt betyg. Tänk exempelvis på scenerna med Elia i öken, Jerikos vatten renas och Ahab och Josafat. Troheten inför Bibelns berättelse är stor. Antingen har målaren följt en omsorgsfullt utarbetad förlaga, vilket är det sannolikaste, eller också har han arbetat direkt under ledning av en verkligt bibelkunnig person, i detta fall givetvis en präst. I Vendels kyrka, målad 1452, anges sålunda att Johannes Ivan målade, men att prästen Klaus skrev, dvs. svarade för det litterära innehållet.

Profeternas underverk i Spånga utgör valhänta men suggestiva skildringar av ett storslaget epos. Vi följer det med spänning, där det skymtar fram under den diffusa mängden av målningsfragment. Avbildningar gör målningarna ingen riktig rättvisa; blott på platsen och med kikare kan de bli fullt njutbara. Res ut till Spånga, det lönar sig!

Det vore frestande att följa dessa spännande profethistorier i yngre svensk folklig konst, i dalmålningar och i halländska bonader. Något samband med Spånga och dess medeltida traditioner går dock ej att uppvisa. Det är de illustrerade biblarna från 1600- och 1700-talen som i regel utgjort inspirationskällan.

Allmogemålarnas temperament är märkvärdigt växlande. Ahabs och Isebels historia pendlar mellan sirligt sävliga idyller som hos Back Erik Andersson, bild 10, och våldsam epik hos mästaren som målat bonaden bild 11. Man har en känsla av att denne hallänning haft tillräcklig konstnärlig fantasi att självständigt skapa verklig konst.

De följande illustrationerna i djuptryck föreställer:

Pl. 1. Elias offer på Karmel (valvfält nr 1).

Nästa uppslag:

Pl. 2. Baals profeter slaktas (valvfält nr 2).

Pl. 3. Elias i öken (valvfält nr 4).

Därnäst:

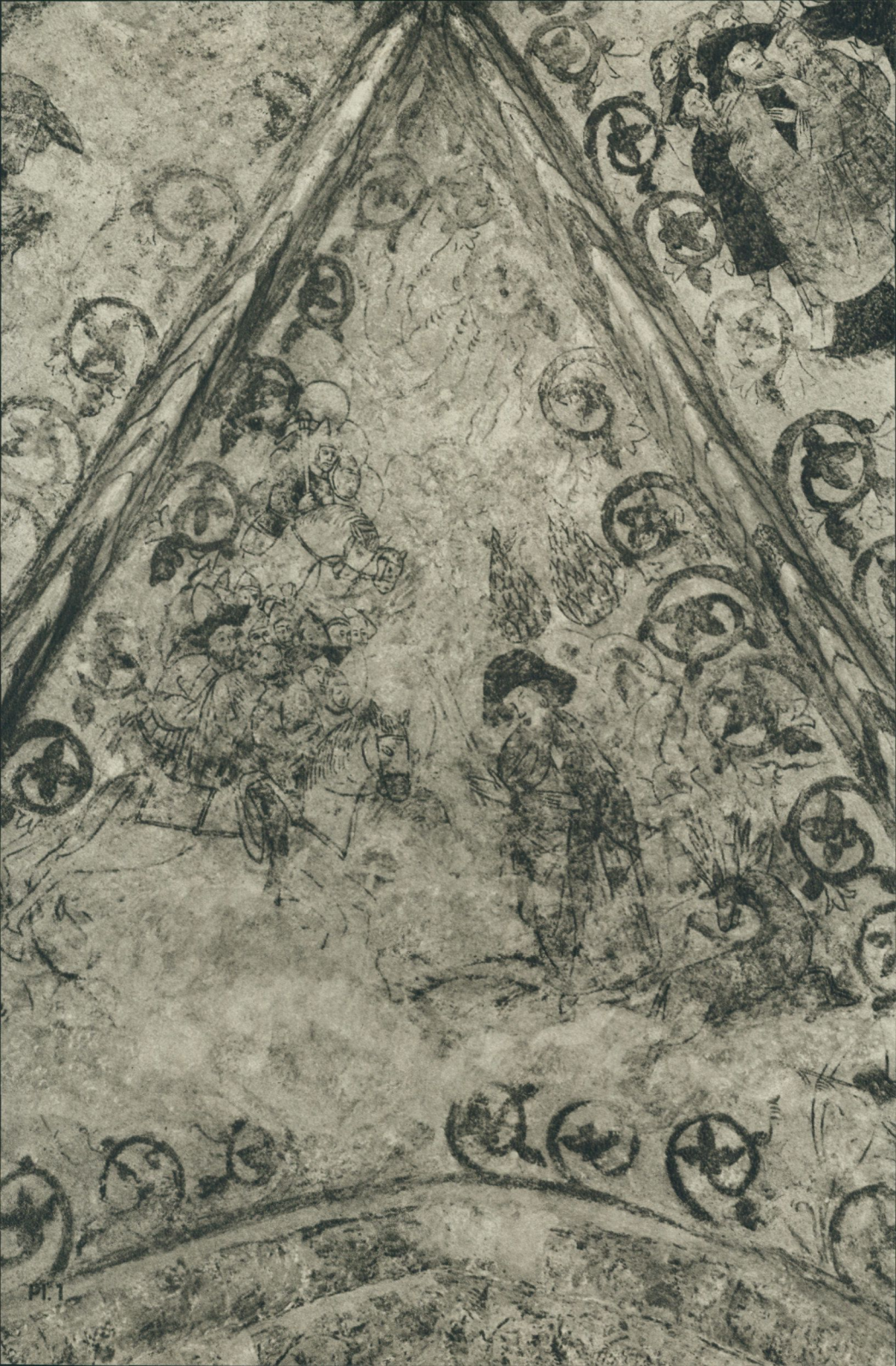
Pl. 4. Elisas kallelse (valvfält nr 5).

Pl. 5. Elie himmelsfärd (valvfält nr 6 och 7).

Pl. 6. Jerikos vatten renas (valvfält nr 8).

Pl. 7. Ahab och Josafat (valvfält nr 9).

Pl. 8. Elisa och den sunemitiska kvinnan (valvfält nr 11).

















I OSTINDISKA KOMPANIETS TJÄNST

av Bo Lagercrantz

Det ostindiska kompaniet bildade inte bara ett pittoreskt inslag i vårt 1700-tals historia, det spelade därtill en framträdande roll i tidens ekonomiska liv. Vissa år motsvarade de reexporterade ostindiska varornas värde nära nog landets hela övriga export. Desto märkligare är det att detta färgstarka företag intar en så undanskjuten plats i den historiska litteraturen.

Utförligast är alltså Joh. Fr. Nyströms framställning av år 1888 som är späckad med siffror ur den samtida handelsstatistiken. 1920 publicerade Eskil Olán en monografi som är lättläst utan att dock bjuda på väsentligt nytt material. Därtill kommer uppsatser av Sven T. Kjellberg, Stig Roth och Eli Heckscher, av vilka den senare utreder ostindiska kompaniets ställning i företagsformernas historia. Men detta är också nära nog hela litteraturen i ämnet.

Man har hänvisat till bristen på forskningsmaterial. Till det hemlighetsmakeri med vilken kompaniets verksamhet omgavs hörde att räkenskaperna brändes efter varje bokslut. Men det är dock ingen tvekan om att mycket ändå återstår. Det framgår redan av Nyströms omfångsrika tabellmaterial. Heckscher begagnade sig av ostindiska arkivalier i Riksarkivet och Göteborgs stadsbibliotek. Men helt säkert finns ytterligare mycket att hämta i de privata arkiv vilka skapats både av enskilda personer och handelshus som var engagerade i den ostindiska handeln.

Ett av dessa är det s. k. Godegårdsarkivet som sedan 1952 förvaras i Nordiska museet. Det har till större delen bildats av Jean Abraham Grill som köpte Godegård 1775, några år efter sin återkomst från Kina. Han hade då vistats i Macao och Canton i åtta år och arkivets bestånd av ostindiska handlingar är mycket stort.



*Jean Abraham Grill med flöjten under armen.
Pastell, möjligen av A. U. Berndes.*

*Äg. Godsägare Baltzar Grill,
Godegård.*

De domineras av en brevsamling vilken bär prägeln av att med mycket stor fullständighet omfatta hela hans ostindiska affärskorrespondens. Där finns både hans egna kopieböcker och mot dem svarande skrivelser från hans otaliga affärskontakter såväl i Kina och Indien som i England, Frankrike, Holland, Italien, Spanien och givetvis även i Sverige. Där finns vidare en rikhaltig samling räkenskaper redovisande såväl hushållningen på faktoriet i Canton och provianteringen för skeppen som de stora upphandlingarna av de kinesiska varor som skeppades hem.

Det är tydligt att detta material öppnar goda möjligheter att utreda superkargörernas arbetsförhållanden, affärsmetoder och allmänna villkor i Kina, varom vår kunskap hittills varit mycket mager. Detta är emellertid ett krävande och tidsödande arbetsprogram och vad jag här kan meddela efter ett flyktigt bläddrande i Godegårdspapperen är blott spridda notiser som inte kan ge annat än vissa antydningar om vad som finns att hämta ur denna arkivsamling.

Jean Abraham Grill föddes 1736. Fadern var Claes Grills bror Abraham, som representerade familjeintressena i Göteborg och som var en av ostindiska kompaniets mäktiga direktörer. Det var därför naturligt att sonen skulle få göra sina kommersiella lärospån inom detta företag, vars framtid tedde sig som ljusast just vid den tid då han var mogen att skickas ut i livet. I januari 1755 anträdde han sålunda som 19-åring sin första resa till Kina på skeppet Sofia Albertina som assistent till dess superkargörer.

Resan gick denna gång ovanligt snabbt. Redan på våren följande år kastade ostindienfararen på nytt ankare i älvmynningen vid Göteborg. Tyvärr har papperen intet av intresse att förmäla om den unge Jean Abrahams äventyr på resan. Men hans aptit på affärslivet hade tydligen vaknat, ty vilan hemma blev kort. Redan i september gav han sig ut på en ny resa som kom att omfatta hela västra Europa. Fadern var tydligen väl medveten om att det denna gång främst var faror av ett nytt slag som lurade på den oerfarne sonen. Redan i Hälsingör fick han emottaga följande ord på vägen:

”Kom en gång hem med visdom och förstånd, som pryder bättre än granna kläder och att kunna vissla”.

vilket i hög grad bör ha stimulerat den unge köpmanssonens förväntningar inför den syndfulla kontinenten. Jean Abraham var en intresserad musiker med flöjten som favoritinstrument vilket även framgår av hans här reproducerade porträtt. Det var uppenbarligen denna last fadern avsåg med sitt tal om visslandet. Jean Abraham fortsatte över Hamburg söderut, och faderns brev är under de närmaste åren adresserade till Amsterdam, Dunkerque, le Havre, Paris, Montpellier, Genève, Marseille och Livorno. På många ställen tycks han ha praktiserat på handelshus med vilka Grillarna upprätthöll gamla förbindelser och i Marseille uppehöll han sig särskilt länge.

Resans huvudsyfte var givetvis att över huvud taget öka hans kommersiella allmänbildning, men helt säkert planerades den också med direkt sikte på Jean Abrahams kommande verksamhet i Ostindiska kompaniets tjänst. Där fanns de stora förtjänsterna att hämta. Det gällde blott att hålla sig väl med höga vederbörande i direktionen för att uppnå en beställning som superkargör. Men trots att både fadern och den än mäktigare farbrodern Claes Grill tillhörde denna dröjde det flera år innan Johan Abraham Grills kandidatur gick igenom. Att dröjsmålet skapade en misstämning mellan de höga herrarna framgår klart av Abraham Grills brev till sonen.

Varför gjorde kamraterna i direktionen svårigheter? Det kunde knappast räcka med hänvisningar till den hårda konkurrensen om de få superkargörbeställningarna. Ett klart besked om anledningen lämnas visserligen inte, men antydningarna är många och så småningom framstår rätta sammanhanget tämligen klart. Superkargörerna var icke endast kompaniets betrodda tjänstemän. De var också i mycket hög grad sina egna herrar. Från Göteborg kunde man icke i detalj kontrollera deras verksamhet i Kina och det kunde förmodas att de tog väl vara på sin frihet. Man kunde visserligen stimulera deras intresse för kompaniets välfärd med höga provisioner, men det var också nära nog allt som kunde göras. I övrigt fick man inskränka sig till att välja folk som inte genom sina privata förhållanden hade alltför stora möjligheter att bedriva omfångsrika egna affärer till förfång för kompaniet. Denna kvalifikation saknade Jean Abraham Grill i sällsynt hög

grad. Han hade det ovanligt väl förspänt. Därtill kom att de rika bröderna Grills ställning inom direktionen redan var i starkaste laget. Att de dessutom skulle få den stora fördelen att vara representerade i Kina av en av sina egna kunde dess övriga medlemmar svårligen smälta.

I det oändliga kunde dock ej avgörandet skjutas på framtiden. Till sist kunde den väl kvalificerade och ännu bättre protegerade Jean Abraham Grill icke bromsas längre. Hösten 1760 återvände han till Göteborg från sitt fyraåriga kringflackande mellan den europeiska handels huvudstäder för att efter endast några veckor embarkera ostindienseglaren Friedrich Adolph. Hans förordnande gällde dock fortfarande blott att vara oavlönad assistent till skeppets tvenne superkargörer. I det längsta försökte man hålla emot, men för Claes och Abraham Grill var det dock helt säkert viktigast att den unge Jean Abraham över huvud taget kom iväg.

Denna gång slutade emellertid den långa resan olyckligt. När man efter nära ett år till sjöss äntligen befann sig vid målet, förliste skeppet i september 1761 vid Kinas kust. Besättningen kunde visserligen rädda sig i land men lasten gick till stor del till spillo.

Det kan inte avgöras om denna olycka påverkade Jean Abraham i hans beslut att stanna kvar i Canton på obestämd tid i stället för att vända hem med första skeppslägenhet. Mycket betydde dock helt säkert det generösa erbjudande som han säger sig ha fått mottaga från Michel Grubb, vilken tidigare varit superkargör i kompaniets tjänst men som därefter stannat kvar i Canton under åtskilliga år i egna affärer — ”som partikulier” hette det i den samtida terminologin. Under denna tid hade han enligt Jean Abraham förtjänat betydligt mera än han hade kunnat göra som kompaniets ombud. Grubb engagerade sin unge vän i sina egna affärer och gav honom del i vinsten. Men att denne även arbetade för kompaniets räkning ehuru snarast som volontär är uppenbart. Därpå tyder en serie hushållsräkenskaper i Godegårdsarkivet. Som yngste man tycks han ha fått på sin lott att sköta den omfattande hushållningen liksom nödvändiga nyanskaffningar både till faktoribyggnaden och fartygen. Men helt säkert deltog han också i upphandlingen för skeppslasterna för att bli insatt i handeln med de varor som var kompaniets huvudartiklar.

Lönen tycks dock ha varit ingen eller obetydlig och gång på gång gör han sig också påmind hos den höga direktionen för att inte bli förbigången då det gällde tillsättningen av framtida befattningar.

Men huvudparten av hans intresse upptogs uppenbarligen av de privata affärerna. Vid ett tillfälle skriver han följande till fadern i Göteborg:

"Det är endast för att bedja Min käre Fader att han täcktes hos Høge Direction göra ansökning att få lov under Direct. Exportationsfrihet införskriva 2—3 balar Brysselska Camelotter för att utskeppas med under 1763 till Canton utgående skepp. Jag tvivlar så mycket mindre uppå att den skall kunna erhållas som det ej är någon av Comp. handelsarticular. Herr Dir. Sahlgren lärer förmodl. ej vara häremot emedan 1/2ten är för hr Michel Grubb och andra 1/2ten för Min Käre Fader..."

Denna notis i den vidlyftiga korrespondensen blottar tills vidare tillräckligt av systemet. De mäktiga direktörerna hade tydligen rätt att för egen räkning ta en viss del av skeppets dyrbara lastutrymme i anspråk — såvida de blott ej konkurrerade med kompaniet. Redan denna faders rättighet var till stor fördel för Jean Abraham och den förklarar också Michel Grubbs villighet att uppta honom som sin kompanjon. Men många andra affärer satte han också i gång utan faders bistånd och med hjälp av sina egna nyförvärvade kontakter i de europeiska handelshusen. Redan under hösten 1761 inledde han från Marseille och Korsika en import av medelhavskoraller som under de följande åren skulle bli en av hans många egenartade specialiteter. En annan ständigt återkommande vara är fickur som de två vännerna tycks ha importerat i tämligen stort antal. Ofta var det frågan om mycket dyrbara pjäser. En gång diskuteras ett par ur "med elefanter", vilka man avser att sälja till en mandarin i Canton såsom en lämplig present till kejsaren i det avlägsna Peking. Urverket är som bekant en västerländsk uppfinning och såväl klockor som mekaniska prydnadsföremål och leksaker av skilda slag tillhörde de västerländska varor, som de rika kineserna med kejsaren i spetsen skattade allra högst. Enligt den danske forskaren D. Yde-Andersen rymmer kejsarpalatset i Peking alltjämt en av världens bästa samlingar av 1700-talsur, som hopbragtes av kejsaren Chien-Lung. För att vinna hans bevägenhet specialiserade sig de missio-

nerande jesuiterna på att förse honom med ur — de upprättade t. o. m. ett urmakeri för hans räkning i Peking inom den kejserliga stadens murar — och jesuiter skymta också flitigt i Michel Grubbs och Jean Abraham Grills klockaffärer.

De två kompanjonerna delade sin tid mellan Canton och den söderut vid kusten belägna portugisiska kolonin Macao. Deras täta resor mellan de två städerna nödvändiggjorde en flitig brevväxling som ger oss en tämligen god inblick i deras mångskiftande förehavanden. I Macao, som jämte Canton var Kinas enda dörr mot den övriga världen, ägnade de sig framför allt åt den intensiva handeln med Java, Indien, Indokina, Filippinerna och Japan. Ideligen avhandlas kinesiska djonkrar som rapporteras på väg till eller från de avlägsna hamnarna. Varusortimentet i deras lastrum var det allra brokigaste. Där nämns indiska bomullstyger och japanskt siden, färgämnen som cochenille och berlinerblått, peppar och nejlikor, guld- och silvertråd samt pärlor och lackerade konstsaker. Ibland tycks de två svenskarna ha köpt sina varor från portugiserna, men mycket ofta ägde de också andelar i lasterna. Riskerna var uppenbarligen stora, eftersom rapporter om förlista fartyg återkommer tämligen ofta. Några gånger påträffar man t. o. m. helsvenska bolag, bildade på dessa laster av män som är välkända från vår ostindiska handels historia. Henrik Wilhelm Hahr, John Chambers, Gustaf Tham, Jacob Arfvedson återkommer åtskilliga gånger jämte Michel Grubb och Jean Abraham Grill. Sällan tycks emellertid flera än ett par av delägarna ha befunnit sig i Kina. Majoritetens vistades sålunda i hemlandet och överlämnade förvaltningen av sina intressen åt ombuden i Canton, vilket innebar att de vanligen först efter flera års förlopp kunde ta del av resultaten av dessa äventyrliga expeditioner.

Så förflöt Jean Abraham Grills första år i Kina. I januari 1764 begav sig Michel Grubb hem, förtroendefullt överlämnande sina affärer i den numera sannolikt väl utlärde kompanjonens vård. Avskedsbrevet, som han sände från skeppet med den återvändande lotsen, var fyllt av instruktioner i skiftande handelsföretag, men några rader på slutet visar att dock icke alla de band som förenat honom med Kina under så många år var av strängt affärsmässig art:

"Tack även för den stora vänskap I även bevisat mig i anseende till den person jag älskar i Macao."

Jean Abraham överlämnades därmed att klara sig på egen hand och vare sig ensamheten är orsaken därtill eller ej börjar snart de dystra tonfallen dominera hans brev. Han klagar i sina brev gång på gång över nya svårigheter i umgänget med de kinesiska köpmännen i Conghang, vilket var namnet på den sammanslutning, som från kinesisk sida hade monopol på den europeiska handeln. De vägrade både att skriva på nya tekontrakt och att stå för de redan skrivna. Nya kontrakt fick inte göras annat än med alla köpmän samfälliga och kontant betalning krävdes. Först fram emot sommaren mjuknade kineserna lagom till skeppens ankomst, då priserna dock var som högst. Jean Abraham hinner emellertid nätt och jämnt glädjas åt denna knappa seger, innan han får ett mycket alarmerande brev från Grubb, som i Cap halvvägs hem mötts av beskedet att en superkargör vid namn Gabriel Beijer är på väg ut till Canton. Han varnar och besvär sin kompanjon:

"Sälj alla tekontrakt. Jag glömmer aldrig de falska nät Beijer för mig lade ut i Canton fast dess Räf bet aldrig min Gås."

Denna nyhet bör uppenbarligen ha bringat Jean Abraham i ett svårt dilemma. Kompaniets nya ombud var tydligen suspekt helt enkelt därför att han icke tillhörde de sammansvurnas krets om vars omfång vi ingenting vet. Han var högst ovälkommen uppenbarligen därför att han kunde komma att utröna många hemligheter i de kinesiska affärerna, om vilka den vällovliga direktionen i Göteborg svävade i lycklig okunnighet. Teet var kompaniets viktigaste vara och inga intrång i denna handel tolererades. Med största sannolikhet hade dessa tekontrakt tecknats för firma Grill-Grubbs räkning och gällde varukvantiteter som vid skeppens ankomst kunde hembjudas till kompaniet med vederbörlig vinst. Jean Abraham hade alltså förbrutit sig svårligen mot sina huvudmän i Göteborg och det gällde för honom att skyndsammast slingra sig ur knipan på det sätt som Grubb anvisat — genom att sälja kontrakten för att därefter träffa nya avtal och denna gång för kompaniets räkning.

Källorna har intet mera att förmäla om denna affär, men sannolikt lyckades han tack vare den respit han fått genom kompanjonens brev från Cap. Från Kompaniet hörde han icke mera detta år än att han på nytt blivit förbigången i tävlan om de lukrativa superkargörsbefattningarna. I stället tycks han ha ägnat sig med förnyad energi åt den inhemska djonktrafiken på Indien och Filippinerna med dess mångskiftande varusortiment. Några direkta nyheter finns icke att förtälja därom förrän i mars 1765, då ett brev till Michel Grubb i Sverige innehåller en notis av största intresse:

... jag är faseligt rädd för o-m commissionen som jag tillika med dr Arnot emottagit av cap. Joseph Jackson som commenderar skeppet Pitt. Det är 27 1/2 pecul varav tills dato ännu ej en enda catty är såld ej heller av de 6 kistor jag köpt i comp. med George Smith och dr Arnot. Priset i Macao är nu för tiden som berättas 700: — per pecul och andra säga 650 à 630. Vi hava bjudit ut vårt som är av allra bästa till 600 men kunna ej få köpare. Det förmodas att denna vara skall stiga ännu ytterligare.

Ett samtida brev från den engelske kaptenen Joseph Jackson visar att formeln o-m betyder opium. Där anges kvantiteten till 22 kistor. Det är visserligen icke mycket jämfört med 1800-talets enorma opiumhandel, men den kinesiska importen var vid denna tid ännu ganska anspråkslös. Den har uppskattats till ca 200 kistor årligen, vilket tyder på att åtminstone 1765 en rätt aktningvärd del av den sammanlagda kvantiteten passerade genom Jean Abraham Grills händer. Han var alltså ute i mycket god tid och han hade förvisso rätt i sin förmodan att priserna skulle komma att stiga. Under den berömda Warren Hastings ledning var East India Company just vid denna tid i färd med att organisera upp den indiska opiumproduktionen, som med tiden skulle bli dess största inkomstkälla. Men om också denna trafik ännu icke kommit i gång på allvar hade uppenbarligen kineserna redan observerat de första verkningarna därav. Jean Abrahams ängslan röjer att han var väl medveten om att han gett sig in i ett farligt spel. Men stora vinster vinkade och fortsättningen visar att han varken lät hejda sig av riskerna eller av det tröga föret i portgången.

Innan dess kom emellertid andra händelser emellan. Det ost-

indiska kompaniet hade omorganiserats i samband med att den tredje oktrojen utfärdats 1762. Nu hugnades Jean Abraham äntligen med en beställning som andre superkargör på skeppet Stockholms slott med förmånen att ej behöva medfölja skeppet hem. Vid hans sida ställdes Jacob Hahr, vilken Jean Abraham kände väl sedan dennes tidigare Kina-resor och som han hade all anledning att hälsa välkommen som medarbetare. För Hahrs del kom emellertid utnämningen så sent att han icke hann medfölja skeppet Stockholms slott. Hans resa blev därigenom desto äventyrligare. Efter att ha blivit akterseglad för andra gången i London kom han med ett engelskt fartyg som nätt och jämnt räddade sig i hamn i halvsjunkande tillstånd i Rio de Janeiro sedan 80 man av besättningen avlidit.

”Vår capitaine och siödjävlarna äro bestar mot folket. Jag har ingen dispute med någon utan avholler dem med Complimenter, men önskar dem engelska döden — att hängas”

är Hahrs kommentar till resans vedervärdigheter. Till Rio hade den tagit 10 månader. Sedan han begivit sig av därifrån, avhördes han icke förrän ett och ett halvt år senare då han från Madras i Indien meddelade sina landsmän i Kina att han var vid livet och kunde förväntas till Canton 3—4 månader senare — dvs. två och ett halvt år efter avresan från Sverige. Tålmod var icke oviktigaste färdkost när man skulle resa till Kina på 1700-talet.

Under tiden hänvisades Jean Abraham att klara sig ensam, vilket ej var det lättaste, eftersom han enligt fullmakterna endast ägde teckna Kompaniets firma vid Jacob Hahrs sida. Sedan emellertid förste superkargören Anders Gadd avlidit kort efter sin ankomst till Canton intog Jean Abraham dennes post, vilket gav hans ställning den nödvändiga förstärkningen.

I samarbete med övriga superkargörer bedrev han energiskt upphandlingen till returlasterna. Breven till direktionen är fyllda med långa diskussioner om de skilda tesorternas företräden samtidigt som han ivrigt propagerar för att få fullmakt att till nästa skepps ankomst öka porslinsinköpen på teernas bekostnad. I denna intressanta fråga tycks han dock haft föga framgång, ty porslinet kom icke att motsvara mer än 4 % av returlastens

värde i skeppet Stockholms slott, vilket ungefärligen torde ha motsvarat den vanliga proportionen. Av stort intresse är emellertid Jean Abraham Grills noggranna förteckning över porslinskistornas innehåll. Ett 30-tal nummer på skilda mönster finns specificerade. Med hänvisning till dessa nummer följde nästa år direktionens kritik av hans val, och i denna skrivelse finns därtill vissa mönster beskrivna ehuru tyvärr ytterligt summariskt. Direktionen konstaterar här att serviserna befunnits vara mindre kuranta och att koppar vore att föredra i nästa last. Dessa borde ha vita och ej bruna kanter. De blåvita kopparna borde ha en stor bukett i botten medan för de kulörtas del stora figurer vore att föredra. Men detta är också allt man får veta i detta ämne.

En annan och fundamentalare fråga dominerade samtidigt Jean Abrahams korrespondens med direktionen. Den nyss hemkomne Michel Grubb hade lyckats övertyga de höga herrarna i Göteborg om att deras ombud i Canton borde förses med ett rörelsekapital, som skulle göra dem mera oberoende av det spanska silvret, som skeppen medförde från Cadiz. På så sätt skulle de kunna göra sina upphandlingar till bottenpriser under mellansäsongerna, vilket skulle innebära en välbehövlig anpassning till förhållandena i Kina, där priserna skiftade starkt från årstid till årstid. Det var uppenbarligen ingen tillfällighet att meddelandet härom ingick i Jean Abrahams första instruktion, ty Grubb hade samtidigt erbjudit sig att försträcka kompaniet med detta kapital ur sina egna tillgångar i Kina, som ju stod under dennes förvaltning. Det ligger nära till hands att förknippa Grubbs kort därefter timade utnämning till direktör med detta synbarligen så generösa erbjudande.

Desto verkningsfullare bör den kalldusch ha varit som Jean Abraham bestod de höga herrarna, när han vägrade att acceptera vännens växel på 50 000 spanska piastrar. Det fanns ingen anledning att betvivla hans påstående att Grubbs alla tillgångar var investerade i skilda kinesiska affärer. Men denne torde ha fått en hård dust med sina nya kolleger, varvid han svårigen kunde skylla allt på den långsamma postgången.

Helt säkert var denna affär den främsta anledningen till att direktionen hösten 1766 beslöt sig för den extraordinära åtgärden

att utsända en av sina egna, direktören David Sandberg, till Canton för att på ort och ställe närmare undersöka såväl denna affär som sannolikt även många andra dunkla förhållanden. Samtidigt skrev Grubb ett brev till vännen i Canton, där han ber honom att genom diverse komplicerade manipulationer med kontrakten förenade med kinesiska krediter söka trollo fram pengarna samtidigt som rätta förhållandet skulle döljas för den i den kinesiska handelns många lönngångar obehövande Sandberg. Han genomgår omsorgsfullt alla eventualiteter — där fanns förvisso många obekanta att taga med i räkningen — och slutligen tillägger han omränsamt

”Skadar ej heller att fira Hr. Sandberg något ty han är tyckmycken och journalier”.

Tonfallet är snarast ängsligt vädjande och till sist kryper det fram:

”Jag vill inga egna penningar mera hava i Canton emedan jag nödigt behöver dem i Sverige i anseende till de många förluster jag haft sedan jag kommit hem och som jag icke låtit ej heller vill att någon skall veta utom Käre Bror.”

Detta var alltså den yttersta anledningen till Michel Grubbs generösa erbjudande till kompaniet.

En av de största svårigheterna i den kinesiska handeln hade alltid varit att överflytta vinsterna till hemlandet, och för Michel Grubb var huvudsyftet med växelmanövern alltså att på detta sätt få tillgång till sitt kinesiska kapital.

Alla närmare detaljer om Sandbergs sejour i Canton är tyvärr okända. Men när han återvände hem utnämnde han på direktionens vägnar assistenten Jacob Arfvedson att framdeles vara kompaniets sekreterare i Canton med uttrycklig order att närvara vid alla kontrakts undertecknande. Samtidigt medförde han en av Jean Abraham Grill och den äntligen från Indien anlände Jacob Hahr undertecknad ödmjuk förbindelse att

”så länge vi här i Canton förbliva ej för egen eller vänners räkning directe eller indirecte ingå uti te-, porslins- eller annan för kompaniets skadelig handel. samt att utom dess på intet sätt under vad namn, sken eller förevändning det vara må sammanblanda kompaniets affärer eller räkningar med våra eller andras...”

till den verkan dylika papper hava kunde.

Desto flitigare ägnade sig dessa herrar i fortsättningen åt andra affärer av det sedvanliga slaget med portugiserna i Macao och gällande lasterna i de djonker som anlände dit från Österns alla hamnar. Deras goda samarbete hade öppnats redan medan Hahr ännu befann sig i Madras, där han tycks ha tagit väl vara på erfarenheterna från sina tidigare sejourer i Kina. Den 15 mars 1767 skriver han till vännen i Canton att han sänder

”några kistor opium med första portugis till Macao adresserade till Herr Bror som jag beder förvara och i akt taga att de ej komma i Philisternas händer.”

Den 7 maj avgår ytterligare 10 kistor. Denna gång beder han Grill ”besörja att de må landas på tillbörligt sätt”. Tillägget måste avse smugglandet av varorna in i Canton, vilket givetvis var det mest komplicerade momentet i denna trafik. Kvantiteterna tenderade att oavbrutet öka. Ytterligare ett 20-tal kistor sändes den 31 juni samtidigt som icke mindre än 120 kistor annonserades vara i antågande med nästa skepp. Denna sändning kommenteras kort men expressivt:

”Tyst för Guds skull.”

Kort därefter ankom Jacob Hahr själv till Kina och därmed får vi tyvärr icke veta mera om denna del av de två vännernas affärsverksamhet, som givetvis inte bara omfattade opium utan också hela det vanliga varusortimentet från kryddor och färgämnen till textilier och konstföremål. En gång avhandlades t. o. m. en bezoarsten i Jean Abraham Grills brev. Dessa stenbildningar, som återfinnes i magen på vissa idisslare, var förr högt värderade läkemedel som ansågs besitta magisk kraft. Till och med Hedvig Eleonora ägde en ring med en stor bezoarsten, men under upplysningstiden svalnade intresset för den sortens vidskepelse i Europa, och Jean Abraham sökte helt säkert avsättning för sitt förvärv i Kina. Hans brev rymmer också andra exempel på hans spekulationer i kinesernas vidskepelse. Den 6 januari 1768 skrev han till brodern Lorentz i Göteborg:

”Om jag kunde få spaning att den vita stenen finnes i Europa som jag skickat dig prov på, så kan det göra min fortune i synnerhet om han är rödspräcklig. Chinesernas prov på honom är att han har ingen klang. Gör dig för allt ting

angelägen om denna saken. Där är ett slag som brut obearbetad gäller 10 pecul per Catty. Jag går halvt med dig om det kan ske, men med ingen annan. Skicka de största du kan få därav men låt ingen veta vad de kosta dig och låt ingen märka din angelägenhet därom. Låt ingen veta utomlands vart de äro ärnade. Igenom Linnaeus eller Bergius i Stockholm kan du få veta denna saken. Om den sorten ej finnes i Europa röj icke min Pierre Filosofiska dårskap utan hållt den cagé.”

Men inte heller om denna underliga vara som Jean Abraham ville introducera på den kinesiska marknaden profiterande på kinesernas intresse för egendomliga naturformer får vi veta något mera.

Naturligtvis var emellertid de varor som sändes hem med skeppen minst lika mångskiftande som de som infördes till Kina — isynnerhet om man tar med i räkningen de otaliga småförsändelser som Jean Abraham adresserade till släkt och vänner. Det var både gåvor och beställningar och de spelar en framträdande roll i korrespondensen. Där rymdes såväl te och kryddor som textilier och konstföremål av skilda slag. Systrarna fick då och då fina sidentyger omväxlande med indiska kattuner medan familjens äldre medlemmar begåvades med porslinskoppar och prydnadsföremål i lack och pärlemor. Bordsserviser skymtar ideligen i breven och helt säkert beställdes flera — om icke flertalet — av släkten Grills välkända vapenserviser genom Jean Abrahams förmedling. Vad kvaliteten beträffar är några av dem vida överlägsna huvudmassan av 1700-talets vapenporslin. De måste ha beställts hos de allra bästa kinesiska leverantörerna, som var svåra att komma i kontakt med därför att de arbetade fjärran från Canton.

I december år 1768 begav sig Jean Abraham Grill iväg hemåt på direktionens order sedan han ännu under de sista månaderna ej vetat om han skulle komma att stanna ännu några år i Kina. Möjligen hade hans hemkallande inspirerats av den nyss till Göteborg återkomne David Sandberg, med vilken han ej kommit helt överens.

Resan företog han såsom förste superkargör på skeppet Cronprins Gustaf med vederbörlig provision på dess last. Enligt direktionens icke så litet byråkratiska instruktion hade han att skriftligen delge kaptenen sina order, som även de finns omsorgs-

fullt bokförda i kopieboken alltifrån anteckningen den 21 december 1768:

"Så snart vinden fogar sig god täcktes Hr Capitainen i Herrans Namn lyfta anckar och fortsätta resan härifrån till Norder Eyland i Straet Sunda."

Redan under första veckan dömdes en matros för något ej närmare specificerat brott att

"springa två gånger rå, vilket i anseende till de i Chinesiska siön befintliga Hayar förvandlades uti 24 slag av daggen"

och vid Godahoppsudden genomred man lyckligt en allvarlig storm. Men i övrigt blev denna resa ovanligt händelselös. Redan i slutet av juni 1769 återsåg Jean Abraham sin hemstad.

Men därmed upphörde icke hans Kina-affärer. Liksom han själv vårdat Michel Grubbs kvarvarande intressen vid dennes hemresa hade Jean Abraham nu sin egen homme d'affairs i vännen Jacob Hahr, med vilken han stod i livlig korrespondens under de närmast följande åren. I sitt första brev efter hemkomsten skildrar han en smula besviken men ändå målande situationen i hemlandet:

"Riksdagen är uti en förbannad confusion... Hatten sitter på Mössan varigenom huvudena äro så förhitsade att de ej veta vad de göra. Brännvinet har varit förbjudet..."

Han berör också men med stor liknöjdhet sitt förhållande till direktionen, som icke tycktes göra det sannolikt att han skulle komma att sändas ut till Kina på ytterligare en resa. Jacob Hahrs huvuduppgift blev därmed att snarast söka frigöra Jean Abrahams tillgångar för att överflytta dem till Sverige, vilket visade sig vara ett mycket trögt företag. I ett brev till vännen konstaterar Jean Abraham kallt:

"Chineserne äro sig lika. Sedan Europeen är bortrest och ej kommer åter så glömmet de både förbindelser och skyldigheter."

Under flera år domineras deras korrespondens av diskussionen kring alla dessa fordringar, som för den moderne betraktaren ter sig fruktansvärt osäkra. Inte desto mindre började de så små-

ningom lossna. 1772 lyckades Jacob Hahr frigöra och hemsända den ena stora posten efter den andra. Det är sannolikt ingen tillfällighet att det var just vid denna tid som Jean Abraham Grill började etablera sig på allvar i hemlandet. Detta avspeglade sig först och främst i hans giftermål vid jultiden samma år med Ulrica Lovisa Lüning. Tre år senare slog han sig ned som brukspatron på Mariedams och Godegårds bruk i Finspongs läns bergslag på gränsen mellan Närke och Östergötland. Järnhanteringen blev alltså Jean Abraham Grills verksamhetsfält för resten av livet. Intill sin död 1792 bodde han på Godegård, där han omgav sig med minnen från Kina. Även Jacob Hahr återvände så småningom hem och slog sig ned på Kristineberg utanför Stockholm "för att studera bondepractican, söka min ro och kanske plöja en åker" som han själv uttryckte saken. De två vännernas brevväxling, som en gång gällt så stora affärer avslutades 1780 kring några hjul och hjulaxlar som Jean Abraham lovat låta sina smeder bistå vännen med.

Michel Grubb drabbades kort efter den besvärliga växelaffären av en bankrutt, som genljöd vida inom den svenska affärsvärlden, men han repade sig snart. Få år senare blev han kommerseråd och adlades under namnet af Grubbens.

1789 fann Ostindiska kompaniets direktion äntligen för gott att invälja Jean Abraham Grill i sin krets. Men det hade dröjt länge. Herrarna i Göteborg väntade kanske med avsikt tills åren hade gjort honom en smula lätthanterligare.

Litteratur:

- Collis, Maurice: *Foreign mud*, London 1946 (behandlar opiumtrafiken).
 Heckscher, Eli: *Sveriges framgångsrikaste handelsföretag*.
 — *Historieuppfattning*, Stockholm 1944.
 Jourdain, M. och Jenyns R. S.: *Chinese Export Art*, London 1950.
 Kjellberg, Sven T.: *Svenska ostindiska compagniet*.
 — *Svenska Kulturbilder* 2: 3—4 samt
 Svenska Folket genom tiderna VI.
 Lagercrantz, Bo: *Släkten Grills vapenporcelain, Fataburen* 1951.
 Lloyd Hyde, J. A.: *Oriental Lowestoft. Chinese Export Porcelain*, Newport 1954.
 Nyström, J. F.: *De svenska ostindiska kompanierna, Göteborg 1883*.
 Olän, Eskil: *Ostindiska compagniets saga, Göteborg 1920*.
 Roth, Stig: *Ostindiskt vapenporcelain*. *Evert Strokirks samling i Göteborgs Museum. Göteborgs Museums Årstryck* 1949—50.
 Yde-Andersen, D.: *Ure i den fjerne Orient*.
 — *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*, Köpenhamn 1951.

DEN GRILLSKA TOALETTSPEGELN

av Kersti Holmquist

Ludvig XIV:s toalett skildras i l'Etat de la France, publicerad 1712: "En kammartjänare håller alltid spegeln framför Hans Majestät under det att konungen kläder av och på sig eller byter kläder; men då tidpunkten och rummet gör att man inte ser så bra, tar två andra kammartjänare på konungens bord varsin fackla eller tjockt vaxljus i stakar av förgyllt silver och håller dem på varsin sida om spegeln, vilket i allmänhet förekommer vid återkomsten från jakterna." Detta för oss något längsökt sätt att få spegeln placerad i rätt ljus ansågs dock icke alltid nödvändigt vid denna tid. Det gick an — som Havard framhåller i Dictionnaire de l'Ameublement¹ — när det gällde en kung eller en prins som gör sin toalett relativt snabbt, men var alltför besvärligt för en prinsessa eller en vacker kvinna. Redan då fanns nämligen den mera lätttrörliga toalettbordsspegeln med stöd — på franska även kallad valet (tjänare) — vilken lätt gick att placera i den mest fördelaktiga ljusvinkeln och så nära eller så långt bort som man önskade. En toalettsspegel med stöd förekommer exempelvis på stick av Abraham Bosse (1602—1676)² liksom på ett stick föreställande en dam från Ludvig XIV:s tid vid sin toalett.³

Toalettsspegeln har ofta ingått i de magnifika toalettgarnityr av förgyllt eller oförgyllt silver, som bidrog att skapa glans åt de officiella tillställningar som kallas konungens Grand lever, Petit lever eller de förnäma franska damernas toalett-mottagningar. Förutom spegeln i silverram bestod dessa garnityr ofta av ett 20-tal askar och flaskor. Ludvig XIV ägde fem eller sex sådana set,

¹ Havard, H.: Dictionnaire de l'Ameublement, Tome III: Miroir, sp. 799 (Paris u. å.).

² Hirth, G.: Kulturgeschichtliches Bilderbuch, V, bild 2832 (München u. å.).

³ Havard, H.: Dictionnaire de l'Ameublement, Tome IV: Toilette, fig. 815 (Paris u. å.).

varav ett av guld.⁴ De förekom inte bara i Frankrike utan även i alla de länder, som var påverkade av fransk kultur. Att de ingick i den svenska stormaktsadelns husgerådsbestånd visar inventarieförteckningar från 1600-talets senare hälft. Tyvärr har få toalettgarnityr från 1600-talet bevarats till vår tid. I England finns emellertid ett par.⁵

Dessa stora toalettgarnityr hade i allmänhet ett förvaringsskrin. Så länge det ej fanns några toalettbord med fast funktion utan endast ett vanligt bord med överbredd toalettduk — så kallad nattduk — är det troligt att toalettgarnityren förvarades i dessa skrin, när de ej användes. Havard anser, att man i Frankrike först omkring 1725 kan tala om toalettbord, speciellt utförda för att användas vid toalettbestyren.⁶ En synnerligen viktig del av toalettbordet var givetvis spegeln; det kunde vara en lös spegel med stöd, en spegel med lådinredning inunder och svängbar på tappar eller — senare — en i bordet nedfällbar spegel. Spegelarna kunde ingå i toalettgarnityret, men de kunde också vara ett självständigt föremål eller direkt höra till toalettbordet.

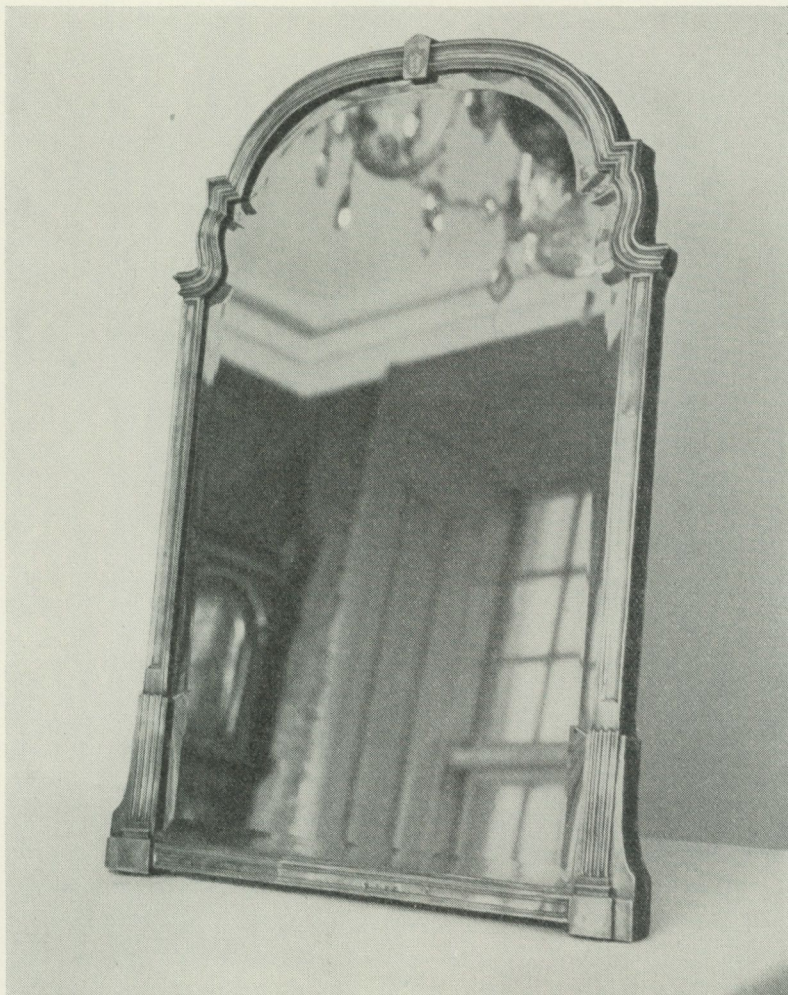
Den franska kungliga och högadliga sängkammarens roll som praktfull ram för sällskapsliv har väl inte haft någon större motsvarighet i Sverige. Symptomatiskt är kanske Carl Tersmedens enda år 1730 omnämnda besök vid svenska damers toalett. Det var hos amiralen Taubes hustru och döttrar, däribland fröken Hedvig Taube — sedermera riksgrevinnan av Hessenstein. Han hade möjlighet att göra toalettvisit hos dem, eftersom han betraktades som barn i huset. Denna visit torde jämföras med samme mans trägna besök hos portugisiska och italienska markisinnor vid deras koaffyr- och andra toalettbestyr under hans utlandsresor ett par år senare.⁷ Den yttre ramen med sängkammaren som parad-

⁴ Havard, H.: Dictionnaire de l'Ameublement, Tome IV: Toilette (Paris u. å.).

⁵ Karlson, W.: Ståt och vardag stormaktstidens herremanshem: Toalett-saker (Lund 1945) och Holmquist, K.: Ett toalettskrin från stormaktstiden, Fataburen 1954.

⁶ Se H. Havard, a. a., IV, sp. 1351; jmf även N. Lagerholm: Ett toilettebord. Noter. Röhsska Konstslöjdmuseet Årstryck 1955.

⁷ Tersmeden, C.: Amiral Carl Tersmedens memoarer, 1—2, s. 38 ff. (Stockholm 1912).



*Bild 1. Den Grillska toalettspegeln med silverram,
tillverkad i Haag 1725.*

rum med praktsäng, dyrbart toalettgarnityr osv. utbildades emellertid efter franskt mönster, där man så hava kunde. Toalettspeglarna från 1700-talets förra hälft har ramverket utfört i t. ex. fanerteknik, kinesiskt lackarbete eller i silver. Endast ett par

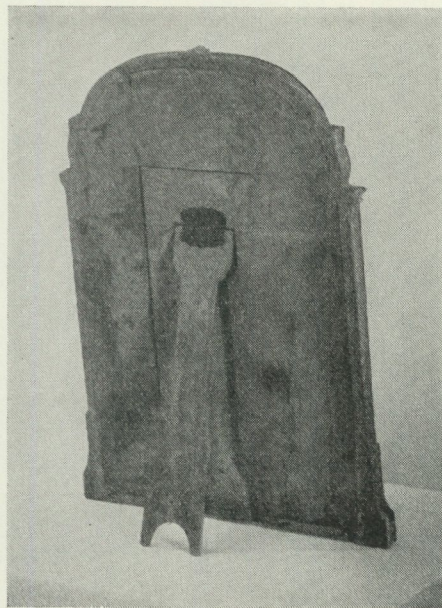


Bild 2. Spegelns baksida, utförd i lövträ och ursprungligen helt täckt med grönt ripssiden.

toalettspeglar med silverram och svenska stämplrar är numera kända. Petter Henning i Stockholm har tillverkat en spegel 1702 och Johan Lorens Starin i Stockholm en annan från 1736.⁸ I svensk ägo finns emellertid ännu en spegel med silverram. Den är av utländsk tillverkning men har intressanta svenska ägartraditioner.

Spegeln är 58,5 cm hög och 43 cm bred. Glaset är originalglas med facettslipad kant. Ramen är på framsidan överklädd med profilerad silverplåt. På sidokanterna är träramen täckt av ett fastlimmat silverband. Baksidan är utförd av lövträ. Den har ursprungligen varit täckt med ett nu något slitet, fastlimmat grönt ripssiden. Fotstödet, som är försett med gångjärn, går att fälla

⁸ Svenskt silversmide, II, bilderna 177, 178 samt 400, 401 (Stockholm 1943). Det är även av intresse att jämföra den Grillska toalettspegeln med en dansk spegel tillhörande ett toalettset av guld; se Boesen, G. och Lassen, E., *De danske dronningers guldtoilette*, bilderna 1 och 2 (Köpenhamn 1955). Denna spegel är utförd 1731 men är tyngre och mer ålderdomlig i sin stil än den Grillska spegeln.

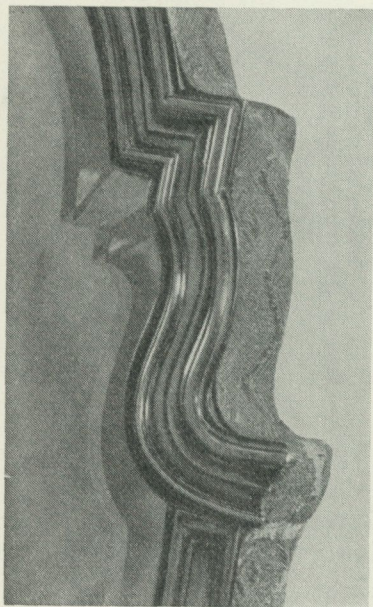


Bild 3. Detalj av ramens profil. Ramen är på översidan täckt med silverplåt och på sidokanten med ett vävt silverband.

in i baksidans trä. På nederkanten av ramens framsida finns fyra stämplat, den första en halv, otydlig stämpel med ett fågelhuvud — identisk med Haags stadsstämpel: en stork med en orm i näbben — den andra en otydbar mästarstämpel, den tredje ett gående lejon — den holländska garantistämpeln — och den fjärde en ofullständig årsbokstav under kulkrona, sannolikt bokstaven C. Detta C under kulkronan kan emellertid ange två olika år enligt de haagska årsbokstavsserierna, nämligen dels 1701 och dels 1725.⁹

⁹ Voet Jr, E.: *Merken van Haagsche Goud- en Zilvermeden* (Haag 1941). Ur denna boks mästarförteckning samt andra holländska silverstämpelverk av samme författare har även tagits uppgifterna om franska guldsmeders invandring till Holland. Beträffande tolkningen av stämplatarna har Rijksmuseum i Amsterdam på förfrågan lämnat ett svar, som jag icke kan godta. Man anser att den ytterligt ofullständiga stämpel som av mig tolkats som en mästarstämpel, skulle kunna vara Delfts stadsstämpel och "storkstämpeln" en mästarstämpel, eventuellt använd av en guldsmed av släkten Grill. Emellertid känner man inte till någon guldsmed Grill som skulle kunna passa, trots att denna släkt är ganska väl utforskad från 1600-talet och framåt. Gemeentemuseum i Haag har däremot helt accepterat min tolkning.

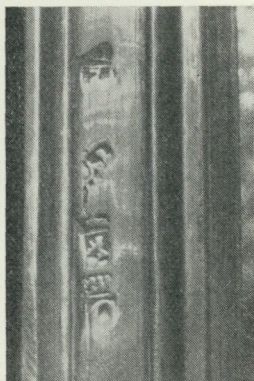


Bild 4. Spegelns stämplar, Haags stadsstämpel, mästarstämpel, holländsk garantistämpel, årsbokstav.

Jag har emellertid stannat vid 1725 av följande skäl. Den ena orsaken är stadsstämpelns trasiga överkant. Denna förekommer även i stadsstämpeln för 1726 i Voets bok — för 1725 finns endast en grovt förstörd mindre stadsstämpel avbildad — men ej 1701 och åren omkring. Denna trasighet beror helt enkelt på skador hos den stålstämpel, som användes av Haags guldsmeder just då. Den andra och viktigaste orsaken är den stilhistoriska synpunkten.

Om denna spegel ej varit försedd med stämplar, hade den sannolikt varit ganska svår att nationalitetsbestämma. Den strama profileringen, de fina proportionerna, den smala ramens graciösa spänst för tanken till Frankrike eller ett land med starkt franskt stilinflytande. Spegeln ger dock inte i första hand associationer till silversmide utan snarare till väggspegelsomramningar och andra väggdekorationer i fransk inredning.¹⁰ Rijksmuseum i Amsterdam och Gemeentemuseum i Haag har inte heller kunnat lämna anvisningar på någon liknande holländsk spegel. Liksom beträffande så många andra konsthantverksalster är väl denna spegels franska stil på sitt sätt en följd av Ludvig XIV:s religiösa politik — upphävandet av ediktet i Nantes 1685, som drev skickliga franska hugenottska hantverkare att utvandra och därigenom franskpåverka konsthantverket i sina nya hemländer. Beträffande silversmidet är det mest flagranta exemplet silversmidet i Augsburg. Från att ha varit ett högsäte för tillverkning av högdrivet

¹⁰ Se bl. a. Fiske Kimball: *The Creation of the Rococo* (Portland 1943).

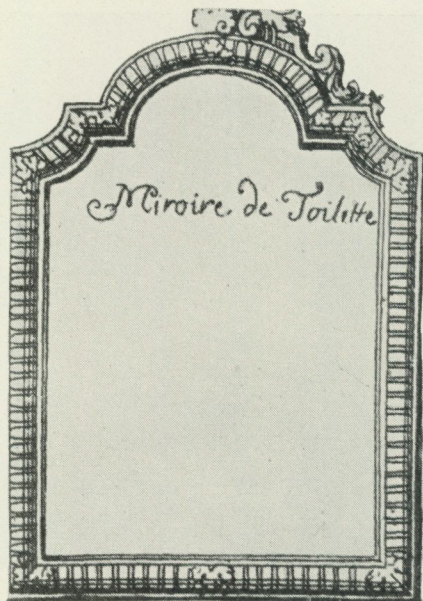


Bild 5. Teckning av spegel, utförd av Daniel Marot. Ur Das Ornamentwerk des Daniel Marot (Berlin 1892).

tyiskt barocksmide i form av helciselade presenterfat, bägare och annat, blev den under 1600-talets slut och 1700-talets början i fråga om silversmide en dotterstad till Paris. De franska invandrarna lät sig ej påverkas av den i Augsburg rådande stilen utan fortsatte med sin inlärdade metod att få fram effekter genom gjutning och måttfullt, elegant skrodad bandornamentik.¹¹ För att använda Wölfflins åskådningssätt på silversmidet ersattes sålunda det måleriska med det plastiska.

Samma utveckling, ehuru ej så genomförd, skedde även i Holland. Även hit utvandrade franska hantverkare, däribland silversmeder. Även här påverkades silversmidet — drivningen och ciseleringen fick stå tillbaka för gjutningen. Men i Holland tillkom

¹¹ I de stora franska silversamlingarna i Paris — Puiforcat och David-Weill — förekommer augsburgska silversaker från 1700-talets början, vilka är så helt arbetade i fransk stil, att det skulle vara svårt att skilja dem från franskt silver, om man ej hade stämplarna att gå efter. Dessa två ytterligt kräsna samlare av franskt silver har funnit det naturligt att införliva detta augsburgsilver bland sina samlingar.



Bild 6. Stick av Watteaus oljemålning "Gersaints skylt", utförd 1720. Försäljerskan håller en spegel, som visar stora likheter med den Grillska toalettsspegl.

dessutom ännu en omständighet, Daniel Marots invandring (1663—1752). Den store mönstertecknaren och kopparstickaren begav sig i egenskap av hugenott från Frankrike till Holland 1685 och var bosatt ömsom i Amsterdam och i Haag. Han blev utnämnd till kunglig arkitekt av Wilhelm II och hans gemål Maria och fick en enorm betydelse som förmedlare av den franska barocken i arkitektur och konsthantverk i Holland och England. Klar är alltså det nederländska konsthantverkets mottaglighet för och påverkan av fransk stil. Granskar man emellertid Marots mönsterstick för silversmide från 1600-talets slut och 1700-talets början finner man föremålstyper så präglade av en något tung fransk barock att de ej kan stilhistoriskt jämföras med denna spegel (jämför bilderna 1 och 5).¹² Marots toalettsspegel med sin

¹² Berendsen, A.: Het nederlandse interieur, s. 75—99 (Utrecht 1950) samt Das Ornamentwerk des Daniel Marot (Berlin 1892) och Thieme-Becker: Künstlerlexikon, band XXIV: Marot (Leipzig 1930).

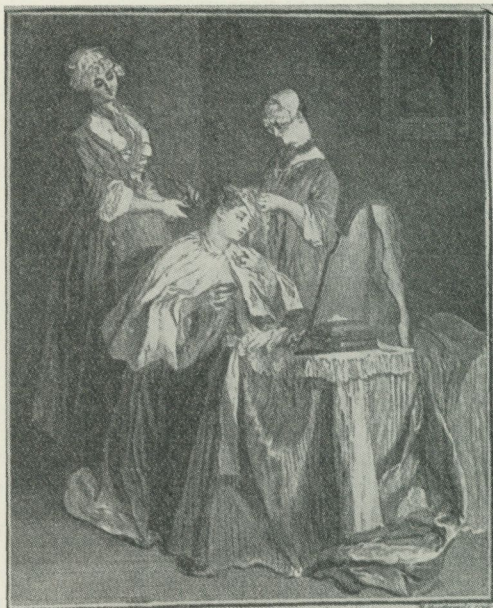


Bild 7. Stick efter målning
av Nicolas Lancret
(1690—1743).

tunga, breda ram och hårda svängning upptill är mera släkt med bevarade toalettsspeglar från 1600-talets slut och 1700-talets början än med denna spegel som genom sin lätta elegans varslar om en ny stilepok. Inte ens i Frankrike märkes denna i inredning och konsthantverk så tidigt som 1701. Från 1720 däremot, då régencestilen för omkring fem år sedan hade slagit igenom, finns ett intressant belägg. På Watteaus berömda tavla "Gersaints skylt", utförd 1720, förekommer nämligen en spegel av liknande utseende (jämför bilderna 1 och 6).¹³ På tavlans högra del — på sticket omvänt — demonstrerar en försäljerska, Madame Gersaint själv, en toalettsspegel för en kund. Bredvid står ett toalettsskrin i rött lack. Gersaint sålde nämligen förutom bildverk, tavlor och bönböcker även speglar och lackmöbler. Spegeln på tavlan ses snett bakifrån och skiljer sig i detaljerna från vår spegel men lik-

¹³ Professor Andreas Lindblom har varit vänlig att göra mig uppmärksam på spegeln på Watteaus tavla. Se i övrigt A. Lindblom: Antoine Watteau, s. 86—91 (Stockholm 1948).



Bild 8. Det graverade Grillvapnet på spegelns krön.

heterna i linjerna är dock påfallande. Marots spegel är däremot betydligt tyngre. Även på senare målningar förekommer samma typ (se bild 7).

På spegelns krön är släkten Grills vapen graverat, en trana med en gräshoppa i näbben och en sten i ena, upplyftade foten, vaksamhetens symbol. Vid försöken att leda spegeln tillbaka till den ursprungliga ägaren har jag kommit till följande resultat.¹⁴ Den nuvarande ägaren har erhållit den i arv från sina morföräldrar Adolf Ludvig Sehmman och Emilie Östberg. De var båda barnbarn till Christina Maria Grill (1739—1818), gift med direktören i Ostindiska kompaniet Gustaf Tham (1724—1781). Det ligger alltså närmast till hands att söka spegeln hos fadern till Christina Maria Grill, direktören i Ostindiska kompaniet, Abraham Grill (1707—1763). I den rikhaltiga bouppteckningen efter honom och hans fru, Anna Maria Petersen (i bouppteckningen kallad Pettersson) förekommer emellertid ingen spegel med silverram. Men Christina Maria Grill ärvde även sin yngre syster, Anna Johanna Grill (III) (1753—1809), gift med sin kusin Adolph Ulric Grill (1752—1797), vilken dog barnlös. I Anna Johanna Grills bouppteckning är uppförd ”I dito (Toilette-Spegel) med Silfver-ram...” Denna Anna Johanna Grills svärmoder hette även Anna Johanna

¹⁴ Släkten Grill behandlas i Svenska ättartal 1896 (Stockholm 1896).



Bild 9. "La petite Toilette",
stick efter Moreau le jeune
(1747—1814).

(I) (1720—1778).¹⁵ I dennas bouppteckning förekommer också just en spegel av denna typ, "1 st. nattuks spegel med för silfrad ram..."¹⁶ Anna Johanna Grill (I) var gift med en av det svenska 1700-talets mest kända industrimagnater och affärsmän, Claes Grill (1705—1767). I en i flera varianter förekommande inventarietförteckning över hans ägodelar, upprättad 1765 i samband med den så kallade växelkontorsprocessen, förekommer bland silverret "1 st: nattduks spegel med Silfwer ram...", på ett ställe beskriven som "NB: 1 stor nattduks Spegel med Silfwer ramar..."¹⁷

¹⁵ Abraham Grills och Anna Maria Petersens bouppteckning i "Bouppteckningar N. M. 3 1759—1767" i Göteborgs landsarkiv; Anna Johanna Grills (III) bouppteckning, 1809—II—679 i Stockholms stadsarkiv; Anna Johanna Grills (I) bouppteckning, 1778/3: 707 i Stockholms stadsarkiv.

¹⁶ Nattuksspegel äldre benämning på toalettspegel. Se W. Karlson, a. a. och "Nattduksbord" i Svenska Akademiens ordbok, band 18. "För silfrad" betyder i detta fall belagd med silverplåt.

¹⁷ "Herrar Grills fasta och lösa egendom" samt "Wärderingar öfwer delägarnes i Wexel Contoirets Egendom 1765—1767", Westinska samlingen nr 357 i Uppsala UB.

Att försöka följa spegeln ännu längre tillbaka lönar sig inte. Claes Grills fader, Abraham, handelsman i Stockholm, dog nämligen 1725, samma år som spegeln enligt min mening tillverkades. Hans bouppteckning är för övrigt helt summarisk. Claes' mor Helena Wittmack dog redan 1710.¹⁸ Grill var, då spegeln tillverkades, 20 år gammal. Han kan ha fått den i gåva då eller senare eller också köpt den, måhända 1737 vid sitt giftermål med sin kusin Anna Johanna Grill (I). Det naturligaste är nog att tänka sig spegeln på en dams toalettbord, men det är icke omöjligt att den även kan ha använts av en herre (se bild 9). Claes Grills livliga handelsförbindelser med Holland är kända och omvittnade; en stor del av hans släkt var också bosatt i Holland. Hans farfars far invandrade därifrån till Sverige och flera av hans släktingar återvände dit, bland annat hans tvillingbroder Antoni och hans yngre bror Johan. Han kan alltså lätteligen ha skaffat spegeln själv på en affärsresa, såvida han ej erhållit den i gåva av någon av sina släktingar eller sina affärsförbindelser i Holland.

Den Grillska silverspeglens tillhör professor Andreas Lindblom och kommer att genom testamente tillfalla Nordiska museet för att i sinom tid ingå i inventariebeståndet på Svindersvik, Claes Grills vackra sommarherrgård, som numera tillhör museet.

¹⁸ Abraham Grills liksom hans broder Carlos bouppteckningar i Stockholms stadsarkiv — 1729/2/2:1127 resp. 1737/2:17 — upptar inga specificerade inventarieförteckningar. Spegeln kan ju möjligen ha tillhört Carlos Grill, som dog 1736, och därefter gått i arv till hans dotter Anna Johanna Grill (I), som 1737 gifte sig med Claes Grill.

Det har emellertid funnits ännu en av dessa dock relativt sällsynta toalett-spegel med silverram i den Grillska släkten. Claes Grills styvmor, Catharina Grill, född Rozelius — bouppteckning 1753—II—257 i Stockholms stadsarkiv — ägde ett toalett-garnityr av silver med tillhörande spegel med silverram. Hennes två egna söner ärvde henne, av vilka Johan Abraham redovisar en sådan spegel i samma handlingar som Claes Grill i Westinska samlingen. Där- emot finns ingen sådan spegel i hans bouppteckning, 1799/5:795 i Stockholms stadsarkiv. Hans yngre broder, Carl Andreas, dog ogift 1790. Hans bouppteckning — 1791/3:125 — i Stockholms stadsarkiv är ej specificerad beträffande inventariebeståndet. Denna spegel måste nämnas, emedan Anna Johanna Grill (III) och hennes syster Christina Maria Tham ärvde dessa sina båda styvfarbroder. Möjligheten finns ju att det kan vara fråga om denna spegel. I varje fall kan det anses vara konstaterat att den Grillska silverspeglens med största sannolikhet tillhört antingen Claes Grills barndomshem eller hans eget hem.

BONADSMÅLARE OCH MÖBEL- MÅLARE I KNÄREDSTRAKTEN

av Nils Strömbom

En beaktansvärd företeelse inom det folkliga måleriet, både då det gäller bonader och dekorerade möbler, är förekomsten av vissa lokalt begränsade områden med en påfallande livlig konstnärlig verksamhet. Ofta sammanfalla sådana områden med utbredningen av vissa särpräglade folkliga "skolor" eller stilriktningar.

En dylik konstnärlig livaktighet framträder under 1700- och 1800-talen i Knäred och dess grannsocknar i södra Halland. Åtskilliga bonadsmålare och möbelmålare voro under nämnda tid verksamma i dessa då tämligen isolerade bygder. Ifrågavarande konstnärer äro emellertid ej blott värda att uppmärksammas i och för sig, de belysa även på ett intressant sätt den personligt förmedlade traditionens betydelse vid uppkomsten och spridningen av folkliga stilbildningar. Härvidlag ger såväl det bevarade föremålsbeståndet som kända uppgifter om de olika konstnärsindividualiteterna vid handen, att bonadsmåleriet i knäredstrakten från början utgjort en genom en ambulerande småländsk målare förmedlad utgrening från samma rustika konstart i Västbo härad. Möbelmåleriet i Knäred går däremot helt säkert väsentligen tillbaka på gamla sydhalländska stiltraditioner, även om under 1800-talet ornamentala detaljer vandra över från bonaderna speciellt till de dekorerade kistorna. Detta visar, att möbelmåleriet i vart fall icke varit helt fristående i förhållande till bonadsmåleriet.

Det äldre traditionssambandet med avseende på bonadsmåleriet i knäredstrakten representeras av en av de märkligaste gestalterna inom denna folkliga konstart, nämligen soldaten Nils Lindberg (1719—1788), S. Unnaryds sn i Småland. Genom sina rörliga



Bild 1. Denna bonad från 1762 av Nils Lindberg, S. Unnaryds sn, visar den för honom typiska utformning av motivet Bröllopet i Kana, vilken utgjort förebilden till målningen bild 2, utförd av den tidigaste i knäredstrakten hemmahörande bonadskonstnären. — I privat ägo.

levnadsvanor samt sin betydande produktivitet som bonadskonstnär gav Lindberg en vidsträckt spridning åt sina bonader, ej minst i södra Halland och norra Skåne.

Född i Vittsjö i Skåne tog han redan vid 18 års ålder under namnet Lind värvning vid Bousquets regemente. Upprepade rymningar och andra intermezzon tyda emellertid på att han dåligt fann sig tillrätta inom det militära yrket. Sedan han lämnat nämnda förband drog han sig åt trakten väster om sjön Bolmen — han var som soldat vid Jönköpings regemente under namnet Lindberg många år bosatt på torpet St. Åkebo i S. Unnaryd — och lärde sig där under förra delen av 1740-talet att göra bonader. Hans läromästare har härvid säkerligen varit gästgivaren och målaren Anders Sillman (d. 1747), Ölmostad, Reftele sn. Anders Sillman ger härigenom också en ledtråd till det äldre ursprunget för den stiltradition, som genom hans lärjunge Nils Lindberg fann vägen till Knäred. Sillman, som före sitt giftermål med gästgivare-änkan i Reftele var målargesäll i Bogesund/Ulricehamn, hade synbarligen i Västergötland gjort sig förtrogen med de kompositionstyper och den figurstil, som sedermera på ett slående sätt återkomma i det västsmåländska bondemåleriet. Förf. har i en tidigare framlagd men ännu ej publicerad undersökning påpekat, hur man på samma vägg i Molla kyrka, 25 km norr om Borås, finner äldre typiska versioner av de två vanligaste motiven på de småländska bonaderna. Den ena bilden utgöres av ett fragment med en ryttare



Bild 2. Bonad från 1779 av den tidigaste "knäredsmålaren", här kallad Knäred I. Denne följer, som bonaden bild 1 visar, i detalj sin småländske läromästares framställningssätt. De många figurerna i samma ställningar och med samma funktioner, golven, bakgrunden, jaktscenen till vänster och de sex kruckorna till höger utgöra starkt iögonenfallande likheter. — N. M. 48.078.

från De tre vise männen, målad av Gulich Gulichsson, troligen under 1620-talet, bild 5 c. Den andra bilden, De visa och de fåvitska jungfrurna, har senare under 1600-talet utförts på en överkalkad del av det äldre målningsskiktet. — Mäster Gulich var emellertid ingen annan än den centrala gestalt inom 1600-talets västgötska kalkmåleri, som under Jacob De la Gardies tid utförde de högst omfattande dekorationerna i stora trapphuset och tredje våningen på Läckö slott. Vid vissa av dessa arbeten hade han såsom medhjälpare sonen Johan Gulichsson. Av mäster Gulich och hans skola finnas även åtskilliga andra stora målningssviter bevarade såsom i Kestads, Kållands-Råda och Skälvums kyrkor osv. I Gulich Gulichssons målningar i Kestad ingår även namnet på donator, troligen nämndemannen "/Lar?/s Simmonson" i Kestad. År 1618 hade han dessutom utfört ett flertal rumsdekorationer på Götala och Ärnäs.

På ett märkligt sätt synes man sålunda kunna följa en konstnärlig tradition, som från kinnekulleområdet söker sig ned genom Västergötland för att slutligen få sin yttersta utlöpare i det här skildrade rustika måleriet i Knäred. Förloppet får desto större intresse, som i allt väsentligt analoga traditionsprocesser kunna

påvisas även i Jämtland, Hälsingland, Närke samt på andra håll i landet.

Lindberg, som uppenbarligen ägde betydande konstnärliga förutsättningar, blev sedan själv en mycket verksam bonadsmålare, vilket framgår av att närmare sextio bevarade bonader av hans hand äro kända. Han har signerat ett antal av sina bonader med initialerna NLB. Förf:s första försök år 1936 att med ledning av dessa utpeka målaren ledde emellertid till den oriktiga attribueringen av ifrågavarande bonader till en soldat Nils Lundberg i Hinneryds sn. Förf. är angelägen om att påpeka och tillrättalägga detta misstag.

Lindberg företog från hemsocknen S. Unnaryd vidsträckta vandringar söderut, vilka belysas dels genom spridningen av hans bonader, dels genom anteckningar i kyrkböcker i S. Unnaryd. Vid åtminstone ett tillfälle vistades han en tid i Köpenhamn. I husförhörlängden har för de sista åren av 1760-talet antecknats "är i Köpenhamn", och detta synes bekräftat av en annan notis, att han "war Michels mässan förut (1769) gången i små ärender til Skone".

Nationalmuseet i Köpenhamn äger två daterade — årtal 1757 och 1773 — samt en odaterad bonad av Lindberg. De två förstnämnda äro möjligen förvärvade från Skåne, men den senare synes vara utförd i Danmark, då en bild på densamma av konung David torde vara inspirerad av danska tryck från förra delen av 1700-talet. Lindbergs vandringar ha säkerligen åtskilliga gånger fört honom genom södra Halland. Medan enligt påvisbara proveniensuppgifter åtta bonader av Lindberg härröra från S. Unnaryds sn finnas från Breareds sn två, trakten av Breared två, Veinge sn två, Knäreds sn två, trakten av Båstad tre samt Örkel-lunga sn tre.

Det betydelsefullaste resultatet av Lindbergs färder inom berörda område var emellertid att han i knäredstrakten, av allt att döma inom Knäreds sn, fick en efterföljare, som på ett märkligt sätt förde hans bonadskonst vidare. Denne målare har hittills icke kunnat namneligen identifieras men daterade bonader visa att hans produktiva period i vart fall sträckte sig över åren 1779—1799. Helt säkert kan man också räkna med att han målat



Bild 3. Ett annat av Nils Lindbergs motiv, som också upprepats av Knäred 1, är De visa och de fårevitska jungfrurna, sådant det gestaltats på ovanstående bonad av den småländske målaren. Man lägger märke till hur rytmen och symmetrien böra till de folkliga konstnärernas mest framträdande uttrycksmedel. — N. M. 173.113.



Bild 4. Denna bonad av Knäred 1 från 1782 är visserligen spegelvänd i förhållande till bonaden bild 3 men utgör det oäkta åter ett slående exempel på hur troget denne knäredsmålare i sina kompositioner följer den kringvandrande bonadskonstnären från S. Unnaryd. — N. M. 48.067.



Bild 5 a—b. Den högra av ovanstående ryttare, en av de tre vise männen till häst, förekommer på en bonad målad av Per Schönhult 1795. Hela ekipaget är emellertid av rent småländsk härkomst, vilket illustreras av bilden t. v. av motsvarande ryttare på en bonad från Broddhult, Vrå sn, målad av Nils Lindberg. — 5 a N. M. 47.943. 5 b i privat ägo.

betydligt tidigare under 1770-talet. Hans beroende av Lindberg både beträffande komposition och figurstil belyses särskilt av vissa motiv, som tämligen oförändrade lånats från läromästarens bonader, så t. ex. Bröllopet i Kana, bild 1—2 samt De visa och de fåtuitska jungfrurna, bild 3—4.

Genom den nu nämnde tidigaste bonadsmålaren i knäredstrakten, här kallad "Knäred I", slog bonadsmåleriet som folklig konstyttring rot i denna sydligaste del av Halland. Den utövare av ifrågavarande konststart, som i det följande närmast kommer i blickpunkten, Per Schönhult (1760—1837), stammade visserligen från Knäreds grannsocken, Hishult. Han har emellertid under 1780-talet otvivelaktigt besökt Knäred och där mottagit konstnärliga intryck. Uppenbarligen har han i likhet med Knäred I ambitiöst studerat Nils Lindbergs bonader. Den tidigaste bevarade



Bild 5 c. Ryttnarbild från omkring 1620 i Molla kyrka, Västergötland, en av de tidigaste kända versionerna av ryttnartypen på 1700-talets västsmåländska bonader.

målningen av Schönhult från 1795 är till hela sin komposition en återspeglning av den från S. Unnaryd invandrade bonadsstilen. Även de enskilda figurerna äro i väsentliga drag en upprepning av Lindbergs, bild 5 a—b. Den nämnda bonaden av Schönhult belyser emellertid på samma gång hur han i sitt rent manuella arbetssätt tidigt övergett det genuint folkliga maneret. Den eleganta penselföring, med vilken den rustika förlagan här återgivits, röjer den hantverksmässigt övade handen. Schönhult hade också 1790 inskrivits som lärling hos målaremästaren Nils Otto Zebeck i Lund för att av denne redan året därpå utskrivas såsom gesäll. Två år senare anhöll han om burskap i Ängelholm, där han sedermera såsom mästare kvarbodde till sin död.

Trots sin nya yrkesmässiga och sociala orientering fortsatte emellertid Schönhult att måla bonader och utbildade därvid en för honom karakteristisk komposition med bildinnehållet fördelat på ett antal rektangulära, av dekorativa bårder omramade fält, bild 6. En av honom 1807 daterad bonad är den tidigaste bevarade



Bild 6. Det mest framträdande senare tillskottet till den småländska stiltradition, som under 1770-talet slog rot i knäredstrakten, var den av Schönhult inspirerade fördelningen av bildinnehållet på flera, av dekorativa bårder inramade rektangulära fält. Ett tidigt exempel härpå utgör denna bonad, troligen från omkring 1810. — Hallands museum, Halmstad.

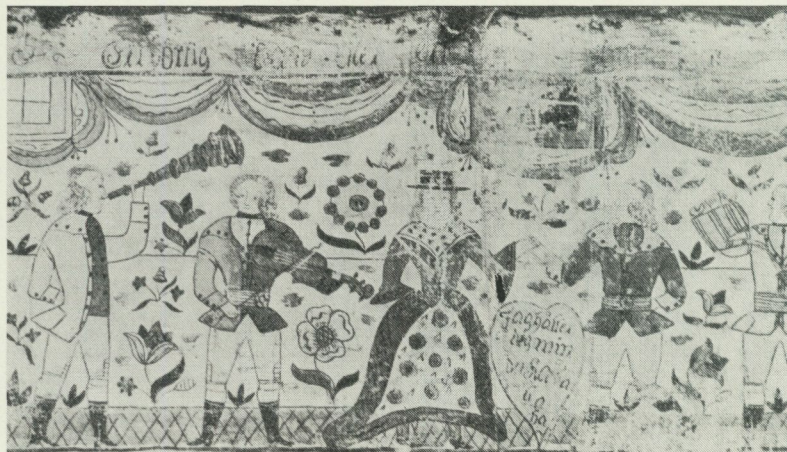


Bild 7. Dansscenen ur Bröllopet i Kana. Utsnitt ur bonad av Knäred I, troligen från omkring 1780. — Kulturen, Lund 8.816.

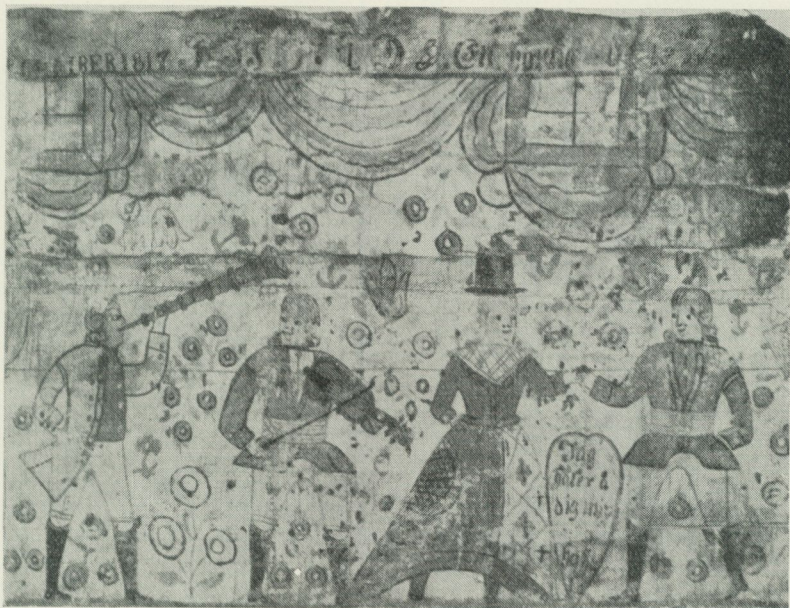


Bild 8. En lärjunge till Knäred I, här identifierad som Johannes Larsson, Dyreborg, Knäreds sn, har på en bonad från 1817 troget återgivit dansscenen på bild 7. N. M. 246.776.

av ifrågavarande typ. Nu inträffade emellertid det märkliga, att denna schönhultska anordning av bildfälten småningom upptogs även av de rustika bonadskonstnärerna i knäredstrakten och därigenom gav upphov till den egentliga s. k. knäredsskolan, bild 13.

Den nya bonadstypen slog emellertid ingalunda genast igenom bland målarna i Knäred, i vart fall icke hos Knäred I:s närmast insocknes efterföljare, helt säkert identisk med åbon och målaren Johannes Larsson (1779—1849) i Dyreborg. Denne, som 1815 dekorerade orgelläktaren i Knäreds kyrka samt var både möbelmålare och bonadsmålare, representerade helt övervägande traditionen från Knäred I. Ett utsnitt ur en bonad av Johannes Larsson från 1817, bild 8, överensstämmer med avseende på dansscenen från Bröllopet i Kana på ett frappant sätt med motsvarande scen på bonaden bild 7 av Knäred I. Ett annat utsnitt ur en bonad



Bild 9. Utsnitt ur bonad från 1795 av Per Schönhult. De processionellt grupperade fåvitska jungfrurna äro ett lån från Nils Lindberg, medan ängeln med svärdet samt omramningen kring den basunblåsande ängeln framträda som egna tillskott av Schönhult. — I privat ägo.

av Johannes Larsson, också från 1817, bild 10, visar några av de visa och de fåvitska jungfrurna. Även om inramningen kring den basunblåsande ängeln tydligen är ett lån från Schönhult, jfr bild 9, representerar framställningen i övrigt den genom Knäred I förmedlade traditionen från Västbo hd.

Först med de bonadsmålare, som efter Johannes Larsson voro verksamma i knäredstrakten, upplevde den egentliga knäredsskolan sitt genombrott som en ny folklig stilbildning. Den uppbars då i första hand av det måleri, som är knutet till målar-namnet "P ENBERG" på en bonad från 1832, bild 11, samt signaturen "S. P. S.", som av flera i samma riktning pekande skäl bör avse åbon Sven Persson (1776—1841) i Brånalt. Detta måleri, helt övervägande från 1830-talet, är genomgående ytterst likartat, även om vissa särskiljande detaljer såsom textningen och teckningen av hästar kunna iakttas (bild 12). Den tämligen komplicerade frågan om "P ENBERG"s identitet kan emellertid ännu ej anses fullt avgjord, då olika alternativ synas tänkbara. Sannolikt torde det dock bli möjligt att genom ytterligare forskningarna finna den definitiva lösningen. F. n. tala starkt vägande skäl för att "P ENBERG" kan vara identisk med husaren vid Skånska husarregementet Per Enberg/Ehn i Vittsjö sn i Skåne. Denne synes vara den enda person i norra Skåne, sydvästra Småland och södra



Bild 10. Utsnitt ur bonad från 1817 av Johannes Larsson. De båda änglarna samt omramningen kring den vänstra av dessa äro lån från Schönhult, jfr bild 9. I övrigt har emellertid det ursprungliga småländska bildmönstret bibehållits. — N. M. 246.775.

Halland, som vid ifrågavarande tid bar det här aktuella namnet. Per Enberg, som var född 1791, vistades under yngre år vid upprepade tillfällen i sydligaste Halland, innan han 1815 tog värvning som husar. Efter avsked från den militära tjänsten 1835 hade han fortfarande sin hemvist i Vittsjö till sin död 1862. Osökt erinrar man sig vid denna identifiering Törnqvists uppgift i Minnen från södra Halland (1893) att figurerna på knäredsbonaderna länge till stor del voro klädda i Hallands bataljons och Skånska husarregementets uniformer. Såsom bild 12 visar förekomma på "P ENBERGS" bonader på ett levande sätt tecknade skånska husarer. — Problemet "P ENBERG" kompliceras emellertid av att under 1830-talet på västkusten även förekommer en ännu otillräckligt känd kringvandrande målaregesäll Petter E. Enberg.

Till denna grupp av bonadsmålare hör slutligen också den siste utövaren av förevarande konst i Knäred, Anders Svensson i Ön (1796—1876) (bild 13).

Med de nu berörda målarna torde alla i det bevarade materialet framträdande egentliga bonadskonstnärer i knäredstrakten vara redovisade. Det bör dock framhållas, att vid sidan av dessa målares produktion ytterligare ett par bonader av knäredstyp



Bild 11. Bonad från 1832 signerad P ENBERG. På denna bonad från Knäreds sn fäster man sig särskilt vid ryttarna och deras originella klädsel, kanske mest de höga hattarna. Iögonenfallande är också den eleganta teckningen av hästarna. — Malmö museum 3.511.

finnas i behåll, vilka representera enstaka försök av en eller annan folklig konstnär att slå sig på bonadsmåleri. Denna omständighet i förening med det förhållandet, att nämnda fristående bonader äro tämligen enkelt utförda, synes ge skäl för att icke räkna deras upphovsmän till de verkliga bonadskonstnärerna. De komma därför ej heller att här vidare beröras.

En annan intressant sida av måleriet i knäredstrakten är emellertid interiör- och möbelmåleriet. Såsom förut antytts synes



Bild 12. Utsnitt ur bonad av P ENBERG med en illusorisk grupp av tre "skånska husarer". Man lägger bl. a. märke till de gracila, elegant tecknade hästarna. — Hallands museum, Halmstad.

detta väsentligen ha anknutit till en äldre lokal sydhalländsk tradition. Av allt att döma har denna dekorativa konstart redan under 1700-talet varit representerad av talrika målare i de sydligaste hallandssocknarna. Namnen på flertalet av dessa folkliga konstnärer ha säkerligen för alltid fallit i glömska, men några ha dock bevarats. I Veinge, grannsocken i norr till Knäred, var sålunda målaren Johannes Helander bosatt från omkring 1776 och ett stycke in på 1780-talet. Under senare delen av 1700-talet bodde även i samma socken möbelmålarna Esbjörn Erlandsson (1757—1839) i Göstorp och Esbjörn Persson (1760—1836) i Bøl-



Bild 13. Bonad av Anders Svensson i Ön, som av alla bonadskonstnärer i knäredstrakten mest konsekvent fullföljde det av Schönhult introducerade bildschemat med de olika scenerna inpassade i rektangulära fält. — N. M. 185.981.

arp. Också den senares son Pål Esbjörnsson (1799—1878) i Bölarp var en verksam möbelmålare.¹

Ett motsvarande livaktigt måleri, främst bevarat på kistor och skåp har också förekommit inom Knäreds socken. En sannolikt ej obetydlig målare var här Jöns Persson Grönberg, som, född omkring 1690, sedan början av 1730-talet var bosatt i Knäred, först i Lavered, därefter i Kåphult och slutligen i Körsveka, där han bodde till sin död 1761. Vad och hur Grönberg målat är oklart, möjligen kan han sättas i samband med vissa väggmålningar, som för några år sedan påträffades i Ekebränna i Våxtorps socken, bild 14. Av stort intresse i föreliggande sammanhang äro också de målningar av äldre typ, som i Bollalt utförts direkt på timmerväggen och som reproducerats av intendent Harald Nilsson i hans värdefulla uppsats om bostadsskicket i knäredstrakten.²

I den mån fastare konturer börjat framträda kring de enskilda målarpersonligheterna i Knäred, har man emellertid kunnat göra

¹ V. M. A. T. (Varbergs museums arkiv för traditionsforskning) 515, 516, 522.

² Nilsson, Harald, Bostadsskick i Knäredstrakten (Kulturen 1936).



Bild 14. Del av målad interiör från Ekebränna, Våxtorps sn. Mitten av 1700-talet. — Hallands museum, Halmstad.

iakttagelsen, att sedan slutet av 1700-talet möbelmåleriet i Knäred till stor del uppburits av bonadsmålarna. Huru i detta hänseende förhållit sig med Knäred I har visserligen ej kunnat beläggas. Hans närmaste efterföljare, ovan identifierad som Johannes Larsson i Dyreborg, har emellertid också varit möbelmålare. En illustration härtill utgör kistan, bild 15, från 1806. Denna bär initialerna LJD och har tillhört Lovisa Johansdotter (1794—1862) från Dyreborg. Hennes fader Johan Johansson var granne till Johannes Larsson, och man kan säkerligen utgå från att målningen på kistan är av dennes hand. Flera detaljer av decorationen på insidan av locket torde emellertid knyta samman denna kista med de bonader som attribuerats till Johannes Larsson och ge därigenom belägg på identiteten på denne både för målning i kyrkan och för bonads- och möbelmåleri anlitade konstnär.

En något yngre målare var Nils Erlandsson (1799—1870), född i Kyrkhult men sedermera bosatt i Tygared. Bild 16 visar en



Bild 15. Locket i kista från Dyreborg, Knäreds sn, daterad 1806 och säkerligen målad av Johannes Larsson i samma by. Dekoren och textningen visa påtagliga överensstämmelser med motvarande detaljer på de bonader som här attribuerats till denne målare. — I privat ägo.

kista, som "Nisse i Tygared" målat för egen räkning, och som sålunda bär initialerna NES. Flera sagesmän ha på sin tid uppgett, att Erlandsson skulle ha varit en mycket flitig bonadsmålare. Man har till och med velat utpeka av honom utförda bonader. Förf. har av denna anledning tidigare attribuerat en viss serie av bonader av s. k. Sunnerbo-typ till ifrågavarande knäredsmålare.³ Senare mera kritiska undersökningar ha emellertid visat, att denna bonadsserie utan tvivel kan tillskrivas Gudmund Nilsson, "Målare-Gumme" (1809—1897), Ljunghult, Vrå sn. Denne, som tillhörde den kända bonadsmålaresläkten i Sunnerbo härad, var son till Nils Persson i Hyhult och broder till Sven Nilsson, "Sven i Betlehem", båda mycket produktiva bonadskonstnärer från nämnda socken. Nils Erlandsson däremot har säkerligen icke målat bonader i nämnvärd utsträckning, i vart fall kan ingen nu känd grupp av bonader hänföras till honom. Han har emellertid otvivelaktigt varit en av sin tids mest kända möbelmålare i Knäred och flera av honom dekorerade saker torde finnas be-

³ Strömbom, Nils, Om julbonader och bonadsmålare i Halland (Halland. En bok om hembygden utg. av Hallands nation i Lund, s. 320). Lund 1938.



Bild 16. Målning på insidan av locket i kista som tillhört Nils Erlandsson i Tygared och dekorerats av honom själv. Överst på den runda inramningen kring texten förekommer en dekorativ rosett, som återkommer även på kistan, bild 19, av Johannes Persson och som tillsammans med andra detaljer förräder att båda de förevarande målarna kunna betraktas som lärjungar till Johannes Larsson.

varade. Han har åtminstone vid ett tillfälle varit anförtrödd målningsarbete i Knäreds kyrka.

Två andra möbelmålare i Knäred ha dock samtidigt varit bonadsmålare och tillhöra sålunda den ovan redovisade kretsen av sådana. Både Sven Persson och Anders Svensson ha helt säkert målat såväl kistor som skåp. En äldre sagesman i Knäred kunde omtala att "Målare-Sven bodde i Knäred. På Liarna målade han ett hörnskap 1840 och det finns i Snorslida".⁴ Detta skåp, bild 17, som bär de delvis nötta initialerna PIS PAD bör ha tillhört Per Johansson och Pernilla Assarsdotter i Snorslida och torde alltid ha bevarats på samma gård. De i stort sett upprättstående, kraftigt tecknade bokstäverna och siffrorna erinra påtagligt om textningen på flera av Sven Perssons bonader. Den omständigheten, att Snorslida är närmaste grannby norrut till Brånalt, synes ytterligare tala för att ifrågavarande skåp dekorerats av nämnde målare.

⁴ V. M. A. T. 315, 522.

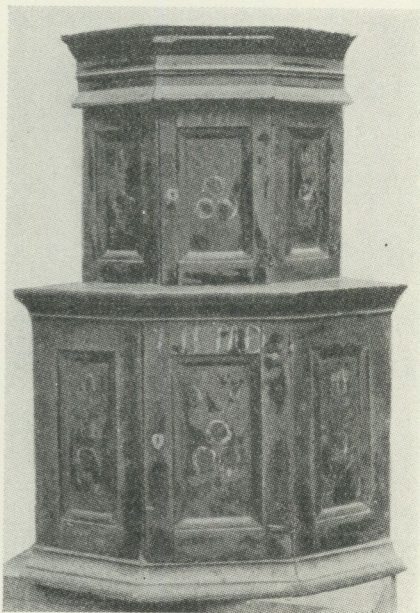


Bild 17. Skåp från Snorslida, Knäreds sn, målat av Sven Persson 1840. — I privat ägo.

Anders Svenssons verksamhet som möbelmålare förefaller att, troligen på grund av hans betydande produktivitet såsom bonadskonstnär, ha varit tämligen begränsad. Den muntliga traditionen om hans möbelmåleri är nämligen påfallande svag. Enligt en uppgift från Veinge skulle han emellertid en gång ha målat en kista i denna socken. Troligen skulle också vid en grundligare undersökning ett antal kistor eller skåp kunna uppspåras, vars bemålning härleder sig från Anders i Ön. På denna punkt kan också tilläggas att även hans broder, Erland Svensson i viss utsträckning torde ha dekorerat möbler.

En genuin möbelmålare, som ej minst på grund av det mindre tidsavståndet framträder som en levande historisk personlighet är emellertid åbon Johannes Persson i $\frac{1}{4}$ mtl Knäred nr 3. Persson, som torde ha varit den siste mera betydande utövaren av möbelmåleriet i sin hemsocken, föddes i nämnda gård 1815. Hans föräldrar hade innehaft gården före honom och socialt sett tillhörde

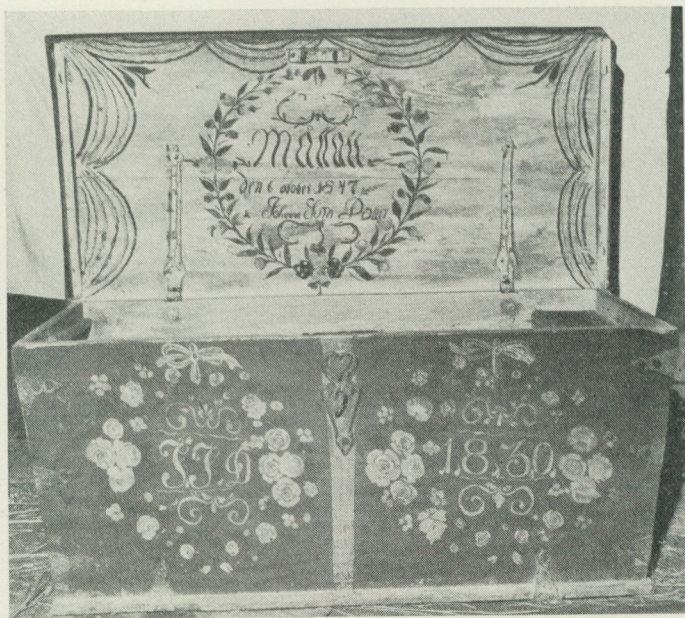
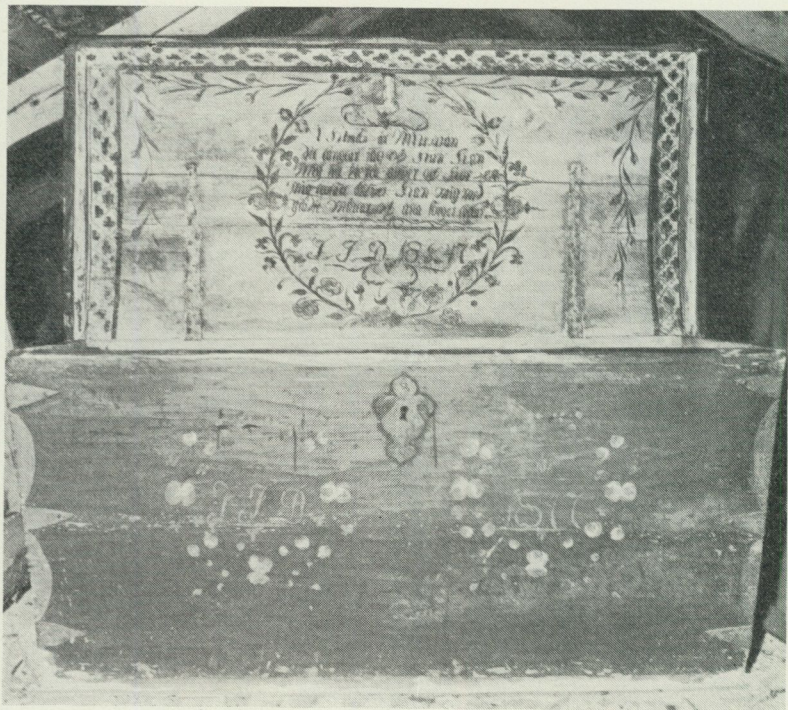


Bild 18. Kista, på framsidan målad av Johannes Persson 1830 och i locket dekorerad av samme målare 1847. På framsidan märkas upptill samma rosetter som på kistan, bild 16. — I privat ägo.

sålunda Johannes Persson bondeskiktet. Ett närmare studium av de kistor, han målat (bild 18 och 19) visar, att han såsom möbeldekoratör huvudsakligen torde ha varit lärjunge till Johannes Larsson i Dyreborg. Han hade också nära personliga anknytningar till denna by, då hans hustru, Johanna Jönsdotter, med vilken han ingick äktenskap 1848 var dotter till åbon Jöns Bengtsson i Dyreborg.

Johannes Persson har redan tidigare uppmärksamats av forskningen av den anledning, att Nordiska museet sedan länge äger en färgreceptbok från 1837 av hans hand. Denna utgöres av ett häfte om sexton sidor och upptages till större delen av en redovisning av en mängd olika färgblandningar. I slutet av boken återfinner man dessutom en del texter lämpliga att i olika fall anbringas på de målade möblerna. Detta häfte är emellertid icke

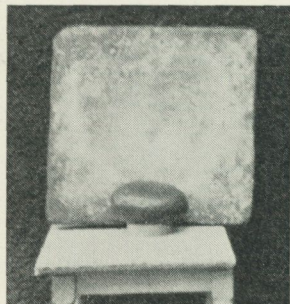


Bill 19. Kista målad av Johannes Persson 1847. Den målade bården längs kanterna på locket är en typisk upprepning av den av Schönhult komponerade bård som förekommer redan på dennes bonad från 1795, fig. 5 b. Denna detalj i kistlocket har sålunda uppenbarligen lånats över från bonaderna till denna målade kista. — I privat ägo.

det enda inventariet i Johannes Perssons verkstad, som finns bevarat. Även hans s. k. färgsten (bild 20) på vilken han "malde" sina färger är fortfarande i släktens ägo. Detsamma är också fallet med vissa skriftliga handlingar såsom brev, köpekontrakt, Johannes Perssons testamente m. m., vilka också giva en vidgad belysning åt vår målare. Då de i föreliggande sammanhang äro av mindre vikt, ha de här icke reproducerats.

En annan sida av Johannes Perssons verksamhet erbjuder emellertid större intresse. Han var nämligen icke endast hemmans-

Bild 20. Johannes Perssons färgsten, på vilken han "malde" sina färger. — I privat ägo.



brukare och målare utan drev i Knäred även en handelsbod, som torde ha betjänat hela socknen. Ett minne från denna lanthandel är Johannes Perssons kassabok påbörjad år 1865, en av allt att döma tämligen unik sak från de tidiga handelsbodarna i svenska landssocknar (bild 21). Vid anteckningar om sålda varor förekomma även uppgifter om den by, i vilken köparen hörde hemma. Det är på detta sätt man får en tydlig uppfattning om omfånget av Johannes Perssons rörelse. Den här återgivna sidan av kassaboken visar bl. a. att Persson bland sina kunder räknade den tidigare berörde möbelmålaren Nils Erlandsson i Tygared. En ännu levande hågkomst av utseendet av den gamla numera rivna manbyggnaden på Johannes Perssons gård förmåler, att, medan handelsboden var inrymd i en hörnlokal i byggnaden, målarverkstaden var förlagd till vinden ovanför handelsboden. Johannes hade här ett otal färgpytsar, penslar och andra målargrejer.

För att i denna knapphändig framställning ge ytterligare några drag av Johannes Persson, kan nämnas, att han även en längre tid var kyrkvård i Knäred. Lyckliga omständigheter ha också givit oss möjlighet att genom bevarade fotografier till utseendet lära känna såväl Johannes som hans maka Johanna Jönsdotter. De här återgivna porträtten, bild 22, troligen tagna omkring 1875, utgöra säkerligen de enda bilder av dem, som finnas bevarade. Med sin sobra klädsel ger särskilt Johannes själv ett intryck av att mot slutet av sin levnad icke uteslutande vara

Klappa bygget Johannes ~~2~~ 1/2 fesk 34 S
 Björkåred Carl för Ljyr 36 S
 Dyrberg Lars & Ltt hör 3 34 S
 Mylstan Erlan & Ltt hör 38 fesk sprit 4 21
 Knäred Joh: Jönsson 5 1/2 fesk 1 Pef
 Knäred Anders Petter Jönsson 2 1/2
 Björkåred Johannes Nelson Trälhushäraden
 100. 4 tonsprick 100. 3 dit 100 sprick 7.00 Läs/nn
 2 1/2 fesk 1 1/2 kaffe Sakon Begurijä Ljyr 3/4 Ranna Toran
 Ltt 12 1/2 Gontan 1 kff för ^{anförslin för 15 Ranna Toran} Ltt Lannmans - 5 36
 Vid Björkåred Pål Mangnussen 3 1/2 fesk 2 1/2
 1866 Ljyr Knäred Erlan för & Ljyr äster 2 1/2
 1 Röstalt Carl Bengtson, äster jyr 2 1/2
 Knäred Carl Lannson 100 sprick bet jyr 1 1/2
 Wästström Johannes Lannson & Ljyr Toran betalt 1 1/2
 Ljyr Jön Jön Ljyr Jön 15 fesk 1 1/2
 3/4 Mylstan Johannes Jakobson Skyle 1 1/2 X 3
 1/2 Jönssonhult Petr Johansson Toran 2 1/2 1/2 jyr 14 1/2
 1/2 Uolared Sven Bengtson 100 fesk bet 1 1/2
 1/2 Björkåred Lannson Panna Toran 1 1/2
 1/2 Pärst Johannesson för i ster 1 1/2
 Wästström Johannes Lannson & Ljyr Toran 1 1/2
 Vid Björkåred Pål Mangnussen för i ster 1 1/2
 1/2 Björkåred Ljyr Jön Jön 1 1/2

Bild 21. Sida ur kassabok, påbörjad 1865, från Johannes Perssons lanthandel i Knäreds by. — I privat ägo.



Bild 22. Johannes Persson (1815—1889), Knäred nr 3, och hans hustru, Johanna Jönsdotter (1824—1915). Foto från omkring 1875.

förankrad i bondemiljön utan att i socialt hänseende även ha varit påverkad av den ställning, han intog som hantverkare, handlande och kyrkvård med ett umgänge, som veterligen var utsträckt både till prästfamiljerna och andra mera framträdande kretsar i hemtrakten. Om Johannes Perssons sociala ambitioner vittnar även, att en av hans söner, Carl J. Johanson, gick den lärda vägen och efter att ha varit komminister i Tönnersjö blev kyrkoherde i Skattkärr i södra Västergötland.

Icke minst genom de uppgifter, som äro kända om Johannes Persson, får den serie av målare, som här i korthet presenterats, ett intresse som sträcker sig utöver det rent lokalbetingade. Måleriet i knäredstrakten ger nämligen en antydning om, att den dekorativa hantverkskonsten på landsbygden, häri även inräknat åtskilligt av det kyrkliga måleriet, till stor del uppbars just av

alla dessa målare, som samtidigt brukade egna gårdar och vid sidan härav även ägnade sig åt konstnärlig verksamhet. Detta var hos oss en hittills otillräckligt beaktad nationell konstnärstyp, som under 1500- till 1800-talen uppburit en väsentlig del av vårt inhemska dekorativa måleri.

FRÅN LANDSKAPSMUSEER OCH HEMBYGDSGÅRDAR

EN ÖVERSIKT FÖR ÅR 1955

Enligt lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader (Svensk författningssamling 1942: 354) har — förutom vad som angivits i tidigare översikter — följande byggnader blivit registrerade som byggnadsminnesmärken: Byggnader å fastigheten Glommersträsk 2³² i Arvidsjaurs socken, Lappland; Strömbäcks f. d. glasbruk (Ström 4¹⁷) Umeå socken, Västerbotten; Lidingsbergs herrgård, Lidingö, Uppland; Portalen Prästgatan 78 i kvarteret Latona, Stockholm; Vike 1³⁰, Boge socken samt Petes 1¹⁵, Hablingbo socken, Gotland; Skottsbergsska gården i Karlshamn, Blekinge; Norra Storgatan 9, kvarteret Magnus Stenbock 6, Hälsingborg; Sporrekulla 1¹, Glimåkra socken, Råbelöf 26¹, Fjälkestads socken, "Fiskartorpet" Stehag 15⁴, Stehags socken samt södra och västra längorna till Klockaregården, Knislinge socken, Skåne.

Skåne

Gårdsanläggningen i Ballingstorp 1² — Skånes enda på ursprunglig plats bevarade högloftstuga — har av ägaren överlämnats till Skånes hembygdsförbund. I gåvan ingår trädgård, gårdsplan samt ett angränsande område av marken. — Häljarps stabbamölla har restaurerats genom Rönnebergs härads hembygdsförening. — Klippans hembygdsförening har låtit flytta en ryggåsstuga till hembygdsparken. Föreningen har vidare nedmärkt ett äldre torp — Hagahus — på Bjersgårds ägor för att återuppföras i parken. — Åstorps hembygdsförening har omhändertagit en trelängad korsvirkesgård för att överflytta den till hembygdsparken. — Örkellunga har på ursprunglig plats restaurerat manbyggnaden och en ekonomibyggnad på Ingeborrarps i Rya socken. — Bjäre härads hembygdsförening har utfört omfattande restaure-

ringsarbeten på Palmagården och Ägegården i föreningens hembygdspark. — Föreningen för fornminnes- och hembygdsvård i sydöstra Skåne har låtit restaurera två s. k. fyrkappor vid Hedvigsdals herrgård.

Småland

Kalmar län: Dörby gamla gästgivargård utanför Kalmar har restaurerats såsom kulturresevat och möblerats av Kalmar läns museum. Byggnaden skall tjäna som samlingslokal för ideella föreningar etc. — Ankarsrums bruks museum har öppnats i en timrad byggnad från 1800-talets början. Samlingarna omfattar bl. a. en rik serie av gjutjärnsprodukter från Ankarsrum. — I Halltorp har restaurering påbörjats av en s. k. "sydgötisk" stuga, den nordligaste i länet. — Högsby hembygdsförening har kompletterat sin hembygdsgård med ytterligare ett par byggnader. — Stranda härads hembygdsförening i Mönsterås har anskaffat medel för en under året påbörjad restaurering av borgruinen vid Björnö. — Ålems hembygdsförening har under året påbörjat restaureringen av den stora Hullgrenska köpmansgården i Pataholm, som av föreningen inköpts för att bevaras som kulturminnesmärke och samlingslokal.

Kronobergs län: Hembygdsföreningen i Almundsryd har under året färdigställt hembygdsparken med den från Sandkullen flyttade manbyggnaden. — Lammhults hembygdspark har invigts och en manbyggnad från Skärshult återuppförts där. — Annerstads hembygdsförening har i sin hembygdspark återuppfört en ryggåsstuga från Romborna skattegård och en ladugård från soldattorpet Ädalen i Skäckarp. — Göteryds hembygdsförening har i hembygdsparken inplacerat ytterligare en torpstuga samt en ladugård. — Norra Allbo hembygdsförening har inköpt en loftbod med dubbla trappor samt flyttat den från Rickelsboda i Slätthög till Riksdagsmannagårdens område i Alvesta. — En linbasta har restaurerats vid Linnés Råshult. — Hembygdsföreningen i Berga har nedtagit en äldre handelsbod i Prästtorp för att överflytta till föreningens område vid Lagan. — Hembygdsföreningen i Nottebäck har som gåva mottagit manbyggnaden i Persmåla. — Hembygdsföreningen i Agunnaryd har erhållit Tjurkö vattenkvarn,



Dörby gamla gästgivaregård, restaurerad 1953.

vilken skall restaureras på sin ursprungliga plats. — Älmhults hembygdsgörelning har av Älmhults köping erhållit dispositiönsrätt till ett område vid Haganäs att iordningställas som hembygdspark. — Nya hembygdsgörelningar har under året bildats i Angelstad och Nöttja.

Jönköpings län: En faktorismedja från Granshult har flyttats till hembygdsgården i Bankeryd och utrustats med erforderliga redskap etc. — Eksjö och Vedbo fornminnesgörelning har överlåtit sin fastighet till Eksjö stad, som inlett en omfattande reparation. — Hångers hembygdsgörelning har till hembygdsparken flyttat en stuga från Skogsdal. — Lekeryds hembygdsgörelning har kompletterats med en ladugård. — I hembygdsparken i Stenbergas har tillkommit en bysmedja. — Svenarums hembygdsgörelning har utökat sin hembygdsgård med en torpladugård och en madlada, varjämte hela området inhägnats med gammaldags gårdesgårdar. — Södra Hestra hembygdsgörelning har till sitt om-

råde flyttat en ålderdomlig ängslada. — I Tabergs bergslags hembygdsgrd har en pannsmedja från Läsäng återuppförts och utrustats med redskap. — Holavedens hembygds- och fornminnesförening i Tranås har utökat sitt parkområde. En ladugård från soldattorpet Blankhemmet har flyttats dit. — Nya hembygdsföreningar har under året bildats i Björkö och Kävsjö.

Öland

Fornsalen i Borgholm har nyordnats. — Ölands hembygdsförbund planerar bevarandet av gårdar i Himmelsberga by såsom kulturminne, varvid avsikten är att söka konservera bilden av en hel öländsk radby. — Åkerbo hembygdsförening har inköpt den holländska väderkvarnen vid Sandviken, Ölands största väderkvarn. — Genom länsföreningens väderkvarnskommitté samt de öländska hembygdsföreningarna har ett flertal väderkvarnar restaurerats. H.M:t Konungen har ur Kungafonden skänkt ett avsevärt bidrag till väderkvarnarnas bevarande.

Västergötland

Falbygdsens hembygds- och fornminnesförening har flyttat en kölna och bastu från Kvisslan i Gustav Adolfs socken och uppsatt byggnaden i den under uppförande varande hembygds-museianläggningen i Mössebergsparken, Falköping. — Exelsiorföreningen Hembygden i Norra Vånga har till sin hembygdsgrd Humlaledet flyttat en ryggåsstuga från Boatorp samt ett svinhus från Klockaretorpet. — En hembygdsförening har bildats i Suntak. Den har som gåva från Tidaholms församling erhållit Storegårdens i Suntak manbyggnad. — Nya hembygdsföreningar har under året bildats i Lerum och Skallsjö.

Dalsland

Frändefors hembygdsförening har låtit renovera krukmakareverkstaden i Västra Bodane. — Kroppefjälls hembygdsförening har förvärvat Dals Rostocks gamla brunnrestauration att använda som hembygds-museum. Nya hembygdsföreningar har bildats i Holm, Mellerud och Änmskog.

Värmland

Värmskogs Fornminnes- och hembygdsförening har till det yttre restaurerat sin hembygdsgård Liljenäs. Stora Skärmnäs soldattorp, omfattande manbyggnad, ladugård, härbre, jordkällare med överbyggnad samt hemlighus, har färdigrestaurerats och iordningställt till museum. Landsrönningens 1700-talsgård i Krokserud i Värmskogs socken med manbyggnad, ladugård och stall, loge, magasin och drängstuga har inköpts för att iordningställas till hembygdsmuseum. Värmskogs kyrkoförsamling har restaurerat Rombottens förra skola från 1870-talet och Karlsbols förra skola från 1840-talet. Vidare har kyrkstellarna vid Värmskogs kyrka restaurerats.

Närke

Ny hembygdsförening har under året bildats i Ramundeboda-Laxå. Laxå bruks- och hembygdsmuseum vid Lilla Lassåna har renoverats.

Södermanland

En enkelstuga har flyttats till hembygdsgården i Malmköping för att fungera som vaktmästarbostad. — Bergströmska gården i Torshälla har genomgått en grundlig renovering och kommer under 1956 att tjäna som hemslöjdsgård för Sörmlands län. — På Torekällsberget i Södertälje har stora omlägnings- och restaureringsarbeten utförts.

Uppland

Lagga hembygdsförening har restaurerat socknens gamla prästgård från 1700-talet. — Öregrunds hembygdsförening har till hembygdsgården flyttat en envåningslänga. — Häverö-Edebo hembygdsförening har flyttat en f. d. bagarstuga från Edebo prästgård till sin tomt. — Solna hembygdsförening har nedtagit en 1700-talsbyggnad som tillhört Hagalunds värdshus för att återuppföra den i Hagaparken nära dess ursprungliga plats. — Täby hembygdsförening har som gåva erhållit den gamla kaplansgården i Skogberga på villkor att den restaureras. — Väddö hembygds-



Lagga gamla prästgård från omkring 1700, nu invigd som hembygdsgård.

förening har i en av uthuslängorna vid hembygdsgården i Kista låtit inreda en pedagogiskt ordnad museisamling. — Stockholms-Näs hembygdsförening har i en uthusbyggnad på hembygdsgårdens tomt låtit inreda en museal utställning. — Under året har ny hembygdsförening bildats i Södra Hagunda.

Jämtland

Fornbyn Jamtli i Östersund har erhållit nya grindar i konstsmide efter ritningar av C. O. Orback. — I Gäddede har hembygdsföreningen ordnat ett minnesrum över Levi Johansson.

Västerbotten

Bureå hembygdsförening har invigt en parstuga på sin hembygdsgård.

Lappland

Den med kommunalt stöd bildade hembygdsföreningen i Jokkmokk har iordningställt en hembygdsgård, omfattande ett tiotal byggnader. — Vid den s. k. lappstaden i Arvidsjaur har uppförts ett timrat stängsel av ålderdomlig typ.

ELSA FORSS IN MEMORIAM



Elsa Forss, f. Boquist
f. 5/9 1893—d. 20/6 1954.

Som meddelats i en tidigare årgång av denna årsbok, avgick fru Elsa Forss f. Boquist den 1 januari 1954 med pension från sin tjänst som biblioteksbiträde, som hon då hade innehaft närmare 20 år. Vid sin avgång var hon sedan mycket lång tid svårt drabbad av sjukdom och redan den 20 juni slutade hon sitt liv.

Elsa Boquist var född den 5 september 1893 på Fåglaviks glasbruk i Västergötland, där hennes far var förvaltare; hon gick i skola i Skara och bosatte sig efter sitt giftermål med köpman Karl Magnus Forss i Falköping. Efter makens bortgång flyttade hon till Stockholm, där hon i februari 1931 antogs som extra arbetskraft — till en början utan avlöning — i Nordiska museets bibliotek.

Genom sina gedigna personliga egenskaper vann Elsa Forss snabbt vänner i den nya kamratkretsen i museet och på Skansen, och den uppskattning hon kände strömma sig tillmötes gav henne

nytt livsmod. Hon fullgjorde 1932 elevtjänstgöring i Vetenskapsakademiens bibliotek och återvände sedan med ökad erfarenhet till arbetet i museet. De närmaste åren tog emellertid även museets arkiv hennes arbetsförmåga i anspråk, ja en kortare period tjänstgjorde hon också på Skansens årskortsexpedition, men fr. o. m. 1936 var Elsa Forss permanent knuten till biblioteket.

Här var hennes rätta arbetsfält. Sällan har den dagliga rutinen i ett bibliotek omfattats med sådan hängivenhet och entusiasm som av Elsa Forss; hennes egen iver inspirerade både överordnade och kamrater. När därtill kom ett rörligt intellekt, en ovanlig fallenhet för systematik, ordning och reda och ett gott minne, var förutsättningarna givna för en bestående insats. Den inbördes fördelningen av arbetet mellan den i biblioteket tjänstgörande personalen var särskilt under 1930-talet ej så noga avgränsad. Efterhand blev emellertid in- och utlåningen Elsa Forss' huvuduppgift. Forskande museikamrater, kursläsande studenter och den allmänhet som på grund av ett eller annat specialintresse uppsöker Nordiska museets bibliotek skall länge sakna hennes moderliga omtanke och strävan att rättvist balansera olika parter intressen.

Elsa Forss var tack vare sin fina taktkänsla och sin genomlidandet alltmer fördjupade livserfarenhet sina vänner till ovärderligt stöd i livets olika skiften. Det tomrum hon efterlämnat i kretsen av arbetskamrater och vänner kommer allt framgent att göra sig förnummet.

S. O. J.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1955

Museibyggnadens återöppnande

Nordiska museets huvudbyggnad vid Lejonslätten som på grund av ombyggnadsarbeten varit stängd för allmänheten sedan den 1 juni 1954, kunde på nytt öppnas den 4 juni. Detta skedde i Konungens och Prinsessan Sibyllas närvaro vid en högtidlighet i den stora hallen, där ordföranden i museets nämnd hovrättsrådet Nordenfalk i ett anförande bl. a. erinrade om de betydande statsanslag som möjliggjort de reparationer av byggnaden som med åren blivit alltmer nödvändiga, ävensom om det anslag från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse som gjort det möjligt att förbinda återöppnandet med visningen av en helt ny och genomarbetad permanent avdelning rörande Mat och dryck. Museets styresman professor Lindblom och chefen för Kungl. Livrustkammaren fil. dr Torsten Lenk redogjorde därefter för vad som blivit uträttat under ombyggnadsåret och för den återuppställning av samlingarna som nu verkställts.

De kungliga gästerna och övriga inbjudna tog därefter i betraktande några nyordnade avdelningar och en samtidigt öppnad tillfällig utställning av ett urval föremål, som tillförts museet genom gåvor under stängningstiden. Under det att visningen pågick utförde Skansenorkestern under ledning av kapellmästare Jerry Högstedt en promenadkonsert i hallen.

Vid en enskild mottagning i anslutning till vernissagen mottog ett antal vid museet anställda ur Konungens hand följande heders-tecken:

Illis quorum meruere labores, femte storleken: amanuensen Gunnel Hazelius-Berg.

Medaljen för medborgerlig förtjänst: rustmästare Oskar Andersson och uppsyningsman Erik Lindstein.

Kungl. Patriotiska sällskapetets guldmedalj för långvarig och trogen tjänst, andra storleken: vaktuppsyningsman Sven Amberg; trädgårdsmästare Edvin Arvidsson; byggmästare Elof Hagén; fogde Gustaf Henningsohn; ingenjör Ejnar Levander. — Samma medalj i tredje storleken: förste expeditionsvakt Arvid Caster; snickaremästare Albert Gustafsson; kontorsbiträdet fru Karin Hagelin; textilvårdare fröken Karin Hanses; dekoratör Sigvard Hedblom; smidesmästare Gustaf Holmström; försäljningsföreståndare fröken Maria Hållams; expeditionsvakt Birger Höjding; personalkontrollör Ivar Jonsson (Skansens restauranger); servitrisen fröken Greta Kindberg (Skansens restauranger); textilvårdare fru Märta Krantz; servitrisen fru Anna Lindh (Skansens restauranger); servitrisen fru Ester Lundgren (Skansens restauranger); trädgårdsmästare Julius Lundin; förste expeditionsvakt Nils Nilsson; förste vaktmästare Karl Sjöman; arkivbiträdet fru Elsa Thorell; kontorsbiträdet fru Anna Tomasson; kontorsbiträdet fröken Märta Wallin.

Samtidigt tilldelades verkmästaren hos AB Projector ingenjör Gunnar De Mander, som lett ombyggnadsarbetena, Skansenföreningens, Samfundet för Nordiska museets främjande, plakett i silver.

De arbeten, som med denna öppningshögtidlighet hade nått sin avslutning, har i själva verket pågått under flera år och är av den största betydelse för museets fortsatta verksamhet. Den under åren 1888—1907 uppförda byggnaden, som inrymmer huvudsamlingarna och administrationslokalerna, erbjuder genom sin storlek och konstruktion mycket svårbemästrade problem, särskilt ifråga om uppvärmningen. En översyn har nu skett i detta hänseende, varvid omfattande isoleringsarbeten företagits bl. a. ovanför hallens glastak och av fönstren. Vidare har hela värmeledningssystemet utbytts, varvid även inrättats en helt nybyggd ångpannecentral. I samband härmed har ett modernt ventilationssystem med friskluftsintag och befuktningsanordningar installerats. Utbytet av rörsystemet har samordnats med indragande av nya

vatten- och avloppsledningar. Därvid har de sanitära anordningarna förnyats och mycket utvidgats.

Slutligen har främst för att öka användbarheten av de åt Kungl. Livrustkammaren upplåtta lokalerna i hallvåningen väggmont-rarna fördjupats och ett antal valvöppningar blivit igenmurade. I samtliga väggmontrar har härigenom kunnat inmonteras elektriskt ljus. För museets egen del har de flesta avdelningarna blivit återuppställda i stort sett i oförändrat skick. Helt ny är den permanenta utställningen av föremål belysande bordets sedvänjor, för vilken redogöres sid. 33. Härförutom märkes mera provisoriska nya avdelningar för folkkonst och för folkdräkter. Det är museets livliga förhoppning att genom öppnandet av flera nyordnade avdelningar få fullfölja den totala nyordning av samlingarna som sedan lång tid tillbaka stått på programmet och delvis genomförts.

Allmogea vdelningen

Föremålsförvärvet har skett dels i samband med tjänstemännens undersökningsresor, dels med hjälp av särskilda ortsombud.

I samband med fortsatta undersökningar av de skånska fiskelägena har två grupper av fiskredskap förvärvats dels från Tosteburga i Ö. Ljungby socken, Villands härad, dels från Vejbystrand, Barkåkra socken, Bjäre härad. Den förra samlingen innehåller håvar av olika slag, olika typer av vakare, laxgarn och grimgarn, gädd- och ålljuster samt två slags sumpar för tobis. En större vakare kallas "liggare" och användes för tobisens transport från den plats, där man drar tobisnot, och för dess förvaring i hamnen. Den mindre är en släpsump, som släpas efter båten, då man går ut med långrev, varefter man "agnar på" efter hand ur sumpen vid utläggningen. Samlingen från Vejbystrand innehåller olika typer av vakare, en järnskodd "ormastampa" för fångst av sandmask med tillhörande agnkanna och agnkam, vidare en huggkrok, en handhåv och en räkhåv samt en "vispare" att slå garnen rena med. Redskap för hemmatillverkning av mäsingskrokar och prov på tillverkningen samt nålar och kavlar för olika grovlekar av nät ingår i förvärvet från Vejbystrand. Från Lerbergets fiskeläge i Väsby socken, Luggude härad, har en kupa, "snilakyva", för



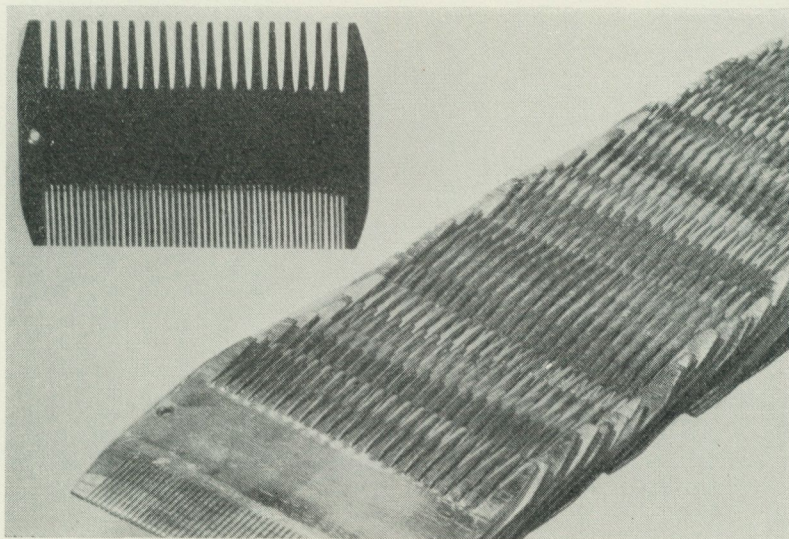
*"Liggaren"
tages ombord,
innan båten går
ut på tobis-
fångst med not.
Tosteberga,
Skåne.*

fångst av snäckor (*Buccinum*), tidigare använda som agn på torsk-krokar, samt en bottenårdning för sillfiske förvärvat.

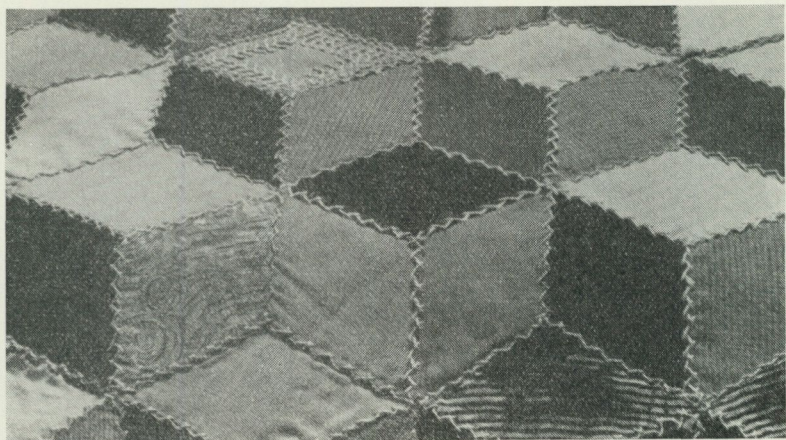
I samband med undersökningar av bygdehantverk i Loshults socken, Östra Göinge härad, Skåne, berikades samlingarna med flera gåvor och inköp av föremål, tillverkade i socknen. Fram till tiden omkring sekelskiftet ägnade sig en stor del av Loshults invånare åt klensmide och gördelmakeri som binäring till jordbruket. Framför allt var det tillbehör till seldon som fabricerades. I förvärvet ingår 18 olika betsel, 5 selbågar, 1 kapon och åtskilliga typer av säljor och ringar. Andra smidesartiklar är fällknivar, sockertänger, koffertbandtag, grytkrokar m. m. Gördelmakarnas produktion av mässingsföremål var mindre mångsidig än smedernas. Framställningen av dombjällror dominerade helt. Sydda till bjällerkransar spriddes de i tusental av handlandena i Killeberg över nästan hela landet. Tyvärr har hittills endast några få bjällror varit möjliga att anskaffa. Ett helt gross dubbelsidiga mässingskammar, stämplade ATS, har tillverkats av gördelmakaren Anders Tufvesson i



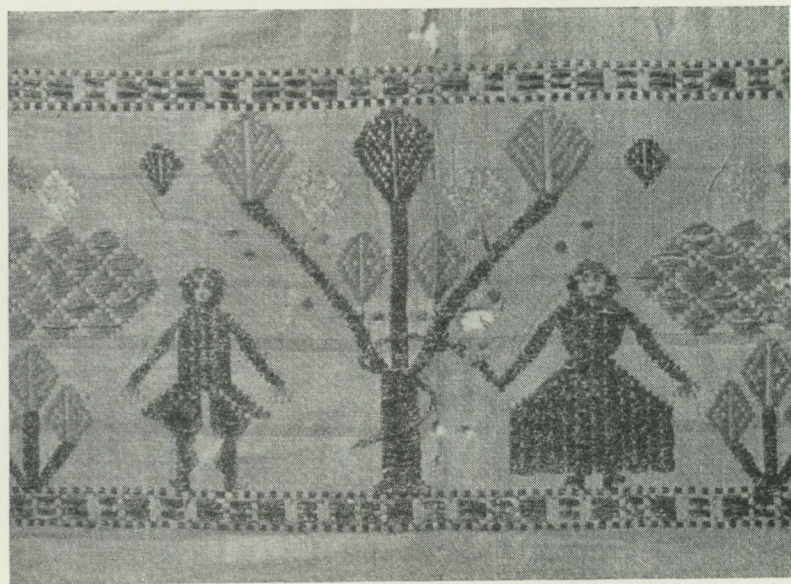
*Snäckkupa, "snilakyva", använd för snäckfångst till torskagn.
Inv.nr 251.048.*



*Förnicklade mässingskammar, tillverkade av gördelmakaren Anders
Tufvesson i Loshult omkring sekelskiftet. Inv.nr 251.280.*



*Detalj av sängtäcke, sytt av tyglappar i olika färger och kvaliteter.
Inköp från Swea Johansson, Urshult. Inv.nr 250.910.*



*Adam och Eva-framställning, detalj av vävt hängkläde från Blekinge.
Gåva av fru Rachel Erdmann, Järvsö. Inv.nr 250.906.*

Loshult. I arbetslön för denna mängd kammar fick man vid sekel-skiftet kr 1:50 av handlanden-förläggaren.

Kompletteringen av föremålsbeståndet från Kinnevalds härad i Småland har fortgått. Genom ett kunnigt ortsombud har företrädesvis genom dödsbon anskaffats föremål från början av seklet, vilka ger en ganska god bild av bondemiljöns heminredning. Insamlingen avser här att inom ett begränsat område få fram representativa miljöenheter. Under året har särskilt den textila heminredningen och husgerådet kompletterats. Av sängutrustning har madrasser, dynor och täcken förvärvats. Det mesta utgöres av sådana textilier, som tidigare är sparsamt representerade i museets samlingar, och som också hör till nyheterna inom bondemiljön under senare delen av 1800-talet och vårt sekels början, t. ex. brickhängare, brickdukar, tidningshängare, broderade bonader etc. Enkla tavlor i oljetryck eller litografi har likaledes förvärvats. Utöver dessa kan nämnas en del husgeråd, särskilt sådant som hör ihop med eldstaden.

Allmogearvdelningens föreståndare har varit förste intendenten Eskeröd. Övriga tjänstemän vid avdelningen har varit intendenten Nylén och amanuenserna Wikland-Wintzell och Biörnstad. Sedan den 1 oktober har intendenten Anders Nyman haft halvtidstjänstgöring vid avdelningen.

L a p s k a a v d e l n i n g e n

Förutom diverse fynd från lappmarksundersökningarna (se Fältarbeten) har nyförvärven utgjorts av bl. a. ett par bronsföremål från Raukasjö i Frostvikens socken, funna på en gammal lapsk visteplats och inlämnade såsom gåva av fjällbonden Sigurd Fredriksson, offerplatsfynd från Kaarevuopio i Karesuando och Skerfe i Jokkmokk, inlämnade av fil. dr Harald Grundström, en pilspets från Lainiovuoma i Karesuando, ett par skidor, "vargannare" från Vilhelmina, gåva av dekoratör Sigvard Hedblom, diverse bruksföremål från Gällivare, en barndräkt från Arjeplog och en kniv med renhornsslida av nordlapsk typ, gåva av fil. dr Torsten Lenk. — Avdelningens föreståndare har varit intendenten Manker.



Putti av vit marmor, vilka genom sina attribut symboliserar de fyra elementen — Pan och frukter jorden, salamandern elden, delfinen och ämbaret vattnet samt örnen luften. Italienska eller franska arbeten från 1700-talets början. De har intill våra dagar haft sin plats på

Högre ståndsavdelningen

Föregående årsredogörelse redovisade en storslagen testamentarisk donation av framlidna fröken Alfild Lundin, Stockholm. Först under detta år har emellertid boutredningen slutförts, och museet har därmed blivit i tillfälle att utnyttja sin rätt att för sina samlingar utvälja föremål ur stärbhusets lösöre. Gåvan utställdes i sin helhet på sommarens tillfälliga utställning Vängåvor under år 1954.

1600-talet domineras helt av den Lundinska gåvan. Där



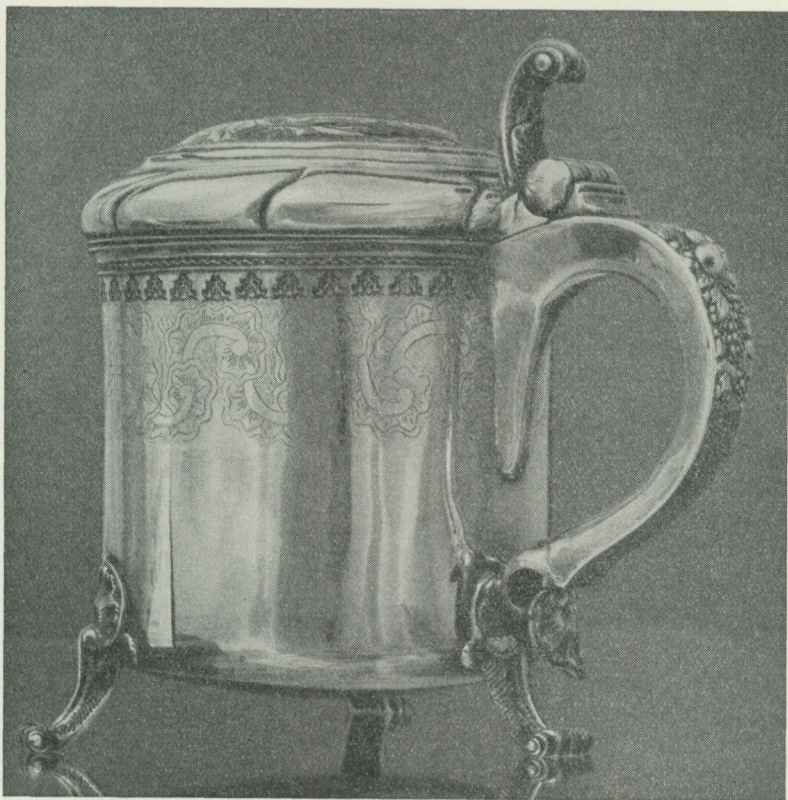
Bergshammar i Södermanland och skall enligt traditionen ha inköpts i Rom av kanslirådet friherre Johan Gabriel Sack. Gåva av Samfundet Nordiska museets Vänner. Inv.nr 249.271—274.

märks bland möblerna en rikt skulpterad ekkista från seklets början, ett mindre kabinettskåp och ett antal stolar, representerande den karolinska epoken samt ett vackert skrin dekorerat med graverade benplattor. Till tidens mera ovanliga men mycket karakteristiska inredningsföremål, erinrande om 1600-talets intresse för astrologien, hör också en himmelsglob signerad av tysken Johan Bernhard Baur. Besläktad med den är ett solur, som har sitt stora intresse, därför att det är signerat av schweizaren Philippe Jacques Thellott, som först lockades till Uppsala av Olof Rudbeck, där han bl. a. graverade kartor för Atlantican och se-

nare var verksam som instrumentmakare. De första vägguren representeras bland årets gåvor av ett vackert s. k. tellerur, som överlämnats av fru Ebba Lundquist, f. Tersmeden. Även matbordets föremålsbestånd är representerat i den Lundinska gåvan av två tyska tenntallrikar daterade 1619 och av ett matbestick med skaft av augsburgsilver. Ett intressant sådant bestick med rikt skulpterade skaft av elfenben har dessutom inköpts liksom en dryckeskanna av serpentinsten, illustrerande barockens intresse för mineraler och andra kuriosamaterial. Förrådet av tidiga damstdukar har fått ett värdefullt tillskott i form av en praktfull duk med jaktscener från seklets början representerande en hittills okänd mönstertyp. Den ingår i den gåva som tillförts museet genom framlidna fröken Ellen von Platens testamente. Från 1600-talets förra del stammar två under året inköpta praktfullt broderade lakan, som enligt en släkttradition senare kom att tillhöra Axel von Fersen. Ett utsökt stycke broderi från seklets slut utgör en liten väska i guldbrokad, vilken enligt en bifogad 1700-talsanteckning utförts av Emerentia von Düben 1698 och av henne skänkts till Karl XII:s unga syster Ulrika Eleonora. Den har överlämnats av professor Andreas Lindblom.

1700-talet. Samlingen av senbarockens sällsynta inredningstextilier har även detta år fått ett mycket värdefullt tillskott i form av en oval bordduk broderad i ett rikt mönster med ullgarn i mustiga färger mot svartbrun botten. Den är en gåva från museets Vänner liksom fyra putti i rokokostil, tillverkade av marmor, vilka kommer att placeras på Svindersviks herrgård. I övrigt domineras även förvärven från denna epok av den omfångsrika Lundinska gåvan. Där ingår ett rikhaltigt möbelbestånd från såväl senbarocken — ett litet kabinettskåp och ett skrivbord — som rokokon — en byrå, en spegel och jämte andra sittmöbler en kanapé. Den gustavianska epoken representeras av en byrå och några stolar av västsvenska typer. Till inredningsföremålen hör också två ljuskronor från seklets mitt och en gustaviansk lyster samt en intressant allegorisk målning, där Kristus framställs utdelande nådemedlen i en hugsvalande apotekares gestalt.

I detta sammanhang bör även nämnas den ståtliga uppsättning på 12 gustavianska stolar, signerade av Melchior Lundberg, som



Dryckeskanna av silver, tillverkad av Carl Nilsson Fahlberg i Uppsala troligen 1755, samma år han blev mästare. I locket Adolf Fredriks kröningsmedalj från 1755. Testamentarisk gåva av fröken Alfbild Lundin, Stockholm. Inv.nr 249.723.

tillförts samlingarna genom framlidna fröken Ellen von Platens testamente.

Även 1700-talssilvret är väl företrätt i den Lundinska gåvan och då framförallt med de vanliga föremålstyper i landsortstillverkning som är särskilt välkomna som jämförande material. Märkligast bland dessa silverföremål är en dryckeskanna, stämplad 1755 av Carl Fahlberg i Uppsala, vilken lär ha tillhört Carl von Linné. Vidare ingår i samlingen en gräddsnipa (Gustaf Dahl,

Marstrand 1785), en kaffekanna (Johannes Lagerdahl, Eksjö 1799) samt ett par saltkar av Pehr Zethelius jämte ett antal bägare och skedar. Dessutom har inköpts en liten kanna för varm mjölk, stämplad 1787 av Peter Pihl i Västervik, samt ett set bestående av kaffekanna, mjölkkanne och strösockerskål utförda 1797 av Gustaf Henrik Sidvall i Norrköping, vilka från begynnelsen följts åt som servis.

Förrådet av 1700-talstextilier har fått ytterligare några välkomna tillskott under året. Dit hör två servietter som bär följande text invävd i mönstret: Herr Andreas Spalding a Norkoping Lubeck d 25 November Anno 1725 frau Anna Spaldingen gebahren Bandtholtzin à Norkoping. Från fru Agnes Petre kommer ett praktfullt stickat täcke av gul sidenatlas från seklets mitt. Framlidna fru Märta von Platens arvingar har som gåva överlämnat unge greve Fredrik Ulrik Wrangels gossdräkt från 1760-talet, som sedan många år varit deponerad i museet. Från en annan givare kommer en stubb av vit sidenatlas samt en helt unik domino för herre från seklets slut, en dräkt som för 1792 års ödesdigra operamaskerad i tankarna. Av stort personhistoriskt intresse är en matta som vävts i gobelinteknik i ett mönster påminnande om de gamla ryorna, av Johan Ludvig Runebergs maka Fredrika Charlotta Tengström. Den har länge varit deponerad i museet men har nu slutgiltigt överlämnats som gåva av dödsboet efter makarna Herman och Otta Hult. Professor Arvid Odencrants har överlämnat en samling sällskapsdekorationer från 1700-talets slut och 1800-talets början, när ordenslivet florerade som mest.

1800-talet. Av fru Agnes Petre, Stockholm, har museet haft den stora glädjen att mottaga en samling föremål, vilka förutom ett högt kulturhistoriskt värde har särskilt intresse med hänsyn till att samlingen i fråga har en säker och för museet angelägen proveniens. Föremålen har nämligen tillhört medlemmar av familjen Koschell och kan på goda grunder antagas ha funnits på Tyresö, som år 1800 förvärvades av kommerserådet Gabriel Christian Koschell (d. 1810).

Alfhild Lundins gåva innehåller också en hel del möbler, silver och andra prydnadsföremål från 1800-talet. Av speciellt intresse är en empiresoffa tillverkad i Södertälje 1823, en konfektskål sig-



Schatull av alrot, tillverkat av Lorentz Wilhelm Lundelius i Stockholm troligen 1818, med garnityr för tedrickning. Gåva av fru Agnes Petre, Stockholm. Inv.nr 250.530.

nerad 1809 av silversmeden Henrik Christian Klint d. y. i Stockholm, en empirependyl av stockholmstillverkning samt ett par alabastervaser som torde härstamma från seklets mitt.

En stor textilgåva kommer från professor Einar Hogner och fru Ellen Hogner Björkman. Där finns sänglinne av olika kvaliteter från den finaste brudutstyrsel till hemvävda vardagsvaror. Serien täcker hela 1800-talet, och varje sak kan dateras exakt genom märkningarna, som hänför dem till givarnas förfäder i flera led. Gåvan rymmer också handdukar, vilket är nästan ännu mera välkommet, samt dukar och andra inredningstextilier. Fru Stina

Fant har skänkt en praktfull empireduk av en typ, som tidigare ej är representerad i samlingarna, och fröken Emma Möller en vit broderad barnklänning från 1810-talet.

I seklets andra hälft hör en utmärkt förmaksmöbel i nyrokoko hemma. Den omfattar soffa, bord och åtta stolar samt boksåp och har tillfallit museet genom framlidna fröken Signe Högmans testamente. Professor Andreas Lindblom har överlämnat möbler, prydnadsföremål och husgeråd, företrädesvis från 1800-talets mitt och härstammande såväl från hans föräldrahem — Askeby prästgård — som från hans eget hem i Sagaliden på Skansen. Dessa ting representerar sålunda två kulturmiljöer, typiska för å ena sidan 1800-talets slut, å andra sidan 1900-talet med dess pietet för ärvda antikviteter.

I övrigt domineras de förvärv, som hör till denna period, av de många små tingen, som är så typiska för det senare 1800-talet. Friherre Claes Fleming har överlämnat ett lustigt sällskapsspel, byggande på magnetism och kallat l'oiseau bleu. Spel av detta slag var populära vid seklets mitt och tillhörde det slag av souvenirer som man ofta hemförde från utlandsresor. Även doktor Fredrik Sjöblom i Trollhättan har skänkt några sällskapsspel förutom några väl dokumenterade smärre inredningsföremål och personliga utensilier. Karvsnittstekniken blev populär på 1800-talet. Artur Hazelius gav ut en mönsterbok, och det blev ett omtyckt sällskapssnöje att skära i trä. Fröken Ellen Thollander har överlämnat ett skrin signerat av Selma Giöbel, som innehade en av Stockholms ledande inredningsfirmor; fröken Hildur Melin har skänkt ett praktfullt staffli med ett skrin ornerat i karvsnitt av hennes mor fru Augusta Melin.

Den nya avdelningen Mat och dryck har medfört några värdefulla förvärv även för 1800-talets del. Från fröknarna Vera och Nadeschda Cedergren kommer en vacker kaffekanna av mässing, och just lagom till denna avdelnings öppnande överlämnades av framlidna grevinnan Hedvig Lewenhaupts dödsbo en storartad bordsuppsats i förgylld pläter som nu pryder 1880-talets festbord: den inköptes i England på 1880-talet av grosshandlare Edvard Francke. Fröken Adrienne Fränckel har skänkt ett glas med sköljkopp från den tid i hygienismens barndom, då den egendom-

liga seden uppstod att skölja munnen med aseptiskt vatten mellan rätterna. Fru Hedvig Lilliengren har bidragit med några välkomna matsilvermodeller från seklets slut.

Även några små nipper och smycken har minnesgoda vänner överlämnat under året. Från fru Gerda Blumenthal kommer en liten graverad silverdosa utförd 1867 av C. J. Kling i Gävle. Fröken Elma Wallmon i Nynäshamn har bidragit med en testamenterisk gåva i form av ett guldarmband, typiskt för 1880-talet. Även från framlidna fru Märta von Platens dödsbo kommer några tidstypiska 1800-talssmycken. Fru Ellen Lundquist, Stockholm, har överlämnat en klockkedja flätad av hår och med ett spänne stämplat i Kristianstad 1890. Den är ett intressant exempel på hur länge de säregna hårsmyckena levde kvar.

Några flickklänningar från sekelskiftet har slutligen överlämnats av Maria Ringmar, f. Mörner. Bland dem märkes en sorgklänning, som sannolikt sytts 1880 för hennes mor, som då var 8 år gammal.

1900-talet. Alfild Lundins gåva innehåller en enda sentida möbel. Det är en förgylld monter för konsthantverk och pretiosa i jugendstil. Den är typisk för det moderna konsthantverkets första genombrottstid och intar numera sin plats i det av Ferdinand Boberg ritade Oscarsrummet. Präglad av jugendstilen är också en väskbygel, som utfördes 1914 av silversmeden E. Hellgren; den har överlämnats av hans efterlevande maka fru Margareta Hellgren. Från seklets tidigaste barndom härstammar en grammofon med en stor röd tratt, som överlämnats av fru Ellen Hogner Björkman och hennes bror professor Einar Hogner. Sven Hedins efterlevande syskon har skänkt ett urval av hans vackra av Louise Adelborg ritade rörstrandsservis, som prydes av Sven Hedins adliga vapensköld med jordgloben.

Hantverk. Även då det gäller de gamla hantverkens redskap och produkter har intressanta förvärv gjorts detta år. En bibel tryckt 1720 och bunden i ett rikt guldpressat band, som utförts som mästestycke av Johan Linde 1726, har under året inköpts liksom en gästgivareskylt från det sägenomspunna Oravais. Skylten är av målad plåt; texten är både finsk och svensk, och skylten prydes av en vase och har dessutom åtskilliga kulhåll,

som det dock förmodligen skulle vara något förhastat att härleda till "Oravais blodiga dag". Från ett apotek eller en läkares utrustning härstammar helt säkert en medicinsked med ett stort blad i den ena ändan och ett litet i den andra. Den är stämplad 1822 av David Hallman i Stockholm. Konstnären Börje Holm, Stockholm, och överläkaren Göran Holm, Nykvarn, har tillsammans överlämnat en handskmaskin, som på 1870-talet gav deras mor hennes levebröd i Västervik. Professor Jöran Sahlgren har skänkt en gammal tändsticksförpackning, som bär texten "Fredricsdals fuktfria säkerhetständstickor säljas genom herr O. L. Kreuger, Kalmar". Fredricsdals tändsticksfabrik var en av våra tidigaste och grundades av Ivar Kreugers farfar.

Högrestandsavdelningens föreståndare har varit förste intendenten Hellner. Dessutom har intendenterna Lagerquist, Bengtsson och Lagercrantz, amanuenserna Holmquist och Hazelius-Berg samt fil. kand. Jan Brunius, fil. kand. Inga Ehrenborg och fil. stud. Margareta von Rosen tjänstgjort vid avdelningen.

Skansen

Kulturhistoriska avdelningen. Den i slutet av föregående år påbörjade ombyggnaden av Novilla har under våren slutförts, och byggnadens yttre är nu återställt i ursprungligt skick. Genom minutiösa färgundersökningar, utförda av konserverator Sven Dalén, har den ursprungliga färgen kunnat fastställas på varje parti av byggnaden. Den nuvarande färgsättningen är sålunda en såvitt möjligt exakt rekonstruktion av den äldsta. Plåttaket, som varit svartmålat, kommer dock inte att målas förrän nästa år. Dubbeltrappan mellan slätten och terrassen återger inte det äldsta skicket utan följer en bevarad ritning från 1849, signerad G. T. Chievitz. Arbetena har utförts av Olle Engkvists byggnadsfirma. I samband med restaureringen omlades också de elektriska och sanitära installationerna, varjämte värmeledningssystemet förnyades och oljeeldning infördes.

Bland de årligen återkommande arbeten, som berört Skansens kulturhistoriska byggnader, kan nämnas reparationer av trätaken på Vadmalstampen och Swedenborgs lusthus, vidare omläggning

av halmtaken på marknadsbodarna från Hultet, ladan vid Soldattorpet samt bränneriet och skvaltkvarnen vid Oktorpsgården.

För anläggningen av Lill-Skansen redogöres närmare på sid. 215.

Utöver det rutinmässiga underhållet av ekonomi- och restaurangbyggnader har under året bl. a. följande arbeten utförts. Omläggningen av Nyloftets yttertak har fullbordats genom påläggning av takveden. Vid stora dansbanan har en serveringspaviljong uppförts enligt ritningar av arkitekten Gunnar Aspe. Den är avsedd för självservering av drycker, smörgåsar, grillad korv etc.

Vården av Nordiska museets byggnader i landsorten har liksom under de senaste åren främst berört Svindersvik. Arbetet med brygghusets restaurering har avslutats, vad det yttre beträffar; invändigt återstår ännu vissa detaljarbeten såsom stengolvet, vindstrappan etc. Det enda rum i huvudbyggnadens bottenvåning, som hittills inte hade berörts av restaureringsarbetena, nämligen kabinettet, blev föremål för vårens undersökningar. Det visade sig, att väggarnas slätputsade ytor ovan bröstpanelen varit oljemålade i en ockragul färg med mörka och ljusa linjer, imiterande boaseringsprofiler. På en vägg togs originalfärgen fram, på de tre andra rekonstruerades målningen. Vid undersökning av rummets tak framkom en märklig, nära nog oskadad takmålning med ljusblå himmel, lätta skyar och flygande fåglar; den härrör sannolikt från 1700-talets mitt.

I Seglora kyrka har högmässogudstjänst varit anordnad varje sön- och helgdag under året, varvid i främsta rummet präster från Stockholms församlingar medverkat. Under sommarmånaderna har i samarbete med Stockholms kyrkobröder aftonbön hållits varje dag. Ledare var grosshandlare Salomon Grane, och medelsiffran för deltagare varje kväll uppgick till 70. Kyrkan har sammanlagt 152 gånger upplåtits för vigslar.

Skansens klädkammare har på sedvanligt sätt stått föreningar och sammanslutningar av skilda slag till tjänst med utlåning av dräkter och annan rekvisita.

I samarbete med Stockholms läns och stads hemslöjdsförening har anordnats kurser i spånad, vävning, växtfärgning och halm-



Utsikt från Bredablick över Lill-Skansen. Foto: Nils Thornström.

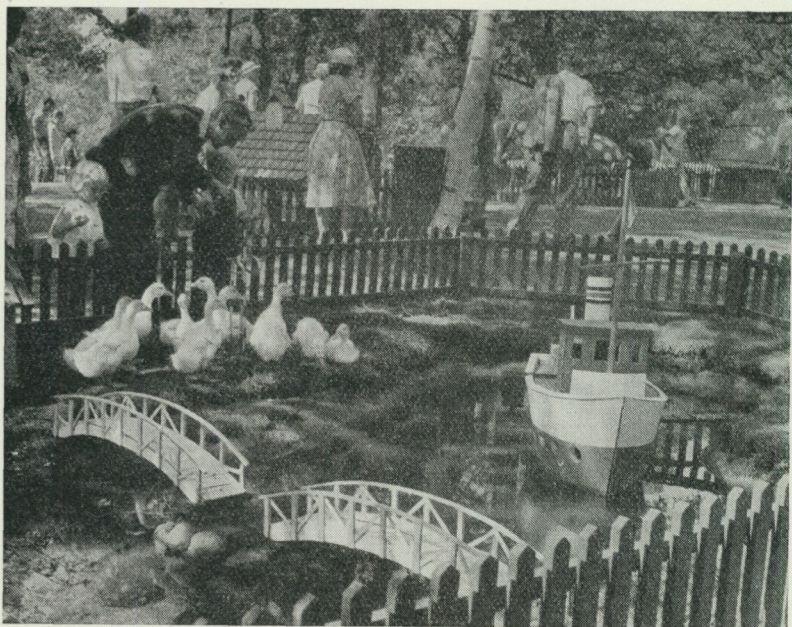
arbeten. I Älvdalsbodarna har fru Marta Eriksson sysslat med ystning och kärning under tiden 11 juli—4 september.

Föreståndare för avdelningen har varit förste intendenten Andrén. Amanuensen Sjöqvist har handlagt frågor rörande byggnadernas inredning, möblering och vakthållning. Byggmästare Elof Hagén har svarat för byggnads- och måleriarbeten och fogden Gustaf Henningsohn för väg- och parkarbeten. Seglora kyrkas ecklesiastika funktioner har stått under tillsyn av kantor Gustaf Hellblom. Skansens klädkammare har föreståtts av fru Palmé.

Skansens observatorium har under vinterhalvåret varit tillgängligt för allmänheten varje stjärnklar torsdagskväll. Förevisningar har anordnats bl. a. för skolungdom under ledning av kamrer Gustaf Lundgren.

Naturhistoriska avdelningen. En ny anläggning, Lill-Skansen, utgörande en zoologisk trädgård i miniatyr, planerades och uppfördes under vintern och våren i samarbete med arkitekterna Sven Backström och Leif Reinius. Anläggningen är främst avsedd för barnens intressen och skall fungera under sommarhalvåret. De djurarter, som bebor Lill-Skansen, utgöres av olika slags husdjur såsom lamm, killingar, kattungar, kaniner, marsvin, vita möss, ankungar, kycklingar, undulater, sköldpaddor (två arter) och fiskar (fyra arter). De olika djuravdelningarna har getts en för barnens fantasi och sagovärld anpassad utformning utan att deras ändamålsenlighet ur djurens synpunkt gått förlopad. Kaninerna bor sålunda i ett pepparkakshus, kycklingarna i en flugsvamp (med inre uppvärmningsanordning), ankorna i en båt och i ett hamnkontor osv. Vid Lill-Skansen har ett antal "lekflickor" varit engagerade med uppgift att övervaka såväl barn som djur. Lill-Skansen invigdes den 26 maj av H.K.H. Kronprins Carl Gustaf och H.K.H. Prinsessan Sibylla.

Beträffande övriga djuranläggningar har förutom nödvändiga underhållsarbeten smärre förbättringar och omändringar vidtagits. Sålunda har dovhjortshagen försetts med en damm. Hos kronhjortarna har den redan tidigare befintliga dammen omkonstruerats, vartill kommer att hagarnas antal utökats, så att de rent svenska



Ankungsanläggning vid Lill-Skansen.

(skånska) kronhjortarna nu har ett hägn för sig. En av björnanläggningarna har försetts med ett mindre gryt för rävar, vilket var en förutsättning för det experiment med björnar och rävar inom ett gemensamt område, som med positivt resultat pågått under året.

I Djurhuset har två tidigare papegojvoliärer omkonstruerats till en dioramaliknande sektion föreställande en asiatisk skog. Anläggningen har försetts med naturtroga klippor, levande växter av olika slag, en liten porlande bäck osv. Till dessa anordningar anknyter fondväggen, som i sin helhet upptar en målning återgivande samma slags djungel. Dessa arbeten har helt utförts av Skansens personal, varvid särskilt herrar Vitalis Andersson och Sigvard Hedblom på ett skickligt sätt bidragit till utformningen. Denna sektion av Djurhuset utgör nu hemvist för en lar, en människoaporna närstående art hörande till familjen gibboner. Detta



Parti av den nya apsektionen i Djurhuset.

djur har överlämnats som gåva till Skansen av Bokförlaget Forum, Stockholm.

För utförandet av nya skyltar i färg av Djurhusets djur har konstnären Harald Wiberg och fil. kand. Kjell Engström svarat.

I djuranläggningarna på Skansen och Julita fanns den 1 november 1955 753 djur fördelade på 100 arter.

Djurbeståndet har, jämfört med föregående år, ökat i antal dels genom fortplantning, dels genom gåvor, byten och inköp. Av däggdjuren har följande arter fått ungar: rhesusapa, anubis-babian, björn, varg, vildsvin, kronhjort, dovhjort, ren, visent,



Lar (Hylobates lar), en gibbonapa från sydöstra Asien. Detta exemplar har skänkts till Skansen av Bokförlaget Forum.

fjällko, får, get, gotlandsruss och shetlandspionny. Bland fåglarna har sebrafink, ädelsångare, undulat, berggub, häger, knölsvan, grågås, gräsand, skrattduva, fasan och påfågel kläckt ungar. Häckningsförsök har dessutom gjorts av vitkindad gås. Bland gåvorna märkes förutom den ovan omnämnda laren kapucinapa, rävar, rådjur, dvärgfår, dvärggetter, skogshare, fältharar, gulbröstade astrilder, amaranter, kinesiska näktergalar, rödhuvade dvärgpapegojor, kattugglor, ormråk, duvhök och knölsvanar. De ovan nämnda dvärgfåren och dvärggetterna har skänkts till Skansen av Société royale de zoologie d'Anvers, Belgien. Som byte har avdelningen erhållit gravänder från Västergötland. Inköpta djur är bl. a.: två svansmakier, en utter, en vikare, en hyacintara, fyra snatteränder, fyra bläsänder, två stjärtänder och två skedänder.

Andfåglarna har förvärvats från The Severn wildfowl trust i England, vilket betyder att de är handuppfödda och följaktligen helt tama.

Ett av vargparen fick under våren sju ungar. Två av dessa plockades efterhand bort ur kullen i syfte att underlätta honans försörjningsbörda. Dessa två ungar har överlämnats till konstnären Lindorm Liljefors, Skyttorp, som uppfostrar dem tillsammans med hundar. Ett av rådjuren har under sommarhalvåret fått gå fritt på Skansen. Strövtågens utsträckning har varierat i tid och rum, men centrum för dess tillhåll har huvudsakligen varit den egna hagen. Experiment angående älgarnas val av olika aspar som föda har utförts i samarbete med Svenska tändsticks AB. Symbios har konstaterats mellan dovhjort och häger. Något dylikt har icke tidigare varit känt för någondera arten.

Försöken att återinföra berguven till vissa av arten tidigare bebodda lokaler i Närke och Västergötland fortgår allttjämt. Det i Närke utplanterade paret utgör en deposition av Skansen.

De vita storkarna på Skansen har under sommarhalvåret på försök placerats på holmar i Karp- och Svandammarna. Ehuru det visat sig att de kan simma — ett nytt drag till kännedom om denna art — har fåglarna hållit sig kvar på resp. områden, där de kommer mer till sin rätt än i Fågelskogens burar, deras tidigare uppehållsplatser.

Även under det senaste verksamhetsåret har avdelningen under vintermånaderna mottagit ett stort antal oljeskadade knölsvanar och en del änder. I den mån tid och utrymme medgivit har dessa fåglar omhändertagits. I samband härmed har en serie försök gjorts att tvätta oljeindränkta fåglar med vissa preparat, som tillhandahållits av olika firmor. Resultaten har hitintills till övervägande delen varit positiva. Tillfrisknade knölsvanar har sålunda kunnat återges friheten på olika utsläppningsorter eller på Skansen, där de dock stannat kvar.

Det under 1954 påbörjade ringmärkningsarbetet i institutionens egen regi har ännu icke lämnat något mer anmärkningsvärt resultat. Dock kan nämnas en koltrasthona, märkt som unge i ett bo på Skansen 1 juli 1954, vilken hittades död i England 13 februari 1955.

I vissa av Skansens dammar har som fortsättning på tidigare inledda försök fiskar inplanterats. De utgöres av följande arter: gädda, karp, ruda, sutare, id, mört, sarv, braxen, björkna och abborre. I samarbete med fil. mag. Ingeborg Stjerna-Pooth, assistent vid Kungl. Fiskeristyrelsens tillsynsavdelning, Drottningholm, har limnologiska undersökningar och provtagningar regelbundet utförts i syfte att lära känna de olika dammarnas status, rytm och planktonproduktion före, under och efter fiskinplanteringarna.

En artinventering av Skansens träd- och buskbestånd har under sommaren utförts av professor Torsten Lagerberg, Kungl. Skogshögskolan. Syftet härmed är att förse träd och buskar med namnskyltar upptagande resp. svenska och vetenskapliga (latinska) namn. Sålunda kommer varje på Skansen representerad art att på nämnda sätt presenteras. Skytlarna kommer huvudsakligen att placeras längs gångstigar i områdets periferi. Utsättningen av skyltar har delvis påbörjats och utförts i samarbete med professor Lagerberg. Avsikten är att arbetet skall avslutas under 1956.

Överläggningar om en revision och komplettering av Skansens geologiska samlingar har under året förts med professor Nils H. Magnusson, överdirektör för Sveriges geologiska undersökning. Professor Magnusson har välvilligt åtagit sig detta arbete, som redan inletts och beräknas kunna bli slutfört under 1956.

Under en del av höstterminens söndagar har för allmänheten anordnats vandringsföredrag bland djuren under ledning av föreståndaren. I juli besågs Skansens djur av medlemmar i Société des amis du Muséum national d'histoire naturelle et du Jardin des plantes i Paris, som i zoologiskt syfte hade arrangerat en resa i Skandinavien. Även andra visningar av speciell natur har förekommit, som t. ex. för kursdeltagarna i Öster-Malma jaktvårdsskola. Under visningar och rundvandringar med skolklasser har också avdelningens djurvårdare fungerat som ledare.

Utställningen "Skogen i centrum", som under hösten pågick på Skansen, gav under förberedelsernas gång upphov till ett intimt samarbete mellan arrangörerna, Skogsvårdsstyrelsernas förbund,

och avdelningen. I utställningen spelade även Skansens djur och träd en viss roll.

Fältarbeten har under året pågått på olika fronter. Undersökningarna över kattugglans biologi har också under detta år utförts av föreståndaren på Balingsholm i Södertörn. Vidare bedrev föreståndaren fältarbeten under juli månad i Västerbotten, Norrbotten och Lappland, varvid speciell uppmärksamhet ägnades åt de ekologiska förhållanden, som för ryggradsdjurens del skapats av årets egendomliga klimatfenomen med extremt sen vår och exceptionellt varm sommar med åtföljande abnormt låga vattenstånd och torra hållmarksskogar, vartill kom stora arealer av insekthärljade fjällbjörkskogar. I augusti gjordes av föreståndaren en första observationsserie av fågelsträcket vid Torhamns udde, Blekinges sydostligaste punkt. Meningen är att dessa undersökningar framdeles skall fortsättas. I oktober tjänstgjorde djurvårdare Sune Berg som observatör på Ottenby fågelstation på Öland. Under senare delen av månaden arbetade djurvårdare Åke Nordh såsom ringmärkare vid samma station.

Vid den i Basel i september hållna konferensen med International union of directors of zoological gardens and aquariums representerade föreståndaren institutionen och höll därvid ett föredrag. Vidare har han under kortare perioder i juni och september arbetat på Musée Royal du Congo Belge, Tervuren, Belgien. Ett resestipendium för avdelningens djurvårdare tilldelades herr Sven Borg, som under juli månad studerade och arbetade i zoologiska trädgårdar i Hamburg, Paris, Basel, Bern och Zürich.

Avdelningen har under en eller flera dagar i studiesyfte eller för diskussioner besökts av följande utländska forskare: dr Eugen Barnes, San Francisco; dr Jean Bouchut, Institut de paléontologie humaine, Paris; dr Émile Dottrens, Muséum d'histoire naturelle, Genève; professor Marcel Florkin, l'Université de Liège; professor Helmuth Gams, Botanisches Institut, Innsbruck; jägmästare H. Hundertmark, Forstamt Saupark, Springe; dr G. Mandahl-Barth, Danmarks akvarium, Charlottenlund; rektor Einari Merikallio, Kerava, Finland; Joréf Mycielski, Zoofauna, Rio de Janeiro; dr Holger Poulsen, Zoologisk have, Köpenhamn; dr Finn Salomonsen, Universitetets zoologiske museum, Köpenhamn; professor Gustav A. Swanson, Cornell university, Ithaca, U.S.A.

I studiesyfte eller för diskussionsändamål har avdelningen under en eller flera dagar besökts av bl. a. följande svenska personer (där ej annat anges är adressen Stockholm): konservator V. Berg, Naturhistoriska riksmuseet; överdirektör G. A. Bouveng, Kungl. Veterinärstyrelsen; konstnär G. Brusewitz; mykolog B. Cortin; byråsekreterare A. Danielsson, Kungl. Veterinärstyrelsen; överjägmästare F. Ebeling, Luleå; författare A. Eklundh, Pjätteryd; lektor O. Elofson, Sundsvall; fil. mag. A. Enemar, Zoologiska institutionen, Lund; fil. kand. K. Engström, Zootomiska institutet; civiljägmästare L. von Essen, Öster-Malma jaktvårdsskola, Gnesta; laborator E. Fabricius, Sötvattenslaboratoriet, Drottningholm; justitieråd E. Geijer, Lidingö; fiskeriinspektör K.-J. Gustafson, Sötvattenslaboratoriet, Drottningholm; professor B. Hanström, Zoologiska institutionen, Lund; jägmästare E. von Hofsten, Skogsvårdsstyrelsen; professor S. Hörstadius, Zoologiska institutionen, Uppsala; dr phil. W. Jennings, Enskede; läroverksadjunkt N.-G. Karvik, Lidköping; professor T. Lagerberg, Kungl. Skogshögskolan; konstnär L. Liljefors, Skyttorp; professor G. Lundberg, Kungl. Skogshögskolan; statsgeolog G. Lundqvist, Sveriges geologiska undersökning; fil. dr M. Lundqvist, Kartografiska institutet; förste museiintendent Y. Löwegren, Zoologiska institutionen, Lund; professor N. H. Magnusson, Sveriges geologiska undersökning; fil. mag. T. Malmberg, Zoologiska institutionen, Lund; läroverksadjunkt G. Nyhlén, Avesta; läroverksadjunkt V. Olsson, Valdemarsvik; professor H. Osvald, Lantbrukshögskolan, Ultuna; laborator G. Otterlind, Kungl. Fiskeristyrelsen, Göteborg; fil. dr T. Palm, Kungl. Domänstyrelsen; länsjägmästare E. Persson, Gävle; fil. kand. C. Ramel, Genetiska institutionen; författare E. Rosenberg, Örebro; lektor B. Rudebeck, Boden; länsjägmästare A. Schard, Östersund; författare S. Schiöler, Öskeviksby; docent L. Silén, Zootomiska institutet; lektor R. Sterner, Göteborg; fil. mag. I. Stjerna-Pooth, Kungl. Fiskeristyrelsen, Drottningholm; byråsekreterare I. Ståhl, Statens jordbruksnämnd; docent G. Svårdson, Sötvattenslaboratoriet, Drottningholm; fil. lic. A. Sörlin, Västerhaninge; länsjägmästare T. Tillander, Uppsala; länsjägmästare F. Thörn; civiljägmästare H. Wachtmeister, Ronneby; skogsinspektör H. Viberg, Örebro; konstnär H. Wiberg, Stenhamra; jägmästare S. Wijkström, Jönköping, och jägmästare H. Zetterberg, Uppsala.

Naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Curry-Lindahl. Under hans frånvaro har vet. med. dr Karl Borg och andre stadsveterinär Uno Plazikowski vikarierat. Borg har dessutom under större delen av året tjänstgjort som veterinär vid avdelningen. Tillfälligt har också fil. kand. Claës Ramel biträtt vid avdelningen.

Högtidligheter, fester och övriga programinslag under år 1955

Programmet kring årsskiftet 1954—1955 var förlagt till Sol-liden, där skådespelare Olof Widgren läste Tennysons "Nyårs-klockan" från estraden, varefter ett fyrverkeri avbrändes med årtalet 1955 i eldskrift.

Under skolornas vinterlov den 20—27 februari var olika arrangemang vidtagna för de tusentals barn och familjer, som dagligen besökte Skansen. Som avslutning på lovveckan hade Skidfrämjandet och Stockholms korporationsidrottsförbund ordnat en "Ungdomens vintersportdag" med diverse attraktioner.

På Sollidens skridskobana gjorde Stockholms konståkningsklubb och S.A.S.K. ett antal uppvisningar under januari, februari och mars.

Sommarens program har, i enlighet med vissa direktiv lämnade i en under vintern 1954—1955 företagen programutredning, i stort sett följt ett uppgjort veckoschema, såsom framgår av nedanstående.

På måndagarna har i samarbete med tidskriften Året Runt anordnats ett amatörprogram, den s. k. Riksparaden. Konferencier var Torbjörn Johnsson.

På tisdagarna i säsongens början ordnades frågetävlingar med Gösta Knutsson och under återstående delen av sommaren "Tolv rätt" med resp. Nils Linnman, Kjell Stensson och Folke Olhagen som konferencier. Börje Lindell och Gunnar Wersén var producenter.

Samarbetet med Radiotjänst fortsatte även detta år genom direktutsändning på onsdagarna av ett från radion tidigare välkänt program, nämligen "Värdshuset Tuppen" med Georg Eliasson. I programmet, som gick 13 gånger i följd, medverkade en mängd kända artister, "sommargäster" i Stockholm och kulturhistoriska kåsörer. I alla program uppträdde dessutom Åke Grönberg och Skansenorkestern med Jerry Högstedt. I redaktionen medverkade utom programledaren även Ulf Peder Olrog, Mats Rehnberg samt från Radiotjänst alternerande Allan Schulmann och Tage Danielsson. Det välredigerade och omväxlande programmet loc-



"Värdsbuset Tuppen" kallades Radiotjänsts program från Skansen sommaren 1955. Fr.v. Georg Eliasson, Åke Grönberg och Jerry Högstedt.

kade, liksom de föregående årens radioutsändningar, stora publik-skaror.

Torsdagarna hade enbart musikalisk underhållning på programmet med rubriken "På begäran", dvs. orkestern spelade av publiken begärda musikstycken.

Fredagarna hade reserverats för "stjärnprogram", och dessutom anordnades som vanligt den alltså lika populära "lekvallen" med Knut Ringqvist som ledare.

Lördagarnas underhållning gick under benämningen "Lördagskväll", ett blandprogram med 2 à 3 artister och orkester. I regel har kapellmästaren varit konferencier.

En stor förändring har under den gångna säsongen genomförts beträffande den musikaliska underhållningen. Efter 52 års obru-ten följd har mässingsmusiken fått vika för en mer tidsenlig orkester. Den nybildade Skansenorkestern har redan efter en säsong under ledning av Jerry Högstedt vunnit stor popularitet hos publiken. Orkesterns sammansättning var följande: 3 violiner, 1



Barnens plaskdamm på Skansen blev flitigt utnyttjad under den torra och varma sommaren 1955.

viola, 1 cello, 1 bas, 1 flöjt, 1 klarinett, 2 trumpeter, 1 trombone, 1 slagverk och 1 piano.

På söndagarna har i regel olika organisationer, företag och föreningar liksom tidigare förlagt sina fester och möten till Skansen. Sådana program och andra enstaka arrangemang har sålunda anordnats enligt nedanstående.

Typernas gångtävlan anordnades den 3 april. Det andra traditionella sportevenemanget, Sleipners terräng, som skulle gått av stapeln samma dag kunde emellertid ej äga rum på grund av att ett tjockt snölager alltså täckte marken. Trots detta inledde emellertid Skansens vaktparad samtidigt vårsåsongen. Några söndagar i april och maj gavs en barnföreställning med ett blandprogram kallat "Skansens leksakslåda" på Sollidsestraden under ledning av Rolf Bergström.

Valborgsmässoafton firades som vanligt med studentuppmarsch, tal till våren, studentsång, eldar och fyrverkeri. Högtidsprogrammet var förlagt till Solliden.

I samband med 90-årsjubileet firades Röda Korsets dag den 8 maj i närvaro av H. M. Drottningen. Överståthållare Johan Hagander var högtidstalare, och sång utfördes av Jussi Björling. Samma dag gick även de militära kamratföreningarnas vårparad. Högtidstalare var försvarsminister Torsten Nilsson.

Vid TCO-festen den 15 maj talade statsrådet Sven Andersson och direktör Valter Åman, den senare från helikopter, som kretsade över Solliden, där talet utsändes i högtalare. Den 17 maj firades Norges nationaldag på sedvanligt sätt med barntåg och högtidsprogram på Solliden. Nykterhetsfolket hade vid sin traditionella fest Kristi himmelfärdsdag den 19 maj statsminister Tage Erlander som högtidstalare. Senare på dagen samlade en av tidningen Året Runt arrangerad avslutningsfest i tävlingen "Sveriges Mönster-Bambino" en stor publik trots det kyliga vädret.

Vid Skådespelarnas Djurgårdsmässa den 21 och 22 maj medverkade som vanligt ett uppbåd av framstående artister. Dessutom framfördes en internationell dräkt-show i samarbete med S.A.S.

Onsdagen den 25 maj anordnades för första gången med stor framgång en Garnisonens dag.

Den 26 maj ägde den högtidliga invigningen av "Lill-Skansen" rum i närvaro av Prinsessan Sibylla och Kronprins Carl Gustaf, som i egenskap av förste officiella besökare klippte av det symboliska sidenbandet.

Annandag pingst, den 31 maj, var åter en landskapsdag anordnad på Skansen, nämligen Smålands dag. I det rikhaltiga och omväxlande programmet medverkade idel småländska förmågor, bl. a. intervjuade redaktör Lennart Hyland landshövdingarna Thorvald Bergquist och Ruben Wagnsson samt landstingsdirektör Ingvar Hertzman. Dagens höjdpunkt var ett gammaldags bondbröllop med tre brudpar, utsedda av pressen i vartdera av landskapets tre län. Bernhard Sönnnerstedt sjöng i högtidsprogrammet, och f. ö. medverkade teckningslärare Eric Bojs, Husqvarna kvinnliga gymnastiktrupp, ett folkdanslag från Växjöortens SLU-avdelning samt Värends hembygdskör under ledning av domkyrkokantor Bertil Rask, som även varit den drivande kraften i festkommittén.

Svenska ungdomsringens årliga fest med uppvisningar av folk-

danser och högreståndsdanser ägde rum den 5 juni. Svenska flaggans dag den 6 juni högtidlighölls med sång av Jussi Björling och Stockholms gosskör.

Försäkrings AB Hansa anordnade i samband med sitt 100-årsjubileum ett program kallat "Hansa-kväll" den 14 juni, där bl. a. Sigge Fürst, Gösta Knutsson och KFUM-kören medverkade.

Med anledning av ett brittiskt örlogsbesök arrangerades ett underhållningsprogram i samarbete med SAS den 16 juni. En skotsk musikkår från den gästande eskadern utförde musik och den säregna svärdsdansen. Margareta Kjellberg sjöng till luta. Påföljande söndag, den 19 juni, gav en 90-mannaorkester, sammansatt av eskaderns tre musikkårer, en konsert på Solliden.

Svenska missionsförbundets ungdomsmöte samlade en stor skara deltagare den 18 juni. Sveriges scoutförbunds "ryttarhajk" avslutades på Skansen den 19 juni.

Midsommaren firades den 24 och 25 juni med lekar och dans kring majstången för unga och gamla, samt sång och musik. Vid den traditionella högtidsstunden med klockringning från Håsjö-stapeln på midsommarnatten utfördes musik av en mässingsorkester under Ivar Lundgrens ledning.

Söndagen den 26 juni svarade Stockholms spelmansgille för en folkmusikfest. Med anledning av frimärkets 100-årsjubileum anordnades den 1 juli ett underhållningsprogram med postverkets personalavdelning under medverkan av amatörer anställda vid posten. Frälsningsarméns årliga musikgudstjänst ägde rum den 4 juli. Amerikanska nationaldagens firande hade uppskjutits till den 5 juli, varvid tal hölls av presidenten i USA:s högsta domstol Earl Warren, ambassadör J. M. Cabot samt generalkonsul Sven Salén. Sång utfördes av Hugo Hasslo.

Den franska folkfesten på Frankrikes nationaldag den 14 juli, som anordnades för tredje gången, blev en stor succé. Den 31 juli hade Stockholmspolisen för tionde gången sin årliga populära fest med häst- och hunduppvisningar samt en föreställning av "Kasper i trafiken" ordnad av trafikpolisens undervisningsavdelning. Telefon AB L M Ericssons fritidskommitté anordnade sin nionde LM-dag den 14 augusti. På kvällen samma dag presenterades Miss Universum Hillevi Rombin.



I samband med omdaningsarbetena i museet måste flera av de vävda tapeterna undergå en grundlig rengöring. Här utnyttjas plaskdammen på Skansen som tvättkar för en stor gobeläng.

Den 19 augusti var det premiär för en världsattraktion, nämligen en s. k. "vattenorgel", en fontän med musikackompanjemang. Under de tre veckor som denna "Miracle Fountain", uppsatt av den amerikanska isshowturnén "Holiday on Ice", visades, sökte sig stora åskådarskaror till Solliden.

Stockholms fackliga centralorganisations och Morgon-Tidningens folkfest anordnades den 21 augusti. Huvudtalare var statsrådet Ulla Lindström. I Barnens dags stora festprogram den 3 och

4 september ingick bl. a. finalen i tävlingen "Fröken Stil 1955", arrangerad av Bildjournalen och Melka.

Frikyrkofolkets dag firades den 11 september. Fredagen den 16 september öppnades den stora utställningen "Skogen i centrum", arrangerad av Skogsvårdsstyrelsernas förbund och utbredd över stora delar av Skansenområdet. Med denna synnerligen påkostade, instruktiva och roliga utställning celebrerades skogsvårdsstyrelsernas 50-årsjubileum. Själva jubileumshögtidligheten var förlagd till Nordiska museets hall den 25 september och ägde rum i närvaro av D.D. M.M. Konungen och Drottningen. Konungen, Kronprins Carl Gustaf och Prinsessan Sibylla avlade därefter ett besök på utställningen, varvid konungen och kronprinsen planterade var sitt minnesträd på Solliden.

Söndagen den 18 september firades Sverige-Amerikadagen med tal av bl. a. professor Gunnar Heckscher och sång av Anna-Greta Söderholm och Einar Andersson samt KFUM-kören.

Söndagen den 2 oktober anordnades De blindas dag med bl. a. en servitörgångtävlan på Solliden och ett rikhaltigt underhållningsprogram.

Skid- och Friluftsförbundet ordnade söndagen den 9 oktober en trevlig propagandadag kallad "Friluftsfolkets dag" med bl. a. instruktiv rundvandring på Skansen.

Julmarknaden hölls den 4 december. Auktionsförrättare var Arvid och Axel Kling från Arvika.

Konserter har givits av Stockholms konsertförening (4 ggr), Kungl. Hovkapellet (2 ggr), Stockholms promenadorkester (1 gång) samt The little chamber Orchestra, Portland, USA (1 gång) med följande dirigenter: Sixten Ehrling, Sten Frykberg, Nils Grevillius, Tor Mann, Lennart Nerbe och Boris Sirpo. Musikkårer från Flottan, Livgardesskvadronen, Posten, Stockholms spårvagnar, Stockholmspolisen, Svea flygflottilj, Svea livgarde och Vaxholms kustartilleriregemente har gästspelat.

Konserter har givits av Jussi Björling, Luigi Carrara, France Ellegaard, Greta Eriksson, Zarah Leander, Dora Lindgren, Edith Oldrup, Elisabeth Schwarzkopf m. fl. Sigge Fürst, Karl Gerhard m. fl. har framträtt med egna program. Dessutom har ett gästuppträdande av en rysk varieté ägt rum.

Thore Ehrling och Leif Kronlund har svarat för den moderna dansmusiken. Måndagar i början av säsongen har skolorkestrar varit engagerade. Eric Östs spelmanslag har svarat för den gamla dansen på Bollnästorget. Under sommaren har Svenska ungdomsringen på måndagarna anordnat sedvanliga kurser i gammal dans på Gamla Tivoliområdet och i samband därmed gammal dans för allmänheten. Gösta Cederbergs kapell har svarat för musiken vid dessa tillfällen. Under vinterhalvåret har ett liknande arrangemang gjorts på restaurang Solliden.

Skansens folkdanslag och ringleksbarn samt lag från Svenska ungdomsringen har dagligen under sommarmånaderna visat svenska folkdanser och lekar. Dessutom har ett franskt folkdanslag (*Les compagnons de la dance*) samt ett österrikiskt, ett tyskt och ett holländskt folkdanslag gästspelat.

Gås Anders Nämnden hade uppspelning och förrättade medalj-utdelning den 12 juni. Bland andra spelmän, som medverkat längre eller kortare perioder, kan nämnas: Erik Klockar, Axel Myrman, Ernst Lövgren, Eric Sahlström, Gösta Sandström, Adolv Söderqvist, Eric Öst, riksspelmansparet Ester och Jon-Erik Öst.

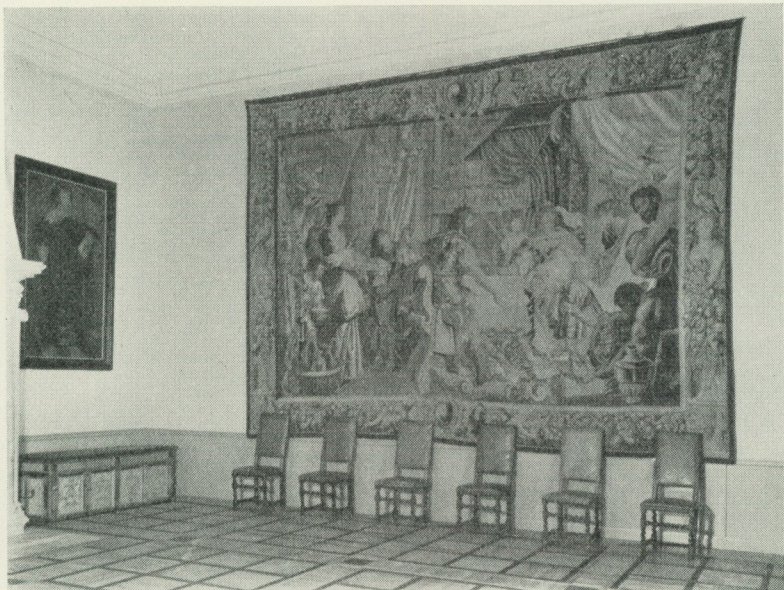
Gymnastikuppvisningar har gjorts av Hermesflickorna, Husqvarna kvinnliga elittrupp, SFUGK (Stockholms Förenade Ungdomsgymnastikklubbar) och Studenternas kvinnliga elittrupp.

För barnen har anordnats rid- och åkturer från Gästgiveriet, ridturer på elefanten och karusell. Det lilla tåget har kört dagligen från april till oktober. Skansens vaktparad under Ivar Lundgrens ledning har varje söndag marscherat från Djurgårdsbron till Bollnästorget under tiden april—november. Kasper-teatern har givit föreställningar varje söndag på Gamla Tivoliområdet med hjälp av en grupp elever från Teckningslärareinstitutet.

Skansenteatern har varit upplåten åt produktionsledaren Lorens Marmstedt, som i år givit "Markurells i Wadköping" av Hjalmar Bergman.

Under året förekom 10 folksöndagar, varav 4 under sommarhalvåret, samt 8 s. k. 50-öresdagar under sommarhalvåret och 12 under resten av året.

Utöver de på annan plats refererade gudstjänsterna i Seglora



Parti av musiksalongen på Tyresö.

kyrka har fem friluftsgudstjänster anordnats i Frikyrkorådets regi.

För anordnandet av ovan i korthet relaterade program har i samråd med ekonomidirektör Scherling närmast svarat amanuensen Tullander och kapten Gustaf Blomquist, som under sommar-månaderna tjänstgjort som inspektör på Skansen, samt fru Palmé.

Den på sid. 223 nämnda programutredningen har verkställts av en kommitté bestående av intendent Rehnberg, ordf., direktör Georg Eliasson och amanuens Tullander. Adjungerad ledamot har varit assistent Hjelte.

Tyresö

Slottet har hållits öppet för besökande varje söndag under sommaren och i möjligaste mån även vardagar efter anmälan. Antalet besökare i huvudbyggnaden har varit 2 420 och i parken 1 750.

Under året har vissa underhållsarbeten företagits. Sålunda har

östra flygelns fönster mot borggården målats, och i huvudbyggnadens inre har smärre målningsarbeten utförts.

Vid en högtidlighet i Tyresö kyrka den 18 december mottog trädgårdsmästare Hugo Alenby, som varit i museets tjänst sedan 1932, Patriotiska sällskapets medalj i guld, tredje storleken.

I egenskap av vaktmästare har förste expeditionsvakten Arvid Caster haft närmaste uppsikten över slottet och dess inventarier. Parkträdgårdsmästare har varit hr Alenby.

Julita gård

Huvudbyggnaden och museet jämte den gamla fattigstugan vid Nybble har varit tillgängliga för besökande dagligen under tiden 15 maj—18 september samt söndagarna 25 september och 2 oktober. Antalet besökare i Stora huset har varit 20 930 och i museet 29 009 eller sammanlagt 49 939.

Liksom under föregående år har under sommarsöndagarna hållits musikandakt samt en högmässa i det till museet anslutna gårdskapellet. — Sveriges kristliga student- och gymnasiströrelse har traditionellt avhållit tvenne möten, nämligen stockholmsavdelningen 10—15 juni och mellansvenska avdelningen 6—15 augusti; den senare avdelningens möte föregicks av s. k. ledardagar.

Den 5 juni gav Skansens folkdanslag en uppvisning i det fria av en serie gamla svenska folkdanser. Svenska flaggans dag högtidlighölls med bl. a. uppmarsch på festplatsen Munktäppan av korporationer, kårer m. fl. från orten.

Södra bostadsflygeln på herrgården har sedan några år tillbaka i överensstämmelse med löjtnant Arthur Bäckströms testamente under sommaren upplåtits åt konst- och kulturhistoriska forskare för en tids rofylld vistelse. Denna förmån har också under året utnyttjats av ett antal personer.

Arbetet med samlingarnas nyuppställning i museet har fortsatts. Rumssviten med husgeråd från gamla bondehem i Julita har färdigställts, och den i förra årsredogörelsen omtalade museala framställningen av Julita gårds äldre historia slutgiltigt ordnats. Arbetet med en nyuppställning av landsbygdens hantverk har igångsatts för att om möjligt vara färdigt vid museets återöppnande nästa sommar. Restaureringen av väggmålningar och övrig fast

inredning i Stora husets sal i mellanvåningen har programenligt fortsatts men icke kunnat avslutas på grund av att detta arbete nödvändigtvis kräver lång tid. Konservering av textilier ur samlingarna har liksom under föregående år bedrivits under medverkan av Nordiska museets konserveringsateljé och torde i hufvudsak ha slutförts.

Handelsträdgården har under året nedlagts till följd av svårigheter att hålla densamma i ekonomisk drift. Omfattande åtgärder till föryngring av parken har under hösten vidtagits med tanke på fortsättning instundande vår. Samtliga plåttak på herrgårdens byggnader har inlagats och strukits.

Under hösten har ett betydande arbete med omläggning av värds-
husområdets avloppsledningar igångsatts för att söka upphäva de sanitära olägenheter, som varit förenade med det gamla systemet. En effektiv rening av allt spillvatten kommer att ske sedan anläggningen, som konstruerats av byggnadschefen Axel Stenberg, Katrineholm, färdigställt. Arrendet av huvudgården — Julita gård och Berga — vilket alltsedan 1939 innehafts av godsarrendator David Isakson, har under året övergått till hans äldste son, inspektör Bengt Isakson.

Nordiska museets representant på Julita har varit intendenten Lagerquist. Skogsförvaltningen jämte tillsyn av arrendegårdarna på godset har omhänderhafts av forstmästare Axel Gustawsson, Gnesta. Gårdskontoret har föreståtts av major Nils Adlercreutz.

Arkivet

Uppordnandet av gårdsarkivet från Viredaholm med de Carlheim-Gyllensköldska papperen har fortgått; under detta arbete har omkring 5 000 brev förtecknats och registrerats.

Till skråarkivet har genom inköp förvärvats en räkenskapsbok för skomakarämbetet i Sala 1683—1847. Bland andra inköp av handskrifter kan nämnas en dagbok över en resa genom en del av Södermanland, Västmanland och Dalarna år 1795, egenhändigt skriven av bergsrådet Jonas Cederstedt. Genom inköp har också förvärvats en räkenskapsbok, som tillhört kyrkoherden i Burträsk Anders Hernodius (1682—1736).

En för studiet av det svenska silversmidets formgivning under

1900-talets fyra första årtionden värdefull samling är en gåva om närmare 300 skisser, utförda av framlidne silversmeden E. Hellgren och skänkta av hans maka, fru Margareta Hellgren, Stockholm. — Av doktor Fredrik Sjöblom, Trollhättan, har arkivet mottagit en samling notifikations- och gratulationskort jämte andra handlingar av personhistoriskt intresse. — Till lapska arkivet har kyrkoherde Erik Daunius skänkt bildoriginalen till sin avhandling "Om de hedniska lapparnas gudabilder".

Arkivet har föreståtts av intendenten Lundwall i egenskap av arkivarie. För olika avdelningar inom arkivet ha svarat: för bildarkivet fil. lic. Liedgren, för Etnologiska undersökningens arkiv professor Granlund, för lapska arkivet intendenten Manker och för de folkloristiska samlingarna assistenten Tillhagen. Inom arkivet har under året vidare tjänstgjort fil. kand. Marianne Olsson, f. Hagstroem, samt fröken Margarete Fohlmeister.

Biblioteket

Vid årets ingång var boksamlingarna till största delen otillgängliga på grund av den pågående värmeledningsinstallationen och bibliotekspersonalen hade sitt arbete förlagt till en sal i södra delen av museibyggnaden, dit vissa mindre delar av bokbeståndet hade flyttats. Den 2 maj kunde arbetet återupptagas i de nödortförtigt återställda bibliotekslokalerna, men omfattande inredningsarbeten och omgrupperingar återstår ännu vid årets slut att göra, innan biblioteket kan fungera som förut.

Årets litteraturförvärv domineras helt av makarna Lilly och Sven Thuréus' donation av hela deras omfångsrika moderna boksamling, som är präglad av bildningsintressen typiska för en berest språk- och kulturintresserad läkare i våra dagar. Särskilt samlingen av kulturhistorisk topografi och konsttopografi från olika europeiska länder fyller en sedan länge kännbar lucka i museets bibliotek. Samlingens katalogisering och uppställning torde kunna påbörjas under det kommande året. I övrigt är accessionen av vanlig omfattning och karaktär. På grund av de svåra arbetsförhållandena har dock under året endast 18 hyllmeter blivit katalogiserade och inordnade i samlingarna.

Sveriges ornitologiska förening har deponerat sitt huvudsak-

ligen av löpande tidskrifter bestående bibliotek i museet. Strävan-
dena att skapa ett gott faunistiskt referensbibliotek för Skansens
naturhistoriska avdelnings behov har tack vare denna överens-
kommelse med föreningen i väsentlig grad underlättats genom att
samtliga mera betydande ornitologiska tidskrifter nu står till av-
delningens förfogande.

Antalet utlån har under året uppgått till omkring 5 000, varav
4 000 var lån utanför bibliotekslokalerna. På grund av samlingar-
nas otillgänglighet under vissa perioder har inlånen från andra
bibliotek uppgått till närmare 1 000.

Biblioteket har förestått av intendenten Jansson i egenskap av
bibliotekarie med biträde av förste biblioteksassistenten Ehrnberg
(bibliografiskt arbete, katalogisering). Dessutom har under längre
eller kortare perioder tjänstgjort förra amanuensen Laura Strids-
berg, fil. stud. Barbro Lindskog och fil. stud. Karin Näsström.
Herr Nils Lagergren var till sin död den 2 juli tjänstledig för
sjukdom. En biträdes- (numera assistent-) tjänst har under året
varit vakant.

Undervisningsavdelningen

Under året har femte och sjunde klasserna vid Stockholms folk-
skolor undervisats i likhet med föregående år. På grund av museets
ombyggnad har lektionerna under vårterminen varit förlagda till
olika gårdar på Skansen. Förutom denna med särskilt besöks-
schema reglerade undervisning har ett stort antal skolor, korpora-
tioner, militärförband och andra grupper erhållit visningar i mu-
seet och på Skansen; i samarbete med Stockholms skolresetjänst
har landsortens skolresegupper under sommaren särskilt omhän-
dertagits.

Undervisningsavdelningen har handhaft museets bokförmedling
till allmänheten samt till bibliotek, bokhandel etc.

Avdelningen har förestått av intendenten Rehnberg i egenskap
av museilektor. Vidare har här arbetat fil. kand. Ernst Folke Lind-
berg, fil. stud. Roland Hjelte samt under vissa delar av året
fil. kand. Jan Brunius, fil. kand. Bengt Jonsson, fil. stud. Bo Särn-
stedt, fil. stud. Birgitta Carlestam, fil. stud. Inga Arnö och fil.
stud. Barbro Lindskog.

Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning

Undervisning och examination har fullgjorts såsom för en ordinarie lärostol i detta ämne vid Stockholms högskola. Professor Erixon, som innehaft lärostolen sedan 1934, avgick med vårterminens slut från denna befattning och efterträddes den 1 juli av förste intendenten vid Nordiska museet docenten John Granlund.

Under vårterminen föreläste professor Erixon över ämnet "Folklivsforskningens nuvarande huvudlinjer och dess ställning i kultur-, samhälls- och individstudiet" och under höstterminen professor Granlund över ämnet "Väst- och sydeuropeiska reliktområden". Dessutom har docenten Gustav Ränk, som från den 1 juli åtnjuter docentstipendium, under höstterminen föreläst över "Estlandssvenska folklivsstudier".

Under tiden 11—15 maj deltog professor Granlund i det nordiska folklivsforskarmötet i Bergen och höll föredrag. I september månad medverkade han i museimannakursen och föreläste därvid den 26/9.

Seminarieövningar har hållits under vårterminen varannan vecka och under höstterminen varje vecka. Därvid har följande ämnen behandlats, nämligen under vårterminen: Magnus Gislason: Den isländska badstovan; Ernst Folke Lindberg: Etnologiska problemställningar och metoder. Några reflektioner i anledning av en folklivsundersökning i Sala; Magnus Gislason: Eldhus och eldstäder på Island; Björn Hallerdt: Leva i brukssamhälle. Arbete, hem och samhällsliv vid ett bergslagsbruk. En etnologisk studie över Surahammar 1845—1920; Harald Hvarfner: Etnologiska undersökningar utefter nedre delen av Indalsälven. Fisket. I; Gunnar Smedberg: Lockne. Samhällsutveckling och kyrklig sed 1850—1900 i några jämtländska socknar; Magnus Gislason: Isländskt byggnadsskick. Byggnader av grästov och sten; Juozas Lingis: Gaffelårdret. Några synpunkter på redskapets uppkomst och utbredning; Roberts Legzdins: Friluftsmuseer. Synpunkter på deras funktion och planering; Nils Strömbom: Det sydsvenska bonadsmåleriet. En inledning med redogörelse för den folkliga bonadskonstens ursprung och förutsättningar. Under hösttermi-

nen: professor Granlund: Inledning till studierna i ämnet, åtföljt av demonstration av kurslitteraturen genom Anna Britta Hellbom; Jonas Berg: "Folk society"; Ann Sofi Berg: Byliv i Sverige under 1800-talets förra hälft; Eyvind Unnerbäck: Några svenska bytyper; Elisabeth Ekelöf: Byar och byliv i Danmark före utskiftningen; Barbro Lindskog: Några svenska gårds- och hustyper; Harry Ördell: Möbler och heminredning; Birgitta Carlestam: Svenska vävnader; Per Hultgren: Vad är folkkonst?; H. Kruse: Den svenska folkvisan — en jämförelse mellan Ek och Hildeman; fil. dr Folke Hedblom: Uppspelning av uppteckningar på landsmålsalfabet.

På särskild inbjudan har följande utländska forskare hållit föredrag, delvis i seminariet: professor Helmer Tegengren, Åbo: Bidrog lanthandeln till det gamla bondesamhällets upplösning?; professor Francis Lee Utley, Ohio State University, USA: The migration of folktales from Old World to New; dr phil. Andreas Holmsen, Oslo: Gård, ödegård og jordegods; overinspektøren universitetslektor Axel Steensberg, Köpenhamn: Svedjebruket; fil. dr Thor Heyerdahl, Oslo: Foremål og resultater ved Kon Tiki-expedisjonen og norsk arkeologisk ekspedisjon till Galapagos-øyene; professor Kurt Willvonseder, Salzburg: Volksbräuche im Lande Salzburg.

Institutet för folklivsforskning är som forsknings- och undervisningsinstitution knutet till professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning. Kostnaderna för dess verksamhet bestrides genom anslag, delvis av statsmedel, från Nordiska museet och Stockholms högskola. Härjämte har Samfundet för svensk folklivsforskning till och med vårterminen lämnat månatliga bidrag och bekostat vissa publikationer. Under ledning av professor Erixon koncentrerades institutets arbete under vårterminen på utarbetning och redigering av "Atlas över svensk folkkultur", som numera är under tryckning, på förberedelser till publikationen "Svenska byar", nya handböcker för de studerande samt på förberedelser till publikationer om svensk byggnadsteknik och svenska byordningar. Av dessa senare har en första volym, omfattande byordningar från V. Göinge härad, ut-

givits av fil. dr Sven Ljung. Under professor Granlunds ledning har verksamheten under hösten inriktats på utarbetande av material från fältforskningar och insamlingsarbete. Undersökningarna i fältet har anknutit till en del av institutet redan tidigare upptagna spörsmål, varvid ekonomiskt stöd erhållits av intresserade institutioner. Docenten Ränk har med stöd av Riksost genomfört undersökningar rörande äldre mjölkhushållning, ost och ystning, under juli månad i Jämtland och Härjedalen och under augusti på Gotland. Fil. dr Laid har med understöd från Lantbruksakademien och i samarbete med Jordbrukets utredningsinstitut påbörjat en undersökning av de i nutiden använda skördemetoderna och metoderna att torka säd på åkern och företog i augusti och september månader en längre undersökningsresa omfattande olika delar av landet. Fil. lic. Talve har under första halvåret innehaft ett forskarstipendium från Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd och under andra halvåret ett doktorandstipendium från Stockholms högskola. Han har på uppdrag av Värmlands museum under ett par veckor under sommaren katalogiserat hembygdsgårdarnas samlingar i Västvärmlands finnbygd och ledde i augusti på uppdrag av Finlands nationalmuseum en undersökning av byn Lemlahti, Luvia socken i nedre Satakunta i Finland. En frågelista om sädesrensning har utgått till institutets meddelarstab. Den har även distribuerats i Norge och Svensk-Finland.

Inom institutet har under året tjänstgjort: som förste amanuens fil. lic. Helmut Hagar, vidare kanslibiträdet fröken Lisa Löfman, kontorsbiträdet fru Margit Stoye och som tekniska kontorsbiträden Åke Hermansson och fru Margret Bengtsson. Statsstipendier har genom K. Arbetsmarknadsstyrelsen utgått till professor Karlis Straubergs, fil. dr Eerik Laid samt till den 1 juli till docenten Gustav Ränk, som därefter innehaft docentstipendium. Statsstipendiaterna har samtidigt fungerat som extra assistenter vid institutet. Från K. Arbetsmarknadsstyrelsen har även bidrag erhållits till avlöning av ett antal arkivarbetare, och som arbetsledare för denna grupp tjänstgjorde intendenten fil. lic. Anders Nyman. Fil. dr Sven Ljung, fil. kand. Anna-Britt Sifversson och konstnären Juhan Nömmik har som extra arbetskrafter genomfört en del specialuppdrag.

Utställningar

Då museet åter öppnades den 4 juni, hade i salen för tillfälliga utställningar ordnats en överskådlig och representativ utställning av "Vängåvor". Det var de genom gåva under 1954 tillkomna nyförvärven, som på detta sätt redovisades. Visserligen var just detta år — särskilt genom de Adelsköldska och Lundinska donationerna — ovanligt rikt ur förvärvsynpunkt, men utställningen gav dock även ett talande tvärsnitt över museets samlingsområde. Utställningen hölls öppen till slutet av oktober. Den hade ordnats av intendenterna Lagerquist och Nylén.

Utom denna utställning hade i åtskilliga av museets utrymmen till återöppnandet färdigställt utställningar av mer eller mindre provisorisk karaktär. I högreständsavdelningens sista fjärdedel, som visar inredningskulturen från 1800 till modern tid, hade intendenten Lagercrantz provisoriskt nyordnat de rum, vilka ännu icke fått permanent karaktär, i väntan på den planerade fullständiga nyordningen av högreständsavdelningens hela rumssvit längs museets östra fasad.

De förutvarande utställningarna av allmogekultur från Syd-sverige och folkkonst i Dalarna, vilka varit inrymda i de två rumssviterna i hallvåningens östra del, hade under värmeledningsarbetena rivits för att i framtiden ge plats för moderna avdelningar. I väntan på dessa arbetens igångsättande hade intendenten Nylén i två montrar utställt ett urval av museets folkdräkter från olika delar av vårt land. Den ena montern visar en representativ och märklig samling av sorgdräkter.

I museets kolonnvåning hade — i anslutning till dess tidigare norska motsvarighet — av amanuensen Biörnstad anordnats en utställning av "Svensk folkkonst", avsedd att bibehållas, tills detta parti av museet kan få permanent inredning.

Med hänsyn till textilskolornas så gott som dagliga utnyttjande av museets samlingar för studier har textilavdelningens utställningslokaler försetts med bord, stolar och andra anordningar, varigenom de fått karaktären av studierum. I samband med dessa arbeten företogs en viss revision av de utställda samlingarna.

I förrummet till textilavdelningen hade amanuenserna Wik-

land-Wintzell och Holmquist ordnat en tillfällig utställning av "Broderier med figurmotiv".

I Skansens trapphall utbyttes utställningen "Vintersport" vid månadsskiftet februari-mars mot en från två olika produktionsområden sammansatt utställning, där AB Stobotextil visade nya tryckta tyger och en rad firmor utställde hushållsföremål av plast. Den avlöstes den 20 maj av en bosättningsutställning, anordnad i samarbete med Riksbanken, vars nya broschyr om bankens bosättningslån den illustrerade.

Höstens utställning i trapphallen hade ägnats ett par norska formgivare, Grete och Arne Korsmo, vilka i utställningen "Arkitektur og Design" visade experiment och produktion, hon som silversmed och designer hos firman Tostrup, han som arkitekt och stadsplanerare. Utställningen pågick till slutet av oktober.

Fäl tar bet en

Etnologiska undersökningen. Under ett par veckor i juli månad undersökte förste intendenten Eskeröd skånska fiskelägen. Amanuensen Wikland-Wintzell gjorde under 10 dagar uppteckningar om stickning i Löderup i Skåne. Amanuensen Biörnstad fortsatte i oktober månad sina hantverksundersökningar i norra Skåne. I samarbete med landsantikvarie Greta Arwidsson utförde professor Granlund en undersökning av allmogekulturen i Norrlanda och angränsande socknar på östra Gotland. Medhjälpare var konstnären Olle Homman, fru Ingalill Granlund och fil. kand. Marianne Olsson. Förste intendenten Berg utförde kompletterande undersökningar i Frändefors socken i Dalsland. Amanuensen Hallerdt kompletterade under några dagar sin tidigare undersökning av näringslivet på Hammarön i Värmland samt slutförde sina forskningar vid Surahammars bruk i Västmanland. Intendenten Nylén fortsatte den föregående år påbörjade undersökningen av bymiljön i Bruksvallarna i Härjedalen. Som medarbetare deltog amanuensen Biörnstad.

Med bidrag från Humanistiska fonden inledde professor Granlund en undersökning av den folkliga bebyggelsen på landsbygden i Hälsingland. Medarbetare var konstnären Olle Homman och fru Ingalill Granlund.

Fil. mag. Ragnar Bergling undersökte olika typer av kyrkstäder i Norrbotten och Västerbotten, i första hand för att utröna deras karaktär av handelsplatser.

I egenskap av tillkallad sakkunnig till 1954 års zigenarutredning har assistenten Tillhagen under mars och april månader samt i juni genomfört en inventering av Sveriges samtliga zigenare.

Med årets lappmarksundersökningar har en åttaårsplan för inventering och undersökning av äldre lapska kulturlämningar slutförts. I detta fältarbete, som stått under ledning av intendent Manker, har landsantikvarierna i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län årligen deltagit, varjämte fackmän från bl. a. Riksantikvarieämbetet och Sveriges geologiska undersökning medverkat; ett samarbete har därvid etablerats med forskarkolleger i Norge och Finland. Årets deltagare har förutom intendent Manker och landsantikvarierna Hans Beskow, Gunnar Westin och Lennart Björkquist varit fil. lic. Harald Hvarfner från Riksantikvarieämbetet och fil. lic. Inga Serning, Kiruna, samt fil. kand. Karl Nickul och fil. dr Hilikka Vilppula från Helsingfors. Undersökningarna har på svensk sida försiggått i Torne lappmark och på skilda håll inom Västerbottens och Jämtlands län samt i Finska lappmarken inom Enontekiö, Muonio och Enare socknar.

Av Etnologiska undersökningens meddelare omfattar den fasta staben 182 personer. Av dessa har 127 med ledning av museets frågelistor sänt in bidrag under året. Utarbetning av det under resorna och genom Ortsmeddelarna insamlade materialet har pågått i den mån det varit möjligt. Under året har inkommit 700 accessioner, omfattande 5 075 sidor text, 675 teckningar och 2 135 fotografier. En frågelista om textilierna i hemmet har utgivits. En pristävling har utlysts rörande Minnen från Närke i tidningen Nerikes Allehanda samt en rörande kommunalarbetarminnen i tidningen Kommunalarbetaren. Av den stencilerade tidsskriften "Meddelanden från Etnologiska undersökningen" har ett nummer utkommit, vilket utdelats i första hand bland Ortsmeddelarna.

Under föreståndarskap av förste intendenten Berg har vid Etnologiska undersökningen arbetat professor Granlund, museilektor

Rehnberg, artisten Homman, kanslibiträdet Hullström samt med halvtidstjänst fil. kand. Marianne Olsson, f. Hagstroem. De lapska undersökningarna har omhänderhafts av intendenten Manker.

Högreståndsavdelningens undersökningar. Undersökningarna av bebyggelsen i städerna intar på grund av den allt livligare ombyggnadsverksamheten en mycket framträdande plats i arbetet.

De systematiska undersökningarna av Kristianstad i samarbete med Föreningen Gamla Christianstad har fortsatt med bidrag av staden till kostnadernas täckande. Från föreningens sida har intendenten Thorsten Andersson deltagit i arbetet, som utförts av ingenjör Sander Rosén och arkitekt Bertil Wetter. I Filipstad har ett tiotal gårdar, som skall rivas inom en nära framtid, undersökts av arkitekt Wetter och fotograf Grundström. Initiativet till denna undersökning har tagits av landsantikvarien Gösta von Schoultz, och staden har ställt i utsikt att svara för kostnaderna och utvidga undersökningen till att omfatta en inventering av hela Filipstad. Resultatet av arbetena skall i så fall läggas till grund för bedömningen av husen ur kulturhistorisk synpunkt vid upprättandet av en generalplan för staden. Vidare har i Karlshamn en ingående undersökning företagits av den Östensonska gården, då den intressanta 1600-talsgården stod inför rivning. Staden har i detta fall helt svarat för kostnaderna, och arbetet har utförts av ingenjör Rosén.

Inventeringen av Dalslands herrgårdar i samarbete med landsantikvarie Sven Axel Hallbäck och Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund, som också bidragit med anslag, har i år fortsatt i Sundals och Nordals härad, varvid arbetet utförts av ingenjör Rosén och fil. stud. Sam Selling. Samma personer har också påbörjat och i det närmaste slutfört en kompletterande inventering av Hälsinglands herrgårdar. Inventeringen som utföres med bidrag från Humanistiska fonden avser att omfatta hela landskapet. Dessa båda sistnämnda arbeten är led i museets strävan att aktualisera det nu ofta många år gamla materialet från herrgårdarna landet över.

Även mindre samhällsbildningar har fortsättningsvis undersökts. En grundlig undersökning av Mönsterås köping har påbörjats för medel som anslagits av kommunen. Arbetet har utförts av fil. kand. C. G. Mörner och arkitekt Wetter. Vira bruk i Uppland har fotograferats, beskrivits och uppmätts, varvid även traditionsuppteckningar utförts; arbetena har utförts av fil. kand. Mörner och arkitekt Wetter.

Utom dessa relativt omfattande undersökningar har enstaka gårdar besökts, varvid uppmätningar, beskrivningar och fotograferingar utförts.

Under året har intendent Lagerquist fortsatt sina undersökningar rörande det äldre möbelbeståndet i svenska hem, varvid han assisterats av fotografen Claréus. Vidare har amanuensen Stjernswärd utfört omfattande traditionsuppteckningar i herrgårdar i Skåne och i samband därmed påbörjat en inventering av lösa inventarier. Liknande arbeten är avsedda att fortsättas också i andra delar av landet.

Garveriundersökningarna, bekostade av Sveriges garveriidkareförening, har omfattat kompletterande arbeten genom fil. lic. Gösta Bertel och fil. kand. Anna-Britt Sifversson. Den senare har också överarbetat äldre hantverksundersökningar från Älvsborgs län. Fil. kand. Inga Ehrenborg har slutfört den av de båda porslinsfabrikerna Rörstrand och Gustavsberg bekostade genomgången av mönster och modeller efter industrialiseringens genombrött på 1800-talet.

Högreståndsavdelningens kulturhistoriska undersökningar har föreståtts av förste intendent Hellner. Fast anställda ha varit ingenjör Rosén och amanuensen Stjernswärd; utom i det föregående nämnda har fröken Elisabeth Ekelöf och fru Birgitta Wallgren deltagit i arbetet.

Upptagning av kulturhistorisk film. Filmen "Klövsjö, en jämtländsk socken", som upptogs åren 1952—1953, har under året slutredigerats och ljudsatts. Filmen, som är 1 150 m lång med en visningstid av 1½ timma, är tagen i 16 mm färg av museets fotograf, Åke Wintzell, som också svarat för den tekniska utredningen. Förberedande fältarbeten, bekostade av

Klövsjö kommun och Nordiska museet, gjordes år 1950 av Nils J. Nilsson, Strömstad, under förste intendenten Eskeröds ledning. Nils J. Nilsson inventerade därvid även filmningsmöjligheterna och uppgjorde ett preliminärt manuskript. Den kulturhistoriska granskningen har handhåfts av Eskeröd, landsantikvarie Lennart Björkqvist och folkskollärare Carl Eklund, Frösön. Den senare är också speaker i filmen. Vid musikläggningen har Radiotjänst välvilligt ställt sina inspelningar av folkmusik från Klövsjö till förfogande.

Museets filmverksamhet under året leddes av förste intendenten Eskeröd.

Förvaltning m. m.

Anslag och donationer. Under år 1955 har till museet överlämnats följande anslag, gåvor och donationer.

Statens anslag till avlöningar utgick för budgetåret 1955/56 med 337 600 kr och till undersökningar av äldre svensk folkkultur och folktradition med 67 300 kr. Till tackande av den höjning som skedde av dyrtidstilläggen under 1954 beviljades museet ett tilläggsanslag av 33 400 kr, vartill kommer ett tilläggsanslag för budgetåret 1954/55 av 16 700 kr. Det sammanlagda statsanslaget för budgetåret utgjorde sålunda 438 300 kr. Till Institutet för folklivsforskning uppbar Nordiska museet på Stockholms högskolas stat för budgetåret 1955/56 ett anslag av 38 360 kr; av statsmedel utgick även här ett tillägg för tackande av de ökade dyrtidstilläggen till personalen vid institutet, varigenom hela anslaget kom att uppgå till 41 310 kr. Utöver dessa anslag har för innevarande budgetår ställts till museets förfogande ett extra statsanslag på 165 000 kr såsom bidrag till de under året pågående och avslutade reparationsarbetena i museibyggnaden.

Under året har 15 arkivarbetare varit sysselsatta inom museet avlönade med särskilt anslag på ca 90 000 kr, som med stort tillmötesgående ställts till museets förfogande av Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen. Som arbetsledare har nu som tidigare fungerat assistenten Carl-Herman Tillhagen.

Stockholms stad har i likhet med föregående år beviljat Skansen 55 000 kr i grundanslag och 25 000 kr som bidrag till kostnaderna för stråkorkestermusik under sommaren. Liksom tidigare har museet genom Stockholms folkskoledirektion erhållit ett anslag på 10 000 kronor till en biträdande museilektor.

Ett statsanslag av 2 000 kr har utgått till museet för insamling och transport till Stockholm av vissa fängelsehistoriska samlingar.

Från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse har museet mottagit ett anslag av 192 500 kronor för iordningställandet i samband med byggnadens återöppnande av en permanent utställning av de högre ståndens husgeråd, varom jämför en särskild uppsats i denna årsbok.

En mycket betydelsefull gåva har under året kommit museet till del, i det att en vän till institutionen, som önskar förbli okänd, inköpt och överlämnat samtliga aktier i AB Cirkus. Den av bolaget disponerade cirkusbyggnaden vid Djurgårdssläätten tillträdades den 1 oktober. Planer för byggnadens framtida användning är ännu icke fastställda, men det kännes tryggt att veta, att genom denna behjärtade aktion det ur Skansens synpunkt mycket känsliga området blivit fredat från okontrollerad ny bebyggelse. Till styrelse för AB Cirkus har nämnden utsett hovrättsrådet J. Nordenfalk, förste hovmarskalken Erik Wetter och byggmästare Olle Engkvist, vilken senare även är verkställande direktör. Museets styresman och ekonomiske direktör är adjungerade ledamöter.

Grosshandlare Teodor Ericson har överlämnat 50 000 kr, avsedda att bilda en fond, som i första hand skall säkra det framtida underhållet av Ekshäradsgården på Skansen. I den mån ytterligare avkastning blir disponibel, får denna användas för vården även av andra kulturhistoriska byggnader på Skansen. Det må i detta sammanhang erinras om att den frikostige givaren var den drivande kraften bakom anskaffandet och uppförandet av nämnda gård, som till övervägande del bekostades genom en insamling organiserad av Wermländska sällskapet i Stockholm.

Såsom bidrag till restaureringen av Svindersvik har museet av byggnadsingenjör Ernst Wohlin såsom gåva mottagit 13 383:78 kronor.

Ur Johan Unmans fond slutligen har museet tilldelats ett an-

slag av 3 500 kr såsom bidrag till kostnaderna för utgivande av andra delen av Arvid Hedbergs arbete Stockholms bokbindare 1460—1880.

Samfundet Nordiska museets vänner. Samfundets styrelse har under året utgjorts av: ordförande H.K.H. Prins Bertil, vice ordförande f. riksantikvariern Sigurd Curman, skattmästare disponenten Nils Westerdahl. Till sekreterare efter professor Andreas Lindblom, som inför sin förestående avgång från styresmannabefattningen avsåg sig uppdraget, valdes vid årsmötet fil. dr Gösta Berg; övriga styrelseledamöter är friherrinnan Susan af Ugglas, f. Lewenhaupt, hovrättsrådet J. Nordenfalk, byggnadsingenjör Oscar Hegert och advokaten friherre Carl von Plomgren, de båda sistnämnda suppleanter. Som inköpsnämnd har fungerat H.K.H. Prins Bertil, direktör Ivan Traugott, disponenten Nils Westerdahl, professor Andreas Lindblom, den senare från årsmötet efterträdd av fil. dr Gösta Berg. Samfundets medlemsantal utgjorde den 31 december 1955 227 personer, av vilka 122 ständiga och 205 årligen betalande.

Samfundets årsmöte den 25 maj var förlagt till Svindersvik i Nacka, varvid museets tjänstemän demonstrerade de av Vännerna under året skänkta gåvorna, bl. a. de fyra rokokoputti av marmor, som fått sin plats i Svindersviks trädgård.

Under innevarande år har samfundet till museet överlämnat bl. a. nio damastservietter från 1600-talet, ett matbestick från samma århundrade, ett schatull, innehållande matsilver av Zethelius' och Möllénborgs tillverkning, samt två teckningar av Oskar Andersson (O. A.) med Skansenmotiv.

Medaljer. Medaljen för hembygdsvårdande gärning har under året tilldelats professor Erik Lundberg, Lidingö, och landsantikvariern Manne Hofrén, Kalmar.

Artur Hazeliusmedaljen i silver har tilldelats godsarrendator David Isakson, Julita, distriktsöverlärare Hilding Thorbert, Djuröd, redaktör Alfred Lindén, Sala samt musikdirektör Carl-Oscar Othzén, Stockholm, och samma medalj i brons handlanden Albert Berntson, Ängebacken, snickaren Erik Carlsson, Nossebro, fru

Olga Hansson, Skabersjö, samt målaren Anders Lindberg, Leksand.

Skansenföreningens, Samfundet för Nordiska museets främjande, medlemsantal utgjorde den 31 oktober 1955 12 719. Av dessa är 34 hedersledamöter.

Besök m. m. För Skansen var besöks-siffran under hela året 1955 2 223 475 mot 2 036 241 år 1954. Motsvarande siffror för Nordiska museet var 70 683 mot 34 122 år 1954. Museet hölls på grund av reparationsarbeten stängt för allmänheten 1/6 1954—3/6 1955.

Museets samlingar har ökats med ca 2 200 inventarieförda föremål, varigenom dessas antal stigit till över 251 000.

Publikationer. Från museet har utgivits: Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok 1955; Ur och urverk — kulturbilder ur tidmätningens historia, av Sten Lundwall; Taper, av Ingemar Tunander; Acta Lapponica X: Valla renar, av Nils Nilsson Skum †; En bok om Ekshäradsgården på Skansen; Matsgården i Östbjörka; Supplement till vägledning genom Nordiska museets samlingar; Supplementary guide to Nordiska Museet; Supplement zum Führer durch die Sammlungen des Nordiska Museet; Linnés Hammarby och Linnémuseet i Uppsala, av Arvid Uggle och Sigurd Wallin, 2:a upplagan; Meddelanden från Etnologiska undersökningen nr 84 (stencilerad); Skansens program (19 nummer).

Styresmannen professor Lindblom: Allsången på Skansen, i Samfundets för unison sång jubileumsskrift; Ekshäradsgårdens invigning, i Fataburen och i En bok om Ekshäradsgården på Skansen; Birgittas sista färd, i Rig; recensioner i Biblioteksbladet; redigerat (tillsammans med G. Berg och B. Bengtsson) Fataburen.

Förste intendenten Berg: Lappland och Europa. Några anteckningar om renar som furstegåvor, i Fenno-Ugrica. Studier tillägnade Björn Collinder den 22 juli 1954 (även i Svenska landsmål 1953—54); En jordbruksbild av Jean Eric Rehn, i Fataburen; Värmland och Skansen, i En bok om Ekshäradsgården på Skansen; Sammansättningshuset — ingen modern uppfinning, i AB

Svenska trähus 25 år; Museal organisation, Museernas ekonomiska förhållanden och Museiyrkets villkor, stencilerade kompendier till den av Museichefskollegiet i Stockholm anordnade museikursen; Om husmanskost förr och nu, i Lärlingsrådets för hotell och restauranger skriftserie, 8; bidrag till kommentaren i Anders Tidströms resa genom Dalarna 1754, utgiven i Dalarnas hembygdsbok; recensioner i Ethnos och Rtg; redigerat (tillsammans med A. Lindblom och B. Bengtsson) Fataburen och (tillsammans med M. Rehnberg och S. Svensson) Rtg.

Professor Granlund: Olov Anderssons till Säby och Christer Oxehufwuds jordeböcker, i Fataburen; Ett skinnsåll i Borås museum, i Från Borås och de sju häraderna; Inlands- och östersjöfiske, i Nordisk kultur XI—XII A; svensk redaktör för Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.

Förste intendenten Eskeröd: Jordskiftena och lantbrukets utveckling 1809—1914, i Bonden i svensk historia III; artiklar i Vi och i Storstaden.

Förste intendenten Andrén: Ekshäradsgården på Skansen, i En bok om Ekshäradsgården på Skansen.

Förste intendenten Curry-Lindahl: Djuren i färg — däggdjur—kräldjur—groddjur; Djuren och människan i svensk natur; Natur på Öland (tillsammans med lektor Rikard Sterner); Physiological and climatological factors concerning the bird migration in Central Africa, i Cinquième rapport annuel de l'Institut pour la recherche scientifique en Afrique Centrale; reviderat (tillsammans med professor Sven Ekman) 6:e uppl. av Brehm: Djurens liv, I—II; notis i Vår fågelvärld.

Professor Erixon: Byar och samfälligheter, i Svensk lantmäteritidskrift; Hushållsböcker, Byar och samhälligheter samt Samfundets, Institutets och professurens verksamhet hösten 1952—hösten 1954, i Liv och folkkultur B I, Studier och översikter tillägnade Erik Nylander 1955; Schröderska gården i Söderköping, i S:t Ragnhilds gille i Söderköping. Årsbok 1954; Något om landskapsgillen i Stockholm och särskilt om Östgöta gille, i Fataburen; Zentralgeleitete und volkstümliche Baukultur, i Festschrift für Will-Erich Peuckert; Djurfångst och jakt samt insamling av vegetabiliska födoämnen under nyare tid, och Den till fångstnäring-

arna knutna rörliga bebyggelsen, båda i Nordisk Kultur XI—XII A; Förord, i H. Th. Bossert, Folkkonst i Europa (ny uppl.); An international dictionary of regional European ethnology and folklore: Introduction, International conference for co-operation on the mapping of folk culture; at Namur September 1953; Some points of view with regard to international cartographical activities; Maps of folk culture. An international inquiry; International conference for research of ploughing implements in Copenhagen (tillsammans med A. Steensberg, Köpenhamn); Commission de l'habitat rural (tillsammans med M. Maget, Paris); The position of regional ethnology and folklore at the European universities. An international inquiry; Special report on the teaching of Nordic and comparative folklife research at the Swedish universities of Stockholm, Lund and Uppsala, samtliga i Laos; recension i Laos; utgivit Byordningarna från Skåne 1: V. Göinge härad (tillsammans med S. Ljung), i Etnologiska källskrifter, ny serie; redigerat publikationerna Laos, Liv och folkkultur, Nordisk kultur och Sveriges bebyggelse: Landsbygden.

Intendenten Manker: Från "stum handel" till marknadsliv, i Minnesskrift till Jokkmokks vintermarknad 1605—1955; Hos lapparna, texthäfte till bildband; Samerna och gruvdriften, i Malm; Samernas trolltrummor, i Västerbotten; Seiten, en fjällvärldens gudomlighet, i STF; Ossian Elgströms "Björnfesten", i Norrbotten; recension i Ethnos; utgivit Nils Nilsson Skum: Valla renar; redigerat Acta Lapponica.

Bibliotekarien Jansson: Människan och årsloppet, Före almanackan och Almanackan 1956, i Tidens kalender 1956; bidrag till kommentaren i Anders Tidströms resa genom Dalarna 1754, utgiven i Dalarnas hembygdsbok.

Intendenten Rehnberg: Stora krogboken, kulturhistoriska bilder ur restauranglivets historia; Söndagsutflykter; Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar. En översikt för år 1953, och Matsgården i Östbjörka, i Fataburen; En vinterkrönika (tillsammans med N. Dahlbeck och N. Linnman), i Svenska turistförningens årsskrift; Televisionen och museerna, Industrier och museer, Med bil till museet och Utställandet av dräkter, i Svenska museer; artiklar i Svensk uppslagsbok, Ratten, Vi, Vi husmödrar,

Handelsnytt, Svensk handel, Kommunalarbetaren, Skogsindustriarbetaren, Svensk handel, Mjölkpropagandan, Signalen, Studiekamraten, Dalsländsk jul, Röster i radio, Perspektiv, Landskommunernas tidskrift, Maskinbefälet, Sjömannen, Svenska Museer och Meddelanden från Etnologiska undersökningen; redigerat Svenska museer, Rtg (tillsammans med G. Berg och S. Svensson) och Meddelanden från Etnologiska undersökningen.

Intendenten Lagerquist: Det karolinska Julita, ett bidrag till dess historia, i Fataburen; Möbelkonst, i Kulturen och vi.

Intendenten Bengtsson: Silvret, i Ett dukat bord, redigerad av Lilly Arrhenius; Erik Flemings silversmedja, i Erik Fleming och Atelier Borgila; redigerat (tillsammans med A. Lindblom och G. Berg) Fataburen.

Intendenten Nylén: "Herrgårn" och bygden och Inredningen av Ekshäradsgården på Skansen, i En bok om Ekshäradsgården på Skansen; Familjealbumet, i Fataburen; recension i Rtg.

Arkivarien Lundwall: Ur och urverk — kulturbilder ur tidmätningens historia; C. U. Palm och Nordiska museet, i Fataburen.

Intendenten Lagercrantz: redigerat antikvitetsidan i Svenska hem i ord och bild; artiklar och recensioner i Arte et Marte, Form, Hem i Sverige, Malm, Studiekamraten och Svenska hem i ord och bild.

Intendenten Hallerdt: Bruksmuseet i Surahammar, i Svenska museer; bidrag till kommentaren i Anders Tidströms resa genom Dalarna 1754, utgiven i Dalarnas hembygdsbok; artiklar i Svenska museer och Nordens tidning; text till Historic Sweden — Schweden, historische Stätten und Museen; redigerat Museums in Stockholm etc. (sexspråkig turistbroschyr).

Amanuensen Biörnstad: Mässing i Loshult, i Fataburen; Building 8, Building 11 samt Previous investigations of iron age building remains on Gotland, i Vallhagar, a migration period settlement on Gotland.

Amanuensen Hazelius-Berg: "Anjala-smycke" eller örhänge?, i Fataburen.

Amanuensen Sjöqvist: Inredningen på "Herrgårn", i En bok om Ekshäradsgården på Skansen.

Amanuensen Wikland-Wintzell: Människor och miljö på "Herrgård", i En bok om Ekshäradsgården på Skansen.

Assistenten Tillhagen: Married life and family life among the Swedish Kalderasa Gypsies II: The child and its care, i Journal of the Gypsy lore society; Stålet och trollen II, Den gudomlige smeden, Smedsyrkets heder, Slätvälling och saltsill, Smeden i folktron, Smeden, Hin och Vår Herre samt Smeden som trollkarl och "klok", i Fagersta Forum; Arsenik och gamla hästar, i Smältdegeln; Zigenarna, i Kunskapens bok; recensioner i Journal of the Gypsy lore society samt Western folklore.

Assistenten Hjelte: Hur man går i museet. En undersökning av Nordiska museets publik, i Svenska museer.

Fil. kand. Ernst-Folke Lindberg: De kulturhistoriska museerna och det nutida samhället, i Salabygdens fornminnesförenings årsbok.

Professor Ränk: Vanha Viro (Det gamla Estland, i finsk översättning av T. Vuorela); Öselska herrgårdar vid utgången av 1600-talet, i Svio-Estonica; Om voternas ria och tröskning (på finska), i Kalevalaseuran vuosikirja; Vita väggdukar i estniska bondstugor, i Liv och folkkultur B I; Lapp female deities of the Madder-akka group, i Studia septentrionalia; Det gamla Estland, i Folk och kultur; Die Hakenpflüge Estlands, i Suomen museo.

Amanuensen Talve: Skogsfinnarnas byggnader i svenska och norska museer (på finska), i Kotiseutu; Georgius Franciscus Holyk. Ein Beitrag zur Geschichte der landwirtschaftlichen Literatur des Baltikums im 17. Jahrhundert, i Commentationes Balticae; Anteckningar om Hella Wuolijokis brevsamling (på estniska), i Tulimuld; Notiser om byggnadsskicket i östra Värmlands skogstrakter, i Liv och folkkultur B I; recensioner i Rig.

Professor Straubergs: Om varulvarna i Baltikum, i Liv och folkkultur B I; Lettiska bröllopsseder: Giftermål och vigsel, Lettiska bröllopsvisor, Avskedet i brudens hem, Flyttningen och upptagningen i det gifta ståndet, Avslutning på bröllopet (på lettiska), i Latviešu tautas dziesmas; utgivet Latviešu tautas dziesmas (Chansons populaires lettones; tillsammans med A. Švabe).

Fil. dr Sven Ljung: Uppsala stads historia II: Uppsala under yngre medeltid och Vasatid; utgivet Byordningarna från V. Göinge härad, i Sveriges byordningar II:1 (tillsammans med S. Erixon).

Kansli och ekonomiförvaltning. Under året har kansliet förestått av förste intendenten Berg i egenskap av sekreterare. Kansliets arbetskrafter i övrigt har varit kansliskrivarna Rosencrantz och Huss, fru Lilly Sahlin och fru Elisabeth Bergquist.

Föremålsregistreringen har förestått av intendenten Hallerdt.

Den ekonomiska förvaltningen har stått under ledning av ekonomidirektören Scherling.

Räkenskapskontoret har förestått av kamrer Hegnell. Vid detta har dessutom arbetat kamrer Nyblin, kassör Gustavsson, kanslibiträderna Käll och Solberg och kontorsbiträderna Staberg och Svensson. Programredaktionen och reklamavdelningen har förestått av direktör Scherling med biträde av amanuensen Tullander, fru Palmé och kontorsbiträdet Runeborg.

Driften vid Skansens restauranger har liksom tidigare stått under ledning av en särskild restaurangkommitté. Ordförande i denna är direktören Arne Edfelt, övriga ledamöter förste intendenten Berg, ekonomidirektören Scherling och direktören för Skansens restauranger Sture Håård.

Nordiska museets nämnd har under året utgjorts av hovrättsrådet J. Nordenfalk, ordförande, tillika delegerad för finansförvaltningen, 1943;¹ professor Andreas Lindblom, styresman, 1929; fil. dr Bror Jonzon, 1935; byggmästare Olle Engkvist, 1947; direktören Erik Bengtson, 1949; överintendenten fil. dr Åke Setterwall, 1950, samt förste hovmarskalken Erik Wetter, 1952.

Museets tjänstemän. Professor John Granlund, vilken genom nämndens beslut den 28 oktober 1954 kallats till innehavare av den Hallwylska professuren, tillträdde sin befattning den

¹ Årtalet betecknar året för inträde som ledamot i nämnden.



Kerstin Larson
f. 14/8 1911—d. 3/2 1955.

1 juli 1955. Sin installationsföreläsning höll professor Granlund den 5 december i museets föreläsningssal över ämnet Per Brahes *Œconomia*. Föreläsningen inramades av 1500-talsmusik, exekverad på blockflöjt av medlemmar ur Heinrich Schütz-Collegium under ledning av kammarmusiker Johannes Brinckmann.

Med utgången av innevarande år avgår styresmannen för museet och Skansen professor Andreas Lindblom med pension från sin befattning. Till hans efterträdare från den 1 januari 1956 utsåg nämnden den 14 april förste intendenten vid museet fil. dr Gösta Berg. Samtidigt lämnar, likaledes med pension, ekonomidirektör George Scherling sin tjänst. Till ekonomisk direktör utsåg nämnden vid nyssnämnda sammanträde civilingenjör Arthur Brunnberg, f. n. som vice verkställande direktör knuten till St. Kopparbergs Bergslags AB. Till sekreterare i nämnden efter förste intendenten Berg utsågs intendenten fil. lic. Mats Rehnberg.

Den 3 februari avled efter en långvarig sjukdom kanslisten fil. kand. Kerstin Larson. Hon kom i museets tjänst 1944 och

handhade, så länge krafterna stod henne bi, med skicklighet och pliktmedvetande sina arbetsuppgifter. Den 2 juli avled biblioteksbiträdet Nils Lagergren, som även han med nit och omsorg verkat inom institutionen sedan 1941.

Tjänstemannastaben utgjordes den 31 december 1955 av följande personer:

Styresman: professor fil. dr Andreas Lindblom, 1929.¹ — Sekreterare: förste intendenten Berg, se nedan. — Förste intendent: fil. dr Gösta Berg, (1924) 1935, föreståndare för Etnologiska undersökningen; fil. dr Albert Eskeröd, (1937) 1947, föreståndare för museets allmogeavdelning; fil. dr Brynolf Hellner, (1932) 1948, föreståndare för museets högre ståndavdelning; fil. dr Erik Andrén, (1937) 1949, föreståndare för Skansens kulturhistoriska avdelning; Kai Curry-Lindahl, 1954, föreståndare för Skansens naturhistoriska avdelning. — Ekonomidirektör: civilekonom George Scherling, 1944. — Kamrer: civilekonom fil. kand. Sam Hegnell, 1938. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. dr John Granlund, (1930) 1955. — Arkivarie: intendenten Lundwall, se nedan. — Bibliotekarie: intendenten Jansson, se nedan. — Museilektor: intendenten Rehnberg, se nedan. — Intendenter: fil. dr Ernst Manker, 1939; fil. lic. Sam Owen Jansson, (1929) 1945; fil. lic. Mats Rehnberg, (1938) 1946; fil. dr Marshall Lagerquist, (1936) 1948; fil. lic. Bengt Bengtsson, (1938) 1949; fil. dr Anna-Maja Nylén, (1938) 1950; fil. lic. Sten Lundwall, (1946) 1950; fil. lic. Bo Lagercrantz, (1948) 1955; fil. lic. Björn Hallerdt, (1950) 1955. — Amanuenser: fil. kand. Inga Wikland-Wintzell, (1950) 1952; fil. kand. Kerstin Sjöqvist, f. Carlson, (1944) 1952; fil. kand. Kersti Holmquist, f. Wallér, (1949) 1954; fil. lic. Arne Biörnstad, (1952) 1954; fil. lic. Rut Liedgren, (1943) 1955; Gunnel Hazeliuss-Berg, (1924) 1926; Brita Stjernswärd, (1931) 1933; Margareta Tullander, (1937) 1939. — Biblioteksassistent: fil. kand. Karin Ehrnborg, f. Hallström, 1947. — Biträdande kamrer: Alvar Nyblin, (1930) 1947. — Huvudkassör: Henning Gustavsson, 1952. — Kansliskrivare: fil. kand. Gunhild

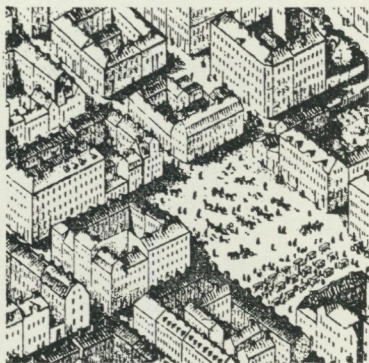
¹ Årtalet betecknar det år befattningen tillträdde. Inom parentes anges året för inträde i museets tjänst.

Rosencrantz, f. von Sydow, 1951; Lillemor Kihlskog, f. Andersson, (1944) 1948; fil. kand. Ann Marie Huss, f. Hedenius, 1954. — Kanslibiträden: Dagmar Hullström, (1937) 1946; Inga-Lisa Käll, f. Hultqvist, (1942) 1948; Gunvor Solberg, f. Karlsson, (1946) 1948. — Kontorsbiträden: Gunvor Staberg, (1947) 1949; Maggie Ardell, (1947) 1949; Vera Runeborg, (1948) 1951; Elsa Svensson, 1954. — Föreståndare för klädkammaren: Solveig Palmé, f. Löthgren, (1946) 1948. — Fotografer: Märta Claréus, f. Claréus, 1927; Åke Wintzell, 1949; Åke Grundström, 1949. — Ritare: Olle Homman, 1927; Sander Rosén, 1932. — Konserveringsateljén: Marie-Louise Dagel, f. Wulfcrona, textilkonstnärinna HKS, (1952) 1953; Birgitta Carlson, textilkonstnärinna HKS, 1955.

ANDREAS LINDBLOM

Två verkliga fullträffar för varje Stockholmsälskare!

Gamla Stockholm i ord och bild



Hötorget på 1870-talet.

STOCKHOLM på 1870-talet

Heinrich Neuhaus' panorama ger i "bal-longperspektiv" en intressant och rolig bild av Stockholm, som det såg ut på mormors tid — Den ledsagande texten med ett flertal unika illustrationer har utarbetats av två kända stockholmsexperten: stadsantikvarie G. Selling och fil. dr M. Lundqvist. Tre utföranden:

Bok i halvfranskt band innehållande text samt namnkarta och med inhäftat eller separat panorama

Panorama in plano, format 110×90 cm

Panorama uppfodrat på treetex, format 102×83 cm.



Märta Helena Reenstiernas

ÅRSTA- DAGBOK

— 3 DELAR —

*Levande, sällsynt
äkta och person-
lighetspräglad*

stiger den sengustavianska tidens Stockholm fram i Märta Helena Reenstiernas dagbok. Förd under nära 50 år intar den bland vår memoarlitteratur en särplats genom skildringens detaljrikedom, stilens friskhet och iakttagelsernas omedelbarhet.

Är Ni gammal stockholmare och är Ni kulturellt och historiskt intresserad, då måste Ni se "Neuhaus' Panorama" och "Årstadagboken". Finns i Er bokhandel!

GENERALSTABENS LITOGRAFISKA ANSTALTS FÖRLAG
STOCKHOLM 16

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1954

Nordiska museets nämnd får härmed avgiva berättelse rörande museets ekonomiska förvaltning år 1954.

Beträffande institutionens verksamhet i övrigt hänvisas till årsberättelsen för 1954, tryckt i Fataburen 1955.

Angående räkenskaperna för 1954 får nämnden anföra följande:

Efter verkställda avskrivningar redovisas för 1954 ett överskott av kr 4 678:82, som tillsammans med från föregående år balanserat överskott av kr 102 382:60 eller sammanlagt kr 107 061:42 balanserats till 1955.

Beträffande resultatet av den ekonomiska verksamheten under året samt ställningen vid årets slut hänvisas till nedanstående balans- samt vinst- och förlusträkningar.

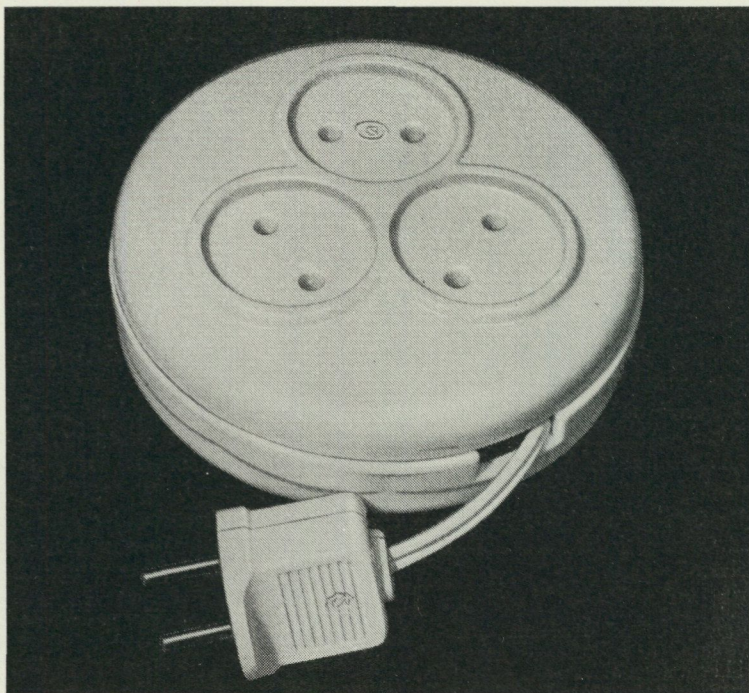
Balansräkning den 31 december 1954

Tillgångar

Kassa, postgiro, banker	414 921:43	
Diverse fordringar		
Fordringar enl. reskontra	454 214:90	
Förskotterat för vissa ändamål		
Fältforskningar och förlagsverksamhet	72 202:71	
Restaurangernas inventarier och varulager	1 149 467:06	
Materialgårdens varulager	11 383:38	
Guldsmedshusets materiallager	2 301:87	
Balanserade anläggningskostnader etc.		
Å avdelningen på Skansen	184 416:22	
,, ,, ,, Lejonslätten	248 380:07	
,, ,, ,, Julita	310 833:38	743 629:67

Kapitaltillgångar

Museibyggnaden	3 000 000:—	
Restaurangbyggnader	3 875 000:—	
Julita gård	791 000:—	
Svindersvik	401 000:—	
Tyresö slott	190 000:—	
Samlingar och inventarier	4:—	8 257 004:—
	Kronor	11 105 125:02



LUMA sladdosa

- 5 meter utdragbar sladd
- trevägsuttag
- vit plast
- S-märkt för 5 ampère
- kan hängas på vägg
- svenskt patent
- riktpreis 13:50
- finns i konsum

Skulder

I förskott uppburna inkomster

Årskort för 1955	29 353:—	
Av beviljat statsanslag	222 430:80	
Förskottsbetalda hyror etc.	92 664:—	344 447:80

Diverse skulder

Leverantörer	651 313:36	
Källskatt	149 103:05	
Upplupna skuldräntor	75 686:33	
Skuld till fondförvaltningen	111 614:65	
Övriga skulder	24 068:84	1 011 786:23

Reserverat för olika ändamål

Byggnadsunderhåll och inredningsarbeten ..	141 885:40	
Inköp till samlingarna	13 248:68	
Förlags- och vetenskaplig verksamhet	30 213:88	
Skogsvårdsåtgärder å Julita gård	50 000:—	
Övriga ändamål	58 055:84	293 403:80

Lån av fondförvaltningen för fastighetsinvestering 968 000:—

Intecknings- och reverslån

Lån för Nya Solliden	3 729 681:—	
Mälarprovinsernas Hypoteksförening	211 618:58	
Kungl. Bostadsstyrelsen	94 702:81	
Stockholms stad	151 993:27	4 187 995:66

Nordiska museets fria pensionsstiftelse 85 000:—

Eget kapital 4 107 430:11

Vinst- och förlustkonto

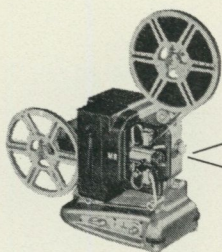
Balanserad vinst	102 382:60	
Årets vinst	4 678:82	107 061:42
	Kronor	11 105 125:02

Nordiska museets fondförvaltning

Balansräkning den 31 december 1954

Tillgångar

Värdepapper enl. bil. 1	2 473 741:—	
Investering i byggnader å Skansen	968 000:—	
Banker	102 449:38	
Upplupna fondräntor enl. reskontra	16 836:45	
Fordran på Nordiska museets kassaförvaltning	111 614:65	
	Kronor	3 672 641:48



ORDNA SJÄLV
TREVLIGA
HEMMAKVÄLLAR

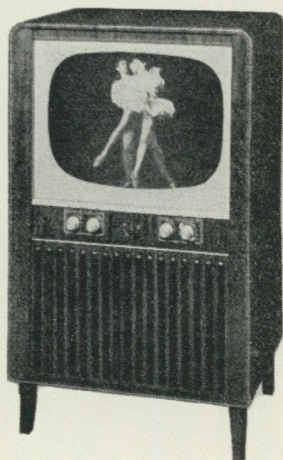
med utrustning från

BRODDMANS

*Ni vet väl
adressen!*

STORGATAN

Tel. växel 63 08 30



**El - Radio - TV
Bandspelare**

**Grammofonskivor
Radiogrammofonutställning**

Kino - Foto - Optik

↓
4

10

12

Leverantör till Nordiska
museet och Skansen m. fl.
statliga institutioner.

Förmånliga avbetalningsvillkor ordnas!

Låt oss visa Er en TV eller en modern Radiogrammofon

Skulder

Fondkapital

Fonder enl. bil. 2	3 672 641:48
Kronor	3 672 641:48

Vinst- och förlusträkning för 1954

Inkomster

Inträdesavgifter	1 772 101:13
Årskort och årsbok	324 075:—
Statliga och kommunala anslag	788 260:—
Fondräntor	151 300:32
Inkomstarronden och -hyror	262 958:11
Vetenskaplig verksamhet	46 842:07
Förlags- och undervisningsverksamhet	235 482:96
Inkomstbringande företag på Skansen och Julita	2 327 869:08
Utnyttjade donationer och reserverade medel	491 990:97
Övriga inkomster	29 764:75
Kronor	6 430 644:39

Utgifter

Löner, pensioner, understöd och sjukomkostnader	2 345 621:93
Omkostnader för årsbok och årskortsexpedition	52 364:81
Vetenskaplig verksamhet	201 277:93
Förlags- och undervisningsverksamhet	192 992:64
Annonser och reklam	112 670:59
Attraktioner och utställningar	330 364:23
Underhåll av byggnader samt inredningsarbeten	333 942:42
Inköp och underhåll av inventarier	67 508:61
Djurföda	130 372:80
Expeditions- och kontorskostnader samt telefoner	83 244:86
Utgiftsarrenden och -hyror	16 941:72
Ränteutgifter	63 893:22
Försäkringspremier	37 935:65
Gas, elektricitet, vatten och värme	134 819:67
Parkanläggningar och vägar samt inre och yttre renhållning ..	257 897:01
Diverse driftskostnader för inkomstbringande företag på Skansen och Julita	1 117 649:65
Övriga driftskostnader	192 920:15
Ombyggnadsarbeten i Nordiska museet	568 726:73
Avskrivning å byggnader och anläggningar	141 798:18
Till fonderna överförd andel av fondräntorna	43 022:77
Årets överskott	4 678:82
Kronor	6 430 644:39



tala med

TÖRNBLOMS

– reklam är försäljning

SVEAVÄGEN 59
STOCKHOLM
TELEFON 23 59 85

Under året har institutionen fått emottaga gåvomedel för olika ändamål till ett belopp av kr 80 569: 30 enligt nedanstående:

Ändamål	Belopp	Utnyttjat under året	Överfört till 1955
Värmlandsgården	49 000: —	49 000: —	—: —
Urmakeriverkstad på Skansen	1 000: —	—: —	1 000: —
Förlagsverksamheten	5 000: —	5 000: —	—: —
Fotograferings- o. filmverksamheten	500: —	—: —	500: —
Löner till hantverkskunniga vakter på Skansen	750: —	750: —	—: —
Svindervik	400: —	400: —	—: —
Ej angivna ändamål	23 919: 30	—: —	23 919: 30
Kronor	80 569: 30	55 150: —	25 419: 30

Stockholm den 24 mars 1955.

J. NORDENFALK

ANDREAS LINDBLOM

BROR JONZON

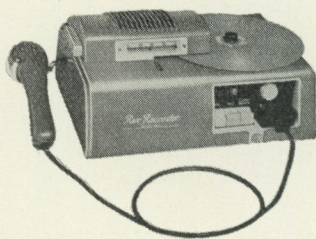
OLLE ENGVIST

ERIK BENGTON

ÅKE SETTERWALL

ERIK WETTER

För Er som arbetar med ord



Prova den nya
REX-RECORDER!

Den mest praktiska och lättskötta
dikteringsmaskinen marknaden idag
kan erbjuda. REX-RECORDER
hjälper Er att hinna mer på kortare tid.

AB ZEUTHEN & AAGAARD

Artillerigatan 95-99 - Stockholm Ö - Tel. 630210



"Vart ska du ta vägen?"
"Jo, jag ska gå och köpa godsaker
från CHOKLAD-THULE"

Bil. I

Fondförvaltningens värdepapper den 31 dec. 1954

Obligationer	Nom.	Bokf.	Nom.	Bokf.
3,25 0/0	11 000:—	11 000:—		
3,5 0/0	593 000:—	594 201:—		
3,6 0/0	5 000:—	5 000:—		
4 0/0	2 000:—	2 000:—	611 000:—	612 201:—
<i>Förlagsbevis</i>				
3,5 0/0	50 000:—	49 750:—		
4 0/0	721 000:—	716 220:—		
4,5 0/0	5 000:—	5 000:—		
6 0/0	11 000:—	12 705:—	787 000:—	783 675:—
<i>Inteckningar</i>				
4 0/0	290 000:—	290 000:—		
4,25 0/0	65 000:—	65 000:—		
4,5 0/0	255 000:—	255 000:—		
5 0/0	85 000:—	85 000:—	695 000:—	695 000:—
Aktier			215 510:—	382 865:—
			Kronor 2 308 510:—	2 473 741:—

Institutionens värdepapper förvaltas på följande sätt:

	Nom. belopp	Bokf. belopp
Hos Stockholms stads fondförvaltning		
För allmänna fondförvaltningen	1 653 910:—	1 760 160:—
Avkastningen utgör säkerhet för reverslån hos Stockholms stad å kr 150 000:— samt för beviljat kreditiv å högst kr 400 000:—		
Hos Skandinaviska Banken		
För Ebba Lindaus fond	21 000:—	20 115:—
Hos Stockholms Enskilda Bank		
För Lagergrenska fonden	365 600:—	373 940:—
Hos Svenska Handelsbanken		
För J. Bäckströms familjefond	196 500:—	196 500:—
Hos Sundsvalls Enskilda Bank		
För A. G. Jansons fond	70 900:—	123 016:—
I eget förvar		
För allm. fondförvaltningen	600:—	10:—
		Kronor 2 308 510:— 2 473 741:—

Vår specialité:

LAX • FÅGEL • VILT

EGNA RÖKERIER

NILS FRIDELL

ÖSTGÖTAGATAN 37

Tel. 423917 - STOCKHOLM - Tel. 423918

Halldins Åkeri & Renhållningsverk

Utför transporter och gårdsrenhållning
samt levererar grus och sand m. m.

Entreprenör
för Skansen

Införda offert Tel. 46 05 33

ZETTERLUND & THELANDERS

BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG



SKEPPSBRON 40, STOCKHOLM C

TELEFON 23 11 80 (VÄXEL)

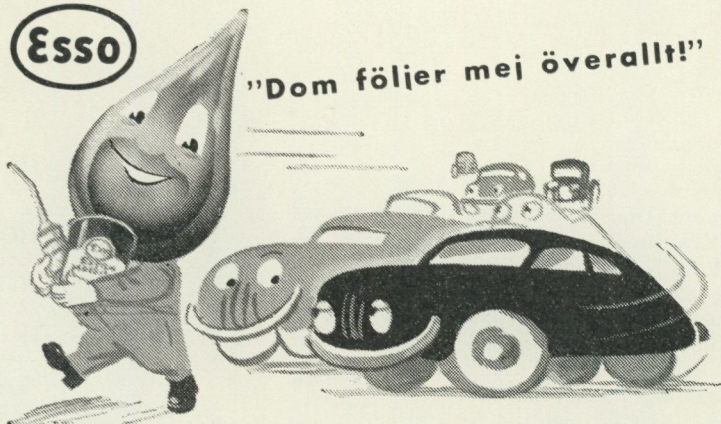
Bil. 2.

Nordiska museets fonder den 31 december 1954

Allmänna fonden	102 322: 47
Pensionsfond för tjänstemän	312 120: 30
Herman Fritiof Antells fond	100 000: —
H. Lichtensteins fond	3 556: 60
Carl och Sophie Lundströms fond	10 000: —
Artur Hazelius monumentsfond	40 166: 81
Artur Hazelius fond av 30/11 1901	6 963: 25
Johan August Hazelius fond	100 000: —
Gunnar Hazelius fond	7 737: 88
Sundbornsprostens donation	27 024: 44
Henrik Krooks fond	21 401: 30
Bobergska fonden	82 697: 33
Peter och Malin Beijers fond	25 800: —
Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond	721 778: 55
Walter och Wilhelmina von Hallwyls pensionsfond	251 833: 60
Hilmer Åbergs fond	40 640: 90
Oscar Hirschs fond	25 000: —
Fritz Ottergrens fond	25 954: 63
Artur Hazeliusfonden	56 721: 52
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30 000: —
August och Thérèse Hazelius fond	50 000: —
Ebba Lindaus fond	20 000: —
Markisinnan Mary Moore Lagergrens fond	369 540: —
Museibyggnadens underhållsfond	200 000: —
Nordiska museets nya byggnadsfond	63 452: 54
Östgötagårdens fond	9 407: 92
Grillska förnyelsefonden	5 444: 07
Hilda Kumliens fond	23 156: 82
Professorskan Thérèse Kjellbergs minnesfond	67 785: 57
Grosshandlare J. Bäckströms familjefond	201 826: 43
Fonden "Kyrka och kultur"	31 396: 80
O. Gröndahls donationsmedel	7 240: —
Walter Fevrells svenska fond	5 799: 84
Alexander och Sigrid Skånbergs fond	414 637: 86
Byggmästare A. G. Jansons fond	102 327: 54
Constance Anderssons fond	50 000: —
Fondförvaltningens regleringskonto	58 906: 51
Kronor	3 672 641: 48



"Dom följer mej överallt!"



BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER

FRIHAMNSVÄGEN 1, VÄRTAN

Plåt, Smide, Metall- & Mekanisk Verkstad



Växel: 62 36 52
62 47 85, 62 72 81

Spec. **STÄLLVERK och TRANSFORMATOR-
KIOSKER, GRAFISKA MASKINER
ROTERANDE LJUSREKLAMER
INDUSTRIMONTERINGAR**

Strömning { *näringsrik
billig
dagsfärs*



all slags fisk

Stockholms Läns Fiskförsäljningsförening u. p. a.
PARTIFISKHALLEN
Vintervägen 19-21
TEL. växel 23 12 50 STOCKHOLM

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1954

Undertecknade, som av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien respektive Stockholms Stadsfullmäktige utsetts att granska Nordiska museets räkenskaper och dess nämnds förvaltning för år 1954, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av nämndens protokoll, räkenskaper och andra handlingar, vilka lämna upplysning om museets ekonomi och förvaltning.

Räkenskaperna hava före revisionen underkastats särskild siffergranskning av auktoriserad revisor, som häröver avgivit berättelse.

I de vid revisionen granskade räkenskaperna för år 1954 för Nordiska museet ingå jämväl räkenskaperna för Skansenföreningen och för Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond.

Räkenskaperna för Nordiska museets pensionsstiftelse ha granskats utan anmärkning.

De i nämndens berättelse av den 24 mars i år lämnade och av oss påtecknade uppgifterna om tillgångar och skulder samt inkomster och utgifter överensstämma med räkenskaperna.

Efter vad vi under revisionen inhämtat om nämndens handhavande av institutionens förvaltning få vi tillstyrka, att ansvarsfrihet meddelas nämnden för den tid revisionen omfattar.

Stockholm den 9 juni 1955.

BERNHARD KARLGREN

SVEN HAGSTRÖM

Utsedda av Kungl. Vitterhets Historie
och Antikvitets Akademien

EDVIN WIDE

Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige



Frö & blomsterlökar
AB NORDISKA FRÖHANDELN
STOCKHOLM

VIKTOR PETTERSSONS RÖRLEDNINGSFIRMA

Utför: gas-, vatten-, avlopps- och värmeledning

Stjärngatan 4 · Tel. 310437, efter kontorstid 370706, 264779



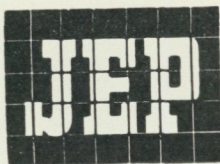
J dag — och varje dag sedan 1888 tar man
fler bilder (fler än med någon annan film)
med Kodak Plus-X i kameran.

Kodak — ett varumärke sedan 1888

AB Olof Nyberg



Byggnads- och inredningsglas
Speglar och sliperi



Uppsättning av kakelugnar (även antika)
öppna spisar, isolering, plattsättning
JOHN ERICSSONS PLATTSÄTTNING AB
NORR MÄLARSTRAND 74 · TEL. 520220

Förteckning över personer och institutioner som 1954—1955 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen¹

K. Abramsson; Bib Adelsköld; E. Adolfsson; N. Afzelius; Allhems förlag, Malmö; J. Alm; Almedahl-Dalsjöfors AB, Göteborg; O. Ahlström; P. G. Almasy, Neuilly-sur-Seine; gm Margit Althin; B. Alver, Lillestrøm; J. Amades, Barcelona; Emma Andelius; Linnéa Andemar; J. Andersson, Lidingö; J. K. Andersson, Köping; K. Andersson, Höganäs; O. Andersson, Ätrafors; R. Andersson; S. Andersson, Åbo; S. A. Andersson, Bromma; U. Ankarlou; E. Areschoug, Bromma; Fru Armin; F. Bagge, Lidingö; O. Bannbers, Holsåker; B. Bengtsson, Lidingö; B. Bengtsson, Vallentuna; E. Bengtsson, Vaxholm; Ann-Sofie Berg; C. F. A. de Berg; G. Berg; J. Berg; Kerstin Berg, Falun; A. Bergh; Bergen kommunes kunstsamlinger, Bergen; H. Bergholz, Ann Arbor; E. Berglund; N. Bergman; Signe Bergman; G. Bernström, Göteborg; G. Bertel, Resarö; P. Berthel, Karlstadt a.M.; Laura Berthoff; H. Bexell; Bibliothèque nordique, Paris; A. Biörnstad, Bromma; H. Björk; Inga Blondell; Gerda Blumenthal; B. Bobeck; Amanda Boman, Djursholm; Karin Boman; Albert Bonnier; A. Borg, Linköping; O. Brandett, Killeberg; Britt Bredberg; Astrid Broman; Berta Broman; C. V. Bromander, Kila; Lisa Brunander; Maja Brundin, Harg; AB H. Bukowskis konsthandel; E. Bull, Oslo; Byggnadsstyrelsen; U. Bååthe; L. Bäcksbäck, Helsingfors; A. Bäckström, Lidingö; P. Böhm, Solna; O. Börjesson, Lysekil; A. V. Carlsons bokförlags AB; C. A. Carlsson, Gällivare; F. Carlson; R. Carlson, Nässjö; Nadeschda Cedergren; Vera Cedergren; Agneta C. Stensdotter Cederholm, Penningby; Ciba-Gesellschaft, Basel; Märta Claréus; Comisión indigenista, Caracas; L. L. Cortés y Vásquez, Salamanca; Britta Cronvall; K. Curry-Lindahl; Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund, Falun; Anna Dahlberg, Medåker; E. De Jonge, New York; J. Delgada, Solna; C. Derkert; Det særlige bygningssyn, Köpenhamn; Deutsche Staatsbibliothek, Berlin; Diputación provincial, Barcelona; Djurgårdsbrunns Wårdshus; Ecklesiastikdepartementet; Marie-Louise Ekegård; T. Ekelöf, Storebro; Marianne Ekenman; F. Englund; B. Engström; E. Engström, Norrviken; G. Engvall; Rachel Erdmann, Järvsö; Anna Eriksson, Västra Lagnö; E. Eriksson; O. Eriksson; P. Erikssons dödsbo, Råda; B. Erixon, Tärnsjö; S. Erixon; Elli Erlandsson; A. Eskeröd, Näsbypark; gm A. Eskeröd,

¹ Givarens adress är Stockholm, där ej annat anges. Förteckningen omfattar tiden 1 november 1954—31 oktober 1955 och avser gåvor såväl till föremålssamlingarna som till arkiv och bibliotek.

GÄRDETS

FÖNSTERPUTSNING

Affärs-, kontors- och
privatfönster m. m.

Stegar upptill 22 meters
höjd uthyras

60 76 91

E. ÖSTLING

FRUKT och GRÖNSAKER

Östermalms saluhall

Tel.: 62 55 38, 62 23 98,
60 92 22



VÅRT MÄRKE — KVALITETSMÄRKET

för { boktryck
litografiskt offsettryck
ståltryck

IVAR HÄGGSTRÖMS BOKTRYCKERI AB

Gamla Brogatan 26, Stockholm

Telefon 229970

Firma PAPPER & KUVERT

(Innehavare E. LINDBERG)

DROTNINGGATAN 4

TELEFON 20 91 83

AB FEYCHTINGS JÄRNHANDEL

Specialité: ESKILSTUNASMIDEN

Vasagatan 22 Tel. 100483, 204670

Näsbypark; Ingeborg Essén; Stina Fant; Elisabeth Férons dödsbo; Finansdepartementet; C. Fleming; Ruth Forsberg; E. Forsman, Mora; Bokförlaget Forum; A. Francke, Gränna; S. Fredriksson, Borgafjäll; Frenckellska Tryckeri AB, Helsingfors; Emma Frisk, Råsunda; Adrienne Fränckel; Förlagshuset Norden AB, Malmö; L. Gentz; K. G. Gilstring, Pelarne; Gouvernement Général de l'Algérie, Alger; Grafiska institutet; Grand Hôtel Haglund, Göteborg; G. Grankvist; J. Granlund; Elsa Grapengiesser-Berglund; H. Grundström, Uppsala; B. Gunda, Debrecen; E. Gustafsson, Halmstad; Gerda Gustafsson; Greta Gustafsson; Mimmi Gustafsson, Bromma; Gustav Adolfsakademien för folklivsforskning, Uppsala; Gustavsbergspojkarnas förening, Uddevalla; A. Gustavsson, Mellerud; Anna Hageryd; G. Hahr; AB Hallands frökontor, Getinge; B. Hallerdt; L. Hallgren; Gun Hansson, Solna; H. Hansson, Solna; P. Hasselrot, Lidingö; Gina Hazelius; Gunnel Hazelius-Berg; S. Hedblom; G. Hedenlund; Alma Hedin; C. Hedin; Emma Hedin; Heilmittelwerke, Wien; Margareta Hellgren; R. Hemmer, Helsingfors; Ingeborg Henricson; A. Henriksson; Hercules Powder Co., Wilmington; Maria Hertzman; Historiska museet, Göteborg; E. Hogner; Ellen Hogner-Björkman; B. Holm; B. Holms dödsbo; G. Holm; Emmy Holmgren; G. Holmgrens dödsbo; Kersti Holmquist; HSB:s riksförbund; H. Hults dödsbo; Otta Hults dödsbo; Humanistiska fonden; S. Håkansson, Lyckeby; C. A. Högman, Valbonne; Signe Högmans dödsbo; ICOM, Paris; Imperial chemical industries, Ltd., London; J. Ingelöw, Vetlanda; C. V. Jacobowsky, Skara; M. Jadeborg, Lidingö; S. Jakobsson; B. Jansson, Skottorp; S. O. Jansson, Bromma; Birgit Javelin; R. Jirlow, Västerås; E. Johansson; Ester Johansson-Sandberg; E. L. Johansson, Salstad; Lisa Johansson, Vilhelmina; gm O. Johansson, Torup; S. Johansson; Hildur Jonn; Anna Jonsson; P. Johnsson, Broby; Eugenie Josephsons dödsbo; E. Jäfvert; B. Järbe, Enköping; Inga-Lill Järnebro; Järnvägsstyrelsen; Odina Jönsson, Viken; P. A. Karlbohm; A. Karlsson, Loverslund; Anna Karlsson; O. Karlsson; B. Kielland, Oslo; Maj-Britt Kihlander; H. E. Kiewe, Oxford; Den Kongelige Porcelainsfabrik, Köpenhamn; Konstförwantskapets sjuk- och begravningshjälpkassa; Korsnäs AB, Gävle; L. Kretzenbacher, Graz; Krigsarkivet; G. Kron, N. Rörum; B. Kullman; Kungl. Biblioteket; Kungl. Hovmarskalksämbetet; Kungl. Husgerådskammaren; Kungl. Mynt- och justeringsverket; Kyrkorådet, Hudiksvall; B. Lagercrantz, Lidingö; G. Lagercrantz, Djursholm; B. Lagerholm; M. Lagerquist, Lidingö; Clara von der Lanckens dödsbo; J. Landegren; O. R. Landelius, Gråbo; Landsmuseet for skogsbruk, jakt og fiske, Elverum; Astrid Larsson; Ellen Larsson; O. Larsson; E. Lehmann, Ankarsrum; Margit Leijonhufvud, f. Frestadius; T. Lenk; Gerda och Harald Lettström; Hedvig Lewenhaupts dödsbo, Katrineholm; Anna Lewin, Bromma; Hedvig Lillengren; Liljevalchs konsthall; G. Lind; A. Lindberg; Ada Lindberg; E.-F. Lindberg, Bromma; Margit Lindberg; Sara Lindberg; E. Lindblad; S. Lindblad, Västerås; A. Lindblom; Fru Lindgren; Barbro Lindgren, Väster-Skägga; G. Lindgren; E. M. Lindholm; Barbro Lindskog; Inga Lindskog; Lisskulla Jobs Berglund; Livrustkammaren; S. Ljung; S. Ljunggren; Ljuskultur; J. Loyland, Setesdalsmuseet; S. Lundell, Skellefteå; Birgit Lundgren; Alfild Lundins dödsbo; A. Lundquist; Ebba Lundquist; Ellen Lundquist; S. Lundwall; Esther Löfgren, Karlstad; I. Löfgren, Ärtemark; Annie Löfstedt; K. Malm, Näsbypark; E. Manker; Karin Marcus; Hildur Melin; P. Michelsen, Köpenhamn; A. Mikaelius, Holsåker; Militär Ekiperings

RYMANS BOKHANDEL

BANÉRGATAN 7 · TEL. 62 74 20

IVAN HEDENBY

Klaratorget, Stockholm

Kontor: Folkskoleg. 22^{IV}

Tel. 68 68 73

*Grönsaker och
rotfrukter i parti*

*Skansens restauranter
begagna alltid*

Tårt- och Fatpapper

från

**SVENSK PAPPERS
MANUFAKTUR A.-B.**

Sundbyberg Tel. Sthlm 28 17 83

NORDSTRÖM & SON A.-B.

Firman grundad 1874

Kontor & lagerexp.:

Brahegatan 4

Tel. 67 06 35 (växel)

Butik:

Sibyllegatan 16

Direkt linje: 62 67 60

Stor sortering av:

**Skin & Lädervaror - Pjäxor Tofflor Galoscher
Portföljer Plånböcker Portmonnäer
Handskar Livremmar**

A. B. Bröderna Runeborg

METALLFABRIK

TELEFON 11 09 71

UPPLANDSGATAN 1

STOCKHOLM

DE - HÅS LIVSMEDEL

Maria Prästgårdsgata 15 Tel. 41 53 11

KÖTT, VILT OCH KONSERVER

AB (MEA); A. Moeck, Celle; H. M. Molin, Malmö; G. Moro, Klagenfurt; Musée Carnavalet, Paris; Museichefskollegiet; Museum and art gallery, Belfast; Emma Möller; G. Möller, Göteborg; Sigrd Möller; Nationalmuseum; Naturhistoriska Riksmuseet; Natur och Kultur; Ingrid Naumann; Ellida Nilsson, Borrbj; G. Nilsson, Vaxholm; H. Nilsson; Maud Nilsson; O. Nilsson, N. Rörum; S. Nilsson, N. Rörum; W. Nisser, Strålnäs; V. Nord; Inger Nordenfelt; AB Nordiska kompaniet; Nordiska museets Vänner; N. Nordqvist, Bromma; S. O. Norén, Johanneshov; A. Norling, Sollentuna; Anna-Maja Nylén, Lidingö; Karin Nylén; A. Nyman, Sigtuna; Maria Nystrand; A. Odencrants, Fjällnäs; Lotten Ohlssons stärbhus; J. Olson Almqvist, Löderup; Marianne Olsson; Å. Olson, Malmö; T. Oscarius; Barbro von Otter; Mona Palmé; S. Palmer; Davis Park & Co Ltd; B.-A. Person, Lund; G. N. Petersson; Agnes Petre; D. Petropoulos, Aten; Pharmaziegeschichtliche Bibliothek, Kiel; R. Pinon, Seraing; Greta Philip; gm Louise von Platen; Ellen von Platens dödsbo; Märta von Platens dödsbo; Sigbritt Plänge Jacobson; A. Poignant; A. Portman, Köpenhamn; N. H. Quist; N. L. Rasmusson; Red. av Beklädnadsfolket; Red. av Färgeriteknik, Göteborg; Red. av Globen; Red. av Jorden runt; Red. av Lantarbetaren; Red. av Lantmannen; Red. av Metallarbetaren; Red. av Nordisk boktryckarkonst; Red. av Rig; Red. av RLF-tidningen; Red. av Skogsindustriarbetaren; Red. av Svenska Dagbladet; Red. av Svenska Museer; Red. av Sveriges byordningar; Red. av Urnyheter, Malmö; Annie Rehnberg; M. Rehnberg; Gunhild Ribbings dödsbo; Rikets allmänna kartverk; Riksbankens Pappersbruk, Tumba; Riksdagens ekonomibyrå; Riksdagens tryckeriexpedition; Riksgäldskontoret; Maria Ringmar; G. H. Rivière, Paris; L.-G. Romell, Djursholm; J. O. Roos af Hjelmsäter; Ellen Ros, Värmlands-Säby; Ingrid Rosin; Margaret S. Russak; G. Ränk; G. Rönnell; J. Rör; J. Sahlgren, Uppsala; G. A. Salles, Paris; S. Sandkvist; R. U. Sayce, Manchester; L. Schmidt, Wien; gm A. Schück; H. Seitz; G. Selling; Ingrid Simonsson; H. Sjöbeck; F. Sjöblom, Trollhättan; Sjöhistoriska museet, Åbo; Sjömanshuset, Kalmar; Kerstin Sjöqvist; Skandinaviska museiförbundet svenska sektion; Skolan för bokhantverk; Smålands museum, Växjö; Gunvor Solberg; Anna Sporsen; Stadsbiblioteket, Göteborg; Stadskansliet; Statens etnografiska museum; Statens järnvägars presstjänst; Statistiska centralbyrå; H. Steen, Sundbyberg; Axel Steensberg, Köpenhamn; Lena Stenkvis, Viggbyholm; Ebba von Steyern; Eva Stjerna; Brita Stjernswärd; Stockholms högskola; Stockholms stads auktionsverk; Stockholms stadsmuseum; K. Straubergs, Aspudden; G. Svanström, Spånga; K. Svartemark; Svedala Röda korskår; Svedala; Jane Svedberg, Solna; J. Svennung, Uppsala; Svenska boktryckareföreningen; Svenska xlibrisföreningen; Svenska institutet; Svenska franska konstgalleriet; Svenska turistföreningen; Ebba Svensson, Vimmerby; N. I. Svensson, Vänersborg; Sveriges bageriidkareförening; Sveriges grossistförbund; AB Sveriges litografiska tryckerier; S. Svärdström; Sätters hembygdsförening, Säter; Märta Söderberg; Ingeborg Söderman; L. Söderman; Sörmländska lantmännens centralförening, Nyköping; I. Talve, Solna; Eva Tamm; S. Tham, Hälleknis; Tekniska högskolans bibliotek; S. Ternelius; C.-H. Tillhagen, Lidingö; N. Tidlund, Näsbypark; Anna Thollander, Djursholm; Ellen Thollander; Dagmar Tholin; Tryckeriaktiebolaget Thule; Förbundsrepubliken Tysklands legation; Universitetsbiblioteket, Helsingfors; Universitetsbiblioteket, Lund; Universitetsbiblioteket, Uppsala; Uppsala stads historie-

Skansens biljetter tryckas av

AB Parajett

LANDSKRONA

Stockholmskontoret tel. 62 93 08, 67 65 15

"SLOTTSS—SENAP"

Bordets förnämsta krydda finnes å Skansenrestaurangerna.

NORRKÖPINGS TIDNINGARS AKTIEBOLAG

*Utgivare av Norrköpings Tidningar,
Sveriges äldsta nybetstidning*



Vårt verksamhetsområde omspanner

BOKTRYCK - LITOGRAFI - OFFSET - TIDNINGSTRYCK



ETABL. 1854

DITZINGERS

säljer bemtrevnad

AB ROBERT DITZINGER

Västerlånggatan 72—74 · Norrmalmstorg 18

kommitté, Uppsala; Carin Wahlberg; E. Wahlström, Forsmark; S. Wallin; gm Hervor Wallman, Teg; Elma Wallmon, Nynäshamn; C. O. Wallström, Lidingö; gm Anna Warburg; N. Wassberg; The Wenner-Gren Foundation for antropological research, New York; Verband der Vereine für Volkskunde, Stuttgart; B. Wester, Sollentuna; P. Vesterlund; Vetenskapsakademiens bibliotek; E. Wettergren, Linköping; gm G. Wetterström; Hilda Widberg; Signe Widholm, Bergsjö; Ann-Margret Wiklund, Bolmsö; K. G. Vilks, Brändö; Inga Wintzell; L. Wiström; Vitterhetsakademien; Vitterhetsakademiens bibliotek; R. Wolfram, Wien; Västerlövsta hembygdsförening, Heby; D. Yde-Andersen, Köpenhamn; S. Zeif; Monika Zewold; Margareta Åkesson; Årsta renhållning; J. G. Åslund, Tallåsen; Bette Ödman; Il Öhman; A. Önnersfors, Uppsala; Örebro läns jaktvårdsförening, Örebro; H. Østveit, Gvarv.

ÄR DET INTE *skönt*

*att få rena, välmanglade lakan i sängen och
vita nytvättade banddukar i badrummet?*

Även företag, stora som små, har samma behov av att regelbundet byta ut använt mot nytvättat och välpressat.

Vår erkänt höga maskinella standard och vår 40-åriga erfarenhet borgar för en både skonsam och effektiv behandling av

HUSHÅLLSTVÄTT – HERRTVÄTT
RESTAURANG- och HOTELLTVÄTT

AB NOCKEBY-TVÄTTEN

Drottningholmsvägen 603, Bromma — Tel. 25 25 00

SKANSENS HUS OCH GÅRDAR

En modern och populär skildring
av Skansens alla kulturhistoriska miljöer,
skildrade av landets främsta kännare
på olika områden.

Över 400 sidor och mer än 200 illustrationer

PRIS 20:— INBUNDEN 24:—

**Hög kvalitet
och stort sortiment
har gjort**
MARABOU CHOKLAD
till
Sveriges populäraste



NORDISKA MUSEET

visar under sommarsäsongen:

TYRESÖ SLOTT i Södertörn.

Söndagar kl. 11.30—17. Visningar varje hel- och halvtimme. Sista visningen kl. 16.30. Avgifter: vuxna 1 kr, barn 50 öre. Parken öppen dagligen kl. 11—18. Fritt vardagar. På söndagar avgifter: vuxna 25 öre, barn 10 öre. Bussförbindelser från Ringvägen: upplysningar per tel. 44 00 25 eller 63 05 00.

SVINDERSVIK i Nacka.

Tisdagar och fredagar kl. 15.30—17.30. Avgifter: vuxna 2 kr, barn och militär 1 kr. Övriga tider visningar för gruppbesök med avgift efter överenskommelse tel. 63 05 00. Bussförbindelse från Borgmästargatan till Nacka station.

JULITA GÅRD i Södermanland.

Söndagar kl. 12—18, vardagar kl. 11.30—18. Avgifter: vuxna 75 öre, barn 35 öre, skolbarn i grupp 10 öre per barn. Bussförbindelse från Katrineholm. Vårdshus finnes, beställningstelefon Julita 50.

HÄRKEBERGA KOMMINISTERGÅRD

(11 km från Enköping).

Visas efter tillsägelse hos vakten i huvudbyggnaden. Avgift 50 öre.

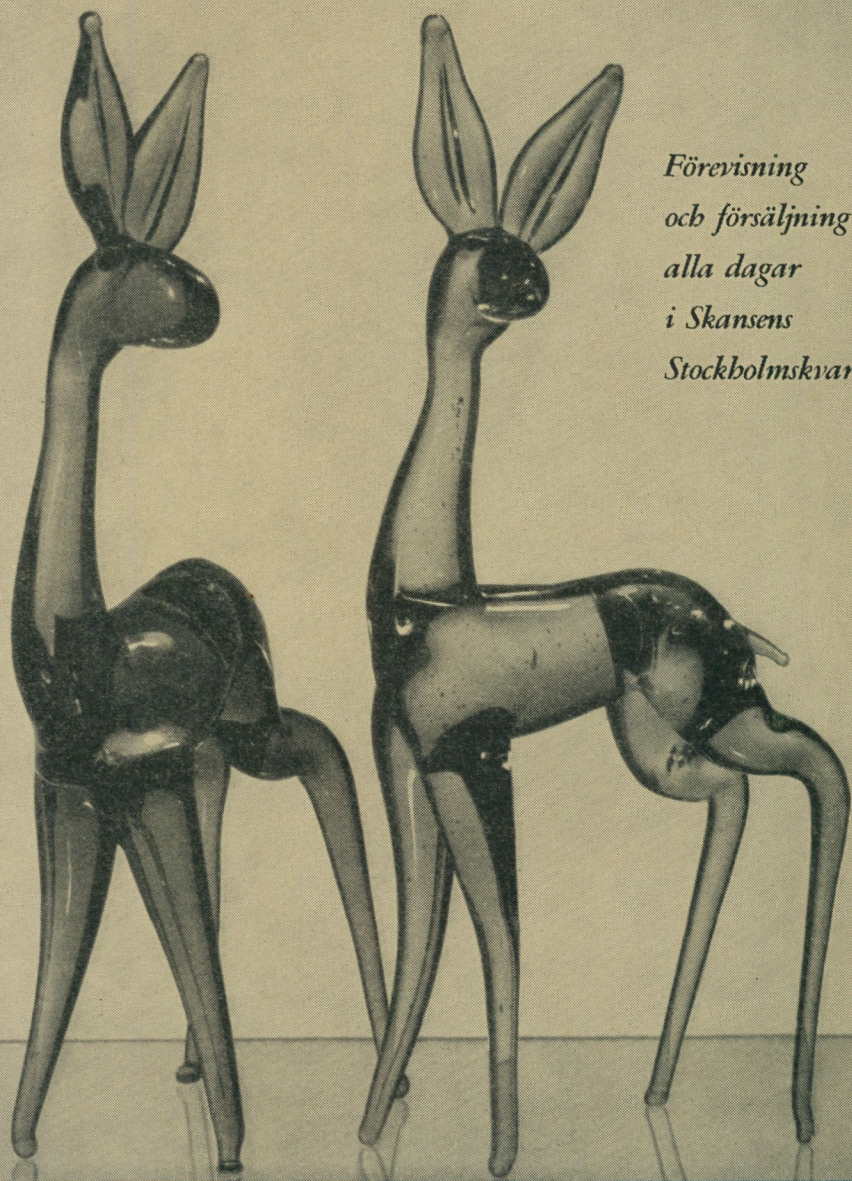
MATSGÅRDEN i Östbjörka by, Rättviks socken

(ca 10 km från Rättvik).

Visas efter tillsägelse hos fru Karin Givars, Givarsgården, Östbjörka.

I övrigt alla upplysningar per telefon 63 05 00

Vackert glas från Glashyttan



*Förevisning
och försäljning
alla dagar
i Skansens
Stockbolmskvarter*

Årskort till Nordiska museet och Skansen kostar 16 kronor,
varvid årsboken Fataburen medföljer.
Fataburen separat kostar 10 kronor.